

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İZZET DERVEZE'YE GÖRE KUR'ÂN'DA KADIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Abdulahkim OCAK

DENİZLİ-2021

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İZZET DERVEZE'YE GÖRE KUR'ÂN'DA KADIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulahkim OCAK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Harun ABACI

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez sınavı 05/04/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Harun ABACI	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Mürsel ETHEM	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Abdulhakim OCAK

ÖN SÖZ

Yüce Allah'ın insanlara son mesajı olan Kur'ân'ı Kerim, insanlık için hayat kitabıdır. Bu muazzam kitapta insanın dünya ve ahiretinin kurtuluş reçetesi bulunmaktadır. Müslümanlar, olumlu veya olumsuz herhangi bir durum veya olayla karşılaştıklarında, yeni bir işe koyulacakları zamanlarda bir tavır sergilemeleri gerekiyorsa imanları gereği yeni durumun kendi kitapları Kur'ân'a uyup uymadığı noktasında dikkatli davranırlar. Zira Kur'ân mümin için bir rehber ve önderdir.

Kemmiyet bakımından insanoğlunun yarısını erkekler diğer yarısını da kadınlar oluşturmaktadır. Hem İslam hukukunda hem de diğer beşerî hukuklarda iki cinse tanınan haklar vardır. Ancak pratik hayata bakıldığında, büyük çoğunluğu erkek egemen toplumlardan oluşan insanlık ailesinde, erkeklere daha fazla haklar verildiği görülmektedir. Dolayısıyla insanoğlunun yarısını teşkil eden kadın cinsinin, görmezden gelinmesi veya onun hemcinsi olan erkekten daha aşağı bir seviyede değerlendirilmesi doğru ve hakkaniyetli bir iş olmayacaktır. Kur'ân'ı Kerim'e bakıldığında ise hem kadının hem de kadın haklarının göz ardı edilmediği bilakis en güzel biçimde takdim edildiği görülecektir. Dolayısıyla diğer konularda olduğu gibi kadın konusunda da Müslümanın öncelikli müracaat etmesi gereken ilk kaynağın Kur'ân olması gerekir.

Kur'ân'da kadın konusu geçmişten bugüne birçok defa ele alınmıştır. Bu hususta cilt cilt eserler, akademik çalışmalar; sempozyumlar, konferanslar ve söyleşiler düzenlenmiştir. Ancak bu konu çok önemli olduğu kadar çok da açık uçlu bir konudur. Yapılan çalışmalara nazikane bir katkı sağlamak amacıyla biz de bu konuyu seçtik.

Yaptığımız bu çalışma, alanda yapılmış geniş kapsamlı araştırmalardan farklı olarak Muhammed İzzet Derveze nazarında ele alınmıştır. Zira o, gerek bu alan ile ilgili özel olarak kaleme aldığı "*el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*" adlı eserinde olsun gerekse de kendi tefsiri olan "*et-Tefsîrü'l-hadîs*" eserinde olsun kadın konusunu çok yönlü bir şekilde ve genişçe değerlendirmeler yaparak ele almıştır.

Çalışmada kadın konusu veya bu konuyla ilgili bir mesele ele alınırken genel bir giriş bilgisi verilmiştir. Ardından mesele ile ilgili klasik ve çağdaş tefsirlere başvurularak açıklamalar yapılmıştır. En sonunda da Derze'nin konuyla ilgili görüş ve yorumları aktarılmış, yerine göre bu görüşler üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İzzet Derze ve *Tefsîrû'l-hadîs* adlı eseri ele alınmıştır. Bu bölümde İzzet Derze'nin hayatı, ilmi kişiliği ve tefsiri tanıtılmıştır. İkinci bölümde cahiliye ve İslami dönemlerde kadının konumu ve durumu özetlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise kadının erkek karşısındaki konumu incelenmiştir. Bu bölümde kadın ile ilişkili ve tartışma konusu olan kadının yaratılışı, erkekle eşit olup olmaması durumu, şahitliği ve mirası gibi meseleler üzerinde durulmuştur. Dördüncü ve son olan bölümde de kadının aile hayatı konusuna değinilmiştir. Bu bölümde nikâh ve nikâhın alt başlıkları olan çok eşlilik, nikâhta velâyet ve kocası kaybolan kadın gibi önemli konulara dikkat çekilmiş, Derze'nin görüşleri aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmaya başlarken tüm dünyayı pençesi altına alan Covid-19 salgını baş gösterdiği için danışmanımla yüz yüze görüşme ve çalışma fırsatı bulamadım. Ancak buna rağmen bana her anlamda destek olan değerli danışmanım ve hocam Doç. Dr. Harun ABACI'ya teşekkür ederim. Şırnak'ta olmam hasebiyle burada bana yardımcı olan Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ hocama ve tezimi okuma zahmetinde bulunan fakülte hocalarımdan Dr. Öğr. Üyesi Mürsel ETHEM'e şükranlarımı sunarım. Son olarak tez çalışmamda bana destek olan ve teknik düzeltmelerini yapmamda bana yardımcı olan Mehmet Ata OCAK ve Fadıl OCAK'a teşekkür ederim.

Abdulahkim OCAK

Denizli- 2021

Tezin Başlığı: İzzet Derveze'ye Göre Kur'ân'da Kadın	
Tezin Yazarı: Abdulhakim OCAK	Danışmanı: Doç. Dr. Harun ABACI
Kabul Tarihi: 05.04.2021	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 106 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Tefsir
<p>Bu çalışmada İzzet Derveze'ye Göre Kur'ân'da Kadın konusu ele alınmıştır. Derveze, kadın konusu ile yakından ilgilen ve bu hususta mühim görüşleri olan bir düşünür ve müfessirdir. Derveze bu konu ile ilgili "el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne" adlı müstakil bir eser kaleme almıştır. Bunun yanı sıra kendi tefsiri olan "et-Tefsîrü'l-hadîs" eserinde de kadın konusunun geçtiği âyetler üzerinde detaylıca durmuştur. Kur'ân'da Kadın konusu açık uçlu ve hakkında çok çalışma bulunan bir konu olduğu için tarafımızca daha dar bir çerçevede ele alınmıştır.</p> <p>Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm İzzet Derveze'nin hayatı, ilmi kişiliği ve et-Tefsîrü'l-hadîs adlı eserine ayrılmıştır. İkinci bölümde cahiliye ve İslam'da kadın konusu ele alınmış bu vesile ile her iki devirde kadının ve haklarının tanıtılması ve okuyucunun ön bilgiye sahip olması amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde kadının erkek karşısındaki konumu başlığı ile kadının yaratılışı, eşitliği, şahitliği, mirası ve örtünme konuları incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise kadının aile hayatına değinilmiştir. Bu bölümde öncelikle aile hayatının başlangıcı ve temeli olan nikâh konusu ele alınmış daha sonra nikâh ile ilgili olan ve onun alt başlıkları sayılan nikâhta velâyet, çok eşlilik, gayri müslim ile evlenme ve kocası kaybolan kadın konuları işlenmiştir. Ayrıca aile hayatı ve nikâhla yakından ilişkili olduğu ve hala günümüz problemi olan kadına yönelik şiddet meselesine de yer verilmiştir.</p> <p>Bu konular işlenirken önce klasik müfessir ve çağdaş düşünürlerin görüşleri aktarılmış ardından Derveze'nin konu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra söz konusu görüşler karşılaştırılıp değerlendirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Derveze, Tefsîrü'l-hadîs, Kadın, Kur'ân, Tefsir	

Title of the Thesis: According to İzzet Derveze, the woman in the Quran	
Author: Abdulhakim OCAK	Supervisor: Assoc. Dr. Harun ABACI
Date: 05.04.2021	Nu. of pages: vii (pre text) + 106 (tez)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Commentary on the Quran
<p>In this study, according to İzzet Derveze, the issue of woman was discussed in the Qur'an. Derveze who is closely interested in the topic of woman and has valuable views on this issue is a thinker and glossator. Derveze has written a separate work called "Al-Mer'etü Fi'l-Qur'an and Sunnah" on this subject. In addition, his own Tafsir, "et-Tafsir al-Hadith", also focused on this topic in detail in his Tafsir verses in which the topic of woman is mentioned. Because the issue of woman in the Qur'an is an open-ended issue and this issue has been studied a lot, we have considered it in a narrower framework.</p> <p>The study is divided into four sections. The first part is devoted to İzzet Derveze's life, scientific personality and his work et-Tafsir al-Hadith. In the second chapter, the issue of woman in ignorance and Islam was discussed, so it was aimed to introduce to the reader woman and their rights in both periods and to have preliminary knowledge. In the third chapter, the position of woman in front of man and the issues of woman's creation, equality, testimony, inheritance and cover-up were examined. In the fourth and final chapter, the woman's family life is mentioned. In this section, the issue of marriage, which is the beginning and basis of family life, is discussed and then the issues of custody, polygamy, marriage to Non Muslim and woman whose husband has disappeared in the marriage, which are related to the marriage and which are considered its subheadings, are covered. In addition, the issue of violence against woman, which is closely related to family life and marriage and is still a modern-day problem, was also mentioned.</p> <p>During the course of these topics, the opinions of the classical mufessir and contemporary thinkers were first conveyed, and then Derveze's views on the subject were given. Later, these opinions were compared and evaluated and a conclusion was reached.</p>	
Keywords: Derveze, Tafsir al-Hadith, Woman, Qur'an, Interpretation	

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1
İZZET DERVEZE VE TEFSİRÜ'L-HADÎS ADLI ESERİ.....	4
1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği.....	4
1.1.1. Hayatı.....	4
1.1.2. İlmi Kişiliği.....	7
1.1.3. Eserleri	8
1.2. <i>et-Tefsîrû'l-hadîs</i> Adlı Eseri.....	12
1.2.1. Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Etme Yöntemi	16
1.2.2. Nüzûl Tertibini Esas Alan Tefsirlerin Tarihi Arka Planı	16
1.2.3. Nüzûl Tertibini Esas Alan Tefsirler.....	18
1.2.4. Derveze'nin Nüzûl Tertibine Göre Tefsir Etme Yöntemi ve Nedenleri	18
1.2.5. el- Kur'ânü'l-Mecîd	21
İKİNCİ BÖLÜM	22
CAHİLİYE ve İSLAM'DA KADININ KONUMU	22
2.1. Cahiliye'de Kadın	22
2.1.1. Cahiliyede Kadının Erkeğin Karşısındaki Konumu	22
2.1.2. Kız Çocuklarının Durumu	22
2.1.3. Kadının Miras ve Diğer Sosyal Hakları.....	26
2.1.4. Aile Hayatı	27
2.2. İslâm'da Kadın	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
KADININ ERKEK KARŞISINDAKİ KONUMU	31
3.1. Yaratılışı.....	31
3.2. Eşitliği.....	34
3.3. Şahitliği	39
3.4. Mirası.....	43
3.5. Örtünmesi/Tesettür	46
3.5.1. Hımâr/خمار /Başörtü	47
3.5.2. Cilbâb/جلباب/Üst Elbise	50

3.5.3. Hicâb/الحجاب.....	53
3.5.4. Yaşlı Kadınların Tesettürü	56
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	59
AİLE HAYATINDA KADIN	59
4.1. Nikâh.....	59
4.1.1. Nikâhta Velayet	62
4.1.2. Çok Eşlilik	66
4.1.3. Gayr-ı Müslim ile Evlenme	83
4.1.4. Kocasını Kaybolan Kadının Durumu	91
4.2. Kadına Yönelik Şiddet.....	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ.....	108

KISALTMALAR

- a.s : aleyhisselam
b. : bin, ibn
bkz. : bakınız
çev. : çeviren
DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi
H : Hicrî
Hz. : Hazreti
M : Mîladî
nşr. : neşreden
ö. : ölüm
r.a. : Radıyallahu anh
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
sad. : sadeleştiren
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
thk. : tahkîk
ts. : tarihsiz
v. : vefatı
vd. : ve diğerleri
y.y. : Yayıncı Yok

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

Kur'ân, kendisine inananları hayatlarının hemen her alanında aydınlatmış, onlara doğru yolu göstermiştir. Tarih boyunca hem Müslüman toplumlarda hem de diğer toplumlarda tartışma konusu olmuş kadın konusunda da Kur'ân, kadının hak ve hürriyet ile ilgili meseleleri etraflıca ele almış ve bu konuda sadra şifa hükümler koymuştur. İslam âlimleri de buna binaen gerek müstakil eserlerde gerek tefsirlerinde bu önemli konuyu işlemişlerdir. Bu âlimlerden Filistinli düşünür, müfessir İzzet Derze de konu hakkında müstakil bir eser kaleme almanın yanı sıra tefsirinde bu konuyu genişçe ele almıştır. Biz de bu çalışmamızda Kur'ân'da kadın konusuna Derze perspektifinden bakarak "İzzet Derze'ye Göre Kur'ân'da Kadın" adlı konuyu araştırmaya karar verdik.

II. ÇALIŞMANIN AMACI

Kadın konusu hem İslamiyet'ten önce hem de İslamiyet'ten sonra tartışılan bir konudur. İnsanlığın yarısını teşkil eden kadın, elbette üzerinde durulması, haklarının kendisine verilmesi, mesele hakkında var olan problemlerin çözülmesi gereken bir konudur. Kaldı ki Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim de bu konu üzerinde yeterince durmuştur. Aynı şekilde İslam âlimleri bu hususta birçok çalışma yapmışlardır. Biz de bu çalışma ile bu konuda yapılan çalışmalara bir katkı sağlamak istedik. Kur'ân'da kadın konusu çokça işlenmiş geniş bir konudur. Bu konuda yapılan çalışmalar da genellikle bir âlim perspektifinde değil, direkt Kur'ân bütünlüğünde ele alınmıştır. Bu çalışmada, kadın konusu hakkındaki önemli çalışmalarıyla söz sahibi olan İzzet Derze özelinde meseleyi ele alarak farkındalık oluşturmak istedik.

Çalışmamın amacı öncelikle kadın konusunun daha iyi anlaşılması ve bu konuda İzzet Derze'nin görüşlerinin ortaya konulmasıdır. Buna ek olarak da bu çalışma sayesinde önemli bir müfessir olan Derze ve onun tefsiri *et-Tefsîrû'l-hadîs* adlı eseri tanıtılacak ve Derze ile ilgili bir çalışma daha literatüre kazandırılacaktır. Böylece çalışmamız, bu alanda çalışan ve ileride çalışacak olanlar için kaynak değeri taşıyacaktır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm İzzet Derveze'nin hayatı, ilmi kişiliği ve *et-Tefsîrû'l-hadîs* adlı eserine ayrılmıştır. İkinci bölümde cahiliye ve İslam'da kadın konusu ele alınmıştır. Bu vesile ile okuyucunun her iki devirde kadını ve haklarını tanıması ve ön bilgiye sahip olması amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde kadının erkek karşısındaki konumu başlığı ile kadının yaratılışı, eşitliği, şahitliği, mirası ve örtünmesi konuları incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise kadının aile hayatına değinilmiştir. Bu bölümde öncelikle aile hayatının başlangıcı ve temeli olan nikâh konusu ele alınmış daha sonra nikâh ile ilgili olan ve onun alt başlıkları sayılan nikâhta velâyet, çok eşlilik, gayr-ı müslim ile evlenme ve kocası kaybolan kadın gibi konular işlenmiştir. Ayrıca aile hayatı ve nikâhla yakından ilişkili olduğu ve hala günümüz problemi olan kadına yönelik şiddet meselesine de yer verilmiştir.

Bu konular işlenirken öncelikle klasik müfessir ve çağdaş düşünürlerin görüşleri aktararak başlanmış, ardından Derveze'nin konu hakkındaki görüşleri zikredilmiştir. Daha sonra söz konusu bu görüşler karşılaştırılıp değerlendirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın ana kaynağı Derveze'nin *et-Tefsîrû'l-hadîs* isimli tefsiridir. Bunun yanında ana kaynak sayılabilecek diğer bir eser de Derveze'ye ait olan ve çalışmanın konusu olan kadın ile direkt ilgili olan *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne* adlı eserdir. Bu iki eserin yanı sıra kadın konusuna doğrudan veya dolaylı olarak değinen diğer eserlere de başvurulmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi tefsir alanındaki bir meseleyi ele alma yöntemi öncelikle o mesele hakkında diğer tefsirlere ve kadın konusu ile ilgili eserlere müracaat ederek o eserlerdeki görüşleri aktarmak şeklinde olmalıdır. Tefsirlerden klasik olarak değerlendirilen Derveze'nin de tefsirinde çokça atıfta bulunduğu İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsir; el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *Mefâtîhu'l-ğayb* gibi önemli tefsirlere başvurulmuştur. Çağdaş tefsirlerden ise Elmalılı

Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942)'in *Hak Dini Kur'ân Dili*, Diyanet Tefsiri olan *Kur'ân yolu: Türkçe meâl ve tefsir*, Muhammed Esed (1900-1992)'in *Kur'ân Mesajı* gibi tefsirlere müracaat edilmiştir. Ayrıca kadın konusuna doğrudan veya dolaylı olarak değinen klasik ve güncel birçok esere, makale ve tez gibi çalışmalara da müracaat edilmiştir.

Çalışmada, ayetlerin mealî dışındaki Arapça metinlerin tercümeleri şahsımıza aittir. Ayetlerin mealinde Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı meallerine başvurulmuştur. Müelliflerin doğum ve vefat tarihleri, eser isimlerinin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisine müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZZET DERVEZE VE TEFSİRÜ'L-HADİS ADLI ESERİ

1.1. Hayatı ve İلمي Kişiliği

1.1.1. Hayatı

İzzet Derveze (1888-1984)'nin düşüncelerini ve tefsirini iyi anlamak, doğru yorumlamak için onun hayatını, yaşadığı zamanı, yetiştiği çevreyi, içinde bulunduğu durumu ve şartları iyi anlamak gerekir. Onun için öncelikle Derveze'nin hayatını ve ilmi kişiliğini, ardından tefsiri olan *Tefsîrû'l-hadîs* adlı eserini ele almamız gerekmektedir.

Tam adı Ebû Zuheyr Muhammed İzzet b. Abdulhâdi b. Dervîş b. İbrahim b. Hasan'dır. Meşhur ismi, Osmanlı Türkçesinde açık "te" ile adlandırılan İzzet (Talat, Behçet, Hikmet gibi) olup isminin başına Muhammed ismi eklenerek Muhammed İzzet olmuştur. Künyesi ise Ebû Zuheyr (Zuheyr'in babası)'dir. Nesebi, Muhammed İzzet b. Abdulhâdi b. Dervîş b. İbrahim b. Hasan Derveze'dir.¹

Bazı kaynaklara göre 30 Haziran 1887, bazılarına göre ise 21 Haziran 1888 yılında Filistin'in Nablus kentinde dünyaya gözlerini açmış ve burada büyümüştür. İlk, orta ve lise eğitimini doğup büyüdüğü Nablus şehrinde 1903 veya 1905 yılında tamamlamıştır. İçinde bulunduğu maddi imkânsızlıklardan ötürü liseden sonra resmi olarak eğitim hayatına devam edememiştir.²

Eğitimini lise ile sonlandıran Derveze, on sekiz yaşında memuriyet hayatına başlamıştır. 1906-1918 yılları arasında Osmanlı'ya bağlı olan Suriye'de posta ve telgraf idaresinin değişik kademelerinde memur, müdür ve müfettiş olarak çalışmıştır. Kısa bir süre Amman'da Emîr Abdullah b. Hüseyin'in divanında sekreterlik görevinde bulunan (1920) Derveze, Filistin'in İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra 1927'ye kadar eğitim alanında çeşitli görevler üstlenmiş ve Medresetü'n-necâhi'l-vataniyye'nin müdürlüğünü yapmıştır (1922-1927). Ardından 1928 yılında Nablus'ta İdâretü'l-evkafi'l-

¹ Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 14.

² Muhammed İzzet Derveze b. Abdilhâdi b. Dervîş, *et-Tefsîrû'l-hadîs tertîbü'süver hasebe'n-nüzûl*, II. baskı (Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 2000), X/23.

İslâmiyye’de müdürlük görevine başlamış, 1932’de Filistin İslâmî Vakıflar İdaresi genel müdürlüğüne getirilmiştir. 1936 yılında İngilizlere karşı başlayan Filistin ayaklanmasında aktif rol aldığı gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmış ve Filistin’de ikamet etmesi yasaklanmıştır (1937). Derveze, bundan sonra bir daha memur olarak çalışmamıştır.³

Evlilik hayatına gelince Derveze, iki kez evlilik gerçekleştirmiştir. İlk evliliğini 1907 yılında amcasının kızı olan Fatıma ile yapmıştır. Derveze, ilk eşi Fatıma’nın 1938 yılında Şam’da vefat etmesinden sonra sekiz yıl yaşamını yalnız sürdürmüştür. 1946 yılında da ikinci evliliğini yapmış bu evliliğinden çocuğu olmamış ve ikinci eşi de 1975 yılında vefat etmiş ve Şam’da defnedilmiştir. Derveze, Züheyr adlı bir erkek ve Selma, Necah, Rudeyne olmak üzere üç kız, toplam 4 çocuk babasıdır.⁴

Derveze, resmî görevlerinin yanı sıra 1906’dan itibaren Osmanlı Devleti’ndeki fikir hareketleriyle de yakından ilgilenmiştir. Derveze, posta ve telgraf idaresinde iken İttihatçıların gizli neşriyatını takip ederek bunların etkisinde kalmış, II. Meşrutiyet’in ilânından sonra da İttihat ve Terakkî Cemiyeti’ne üye olmuştur. Arap milliyetçiliği hareketlerinde aktif rol alarak Osmanlı idaresindeki Arap vilâyetlerinde adem-i merkezîyetçi idareler tesis etmek isteyen parti ve cemiyetlerin kuruluşuna öncülük etmiştir.⁵

Derveze, bunların yanı sıra kiminde kuruculuk, kiminde sade üyelik, kiminde sekreterlik, kiminde de katkı sağlama bazında aşağıda sayacağımız bazı siyasi faaliyetlere iştirak etmiştir:

1911’de Arap Okullarını yeniden yapılandırmak ve okullarda yayılmaya çalışılan Türkçülük dalgasını durdurmak amacıyla Nablus’ta kurulan “el-Cem’iyyetü’l-İlmiyyetü’l-‘Arabiyye”.

1912’de Beyrut’ta kurulan ve büyük yankılar uyandıran “el-Hareketü’l-Mütalibetü’l-İslahiyye”.

³ Zekeriya Kurşun, “Derveze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/187.

⁴ Demir, *Muhammed İzzet Derveze’nin Kur’ân’ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 16.

⁵ Kurşun, “Derveze”, 9/187.

1913 yılında Paris'te kurulan "Hareketü'l-Mü'temiri'l-Arabî".

1914 yılında, Şeyh Nemr ed-Dârî, İbrahim Kasım Abdulhadî, el-Hac Hasan Hammad ve Kamil Haşim gibi arkadaşlarıyla birlikte Mısır'da kurulan ve devlet içinde adem-i merkezîyetçi sistemi uygulamaya çağırarak *Hizbu'l-Lâmerkeziyye'nin* şubelerini Filistin bölgesinde açma girişimleri olmuştur.

1916 yılında, Hafiretü'l-Avce'de Dr. Ahmed Kadrî ile tanışmasının ardından onunla birlikte Arap milletinin yeniden dirilişi ve Arap ülkelerinin birlik, bağımsızlık ve özgürlüğü için çalışan "Cemiyetü'l-Arabiyyeti'l-Fetati's-Sirriyye (Gizli/İllegal Arap Gençleri Cemiyeti)".

1918-1919 yıllarında Filistin'deki "el-Hareketü'l-Vataniyye (Ulusal Hareket)".

1919 - 1920 yıllarında Şam'daki Arap yönetimi döneminde "el-Hareketü'l-Vataniyye (Ulusal Hareket)".

Aynı yıl, Şam'da gerçekleştirilen "Suriye Konferansı".

1919-1920 yılları arasında Merkezi Şam'da bulunan "Hizbü'l-Lâmerkeziyye".

1919 (1921-1932) yıllarında Nablus'ta kurulan "el-Cemiyetü'l-Vataniyye".

1919 yılında Kudüs'te gerçekleşen "el-Mü'temerü'l-'Arabiyyü'l-Filistîniyye (Filistin-Arap Konferansı)".

1919-1920 yıllarında "el-Mu'temerü's-Sûriyyü'l-Âm".

1919-1920 yıllarında Şam'da kurulan "Hizbu'l-istiklali'l-Arabî (Arap Bağımsızlık Partisi)" ve aynı yıllarda Şam'da kurulan "Cemiyetü'l-Filistiniyyeti'l- Arabiyye (Arap Filistin Cemiyeti)".

1921-1927 yılları arasında düzenlenen "Filistin-Arap Konferansları".

1928 yılında Nablus'ta kurulan "Cemiyetü'l-Şebbâni'l-Müslimin (Müslüman Gençler Cemiyeti)".

1930 yılında Kudüs'te gerçekleşen "Mü'temerü'l-İslamiyyi'l-Âm (Genel İslamî Kongre)".

1931-1932 yıllarında Kudüs'te gerçekleşen "Mü'temeru'l-Arabiyyi'l-Âm (Genel Arap Konseyi)", 1932-1936 yılları arasında Filistin'de kurulan "Hizbu'l-istiklali'l Arabî (Arap Bağımsızlık Partisi)".⁶

1939'da Şam'da Fransız güçleri tarafından gözümlüne alınan Derzeze, 5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Ancak 5 yıl tutukluluk süresi bitmeden Suriye'deki Fransız yönetiminin çökmesi ile beraber serbest kaldı. Suriye'yi işgal eden İngilizlerin baskılarına dayanmayarak Türkiye'ye kaçmak zorunda kalan Derzeze, burada da ülkeye izinsiz girdiği için tekrar tutuklanmıştır. Derzeze'nin söz konusu bu hapis hayatı onun Kur 'ânla, ilimle tanışmasına ve bu alanda çalışmaya başlamasına vesile olmuştur.⁷

Derzeze hapisten çıktıktan sonra Türkiye'de kalmamıştır. İkinci Dünya savaşının bitmesinin ardından 1945 yılında Suriye'ye dönmüş ve vefatına kadar da burada kalmıştır.⁸

1948 yılında hastalanıp büyük bir ameliyat geçiren ve bu nedenle bedeni zayıf düşen Derzeze'nin, 1932 yılından beri ağır duymaya başlayan kulakları duymaz olmuştur. Bundan dolayı Derzeze, siyasî faaliyetlerini azaltarak kendisini ilmî çalışmalara vermiş, kitaplar yazmış, araştırmalar yapmış, makaleler yayınlamış ve geri kalan ömrünü ilmî faaliyetlere adanmıştır. 26 Temmuz 1984 yılında Şam'da vefat etmiştir.⁹

1.1.2. İlmî Kişiliği

Yukarıda da değindiğimiz gibi Derzeze maddi sıkıntılarından ötürü liseden sonra eğitim hayatını durdurmuş, Osmanlı'ya bağlı Filistin'in Nablus kentinde memur olarak işe başlamıştır. Bununla beraber Derzeze, kişisel olarak eğitimini kendi çaba ve imkanları ile devam ettirmiştir. Dil, edebiyat, şiir, sosyoloji, tarih, felsefe, tefsir, hadis, kelim ve fıkıh ilimlerinde bir hayli eserler okumuş; mütalaa etmiştir. Çeşitli konularda yazılan Türkçe/Osmanlıca kitapların yanı sıra yabancı dillerden çevrilen kitapları da okumayı ihmal etmemiştir. Muhammed Abduh (1849-1905), Mustafa er-Rifaî, Ahmed Şevki (1868-1932), Veliyyuddin Yeken (1873-1921) gibi dönemin çağdaş düşünürlerinin

⁶ Demir, *Muhammed İzzet Derzeze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 18-21.

⁷ Derzeze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, X/24-25.

⁸ Derzeze, *et-Tefsîrû'l-hadis*, X/25.

⁹ Demir, *Muhammed İzzet Derzeze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 21.

eserlerini okuduğu gibi Legustaf, Leobon, Spencer, Corci Zeydan, Edip İshak gibi yabancı düşünürlerin eserlerini de okumuştur.¹⁰

Derveze'nin hapis hayatı aslında onun için ilimle tanışma vesilesidir. Zira girdiği Şam hapisanesinde Kur'ân'ı Kerim ile yakından ilgilenmiştir. Önce onu ezberlemiş, daha sonra hapiste kaldığı müddet boyunca ileride yazacağı tefsirinin de temelini teşkil edecek şu üç değerli eseri kaleme almıştır: 1) Asru'n-Nebi (a.s) ve bietühû kable'l-bi'se mine'l-Kur'ân (Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Peygamberlik Öncesi Hayatı), 2) Siretü'r-Rasûl (a.s) mine'l-Kur'ân (Kur'ân'a göre Rasul'ün Hayatı), 3) ed-Dustûru'l-Kur'ânî fî Şuûni'l-Hayât.¹¹

Derveze; Kur'ânü'l-Mecid, Havle'l-Hareketi'l-Arabiyye, Türkiyetü'l-Hadise, Bevaisü'l-Harbi'l-'Alemyye adlı eserlerini Türkiye'de bulunduğu yıllarda ülkenin zengin kütüphanelerinden de yararlanarak kaleme almıştır. Türkiye'den dönmesinden sonra burada müsveddesini yazdığı tefsirinin ilk baskısını 1961-1963 yılları arasında Şam'da yapmıştır. 1956'da Kahire Mecmeu'l-Lugati'l-'Arabiyye (Arap Dil Akademisi) ve 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti, Sanat, Edebiyat ve Sosyal Bilimleri koruma adına kurulan el-Meclisu'l-A'lâ üyesi seçilmeye layık görülen Derveze, o bölümde bulunan tarih bölümü raportörlük görevini üstlenmiştir. Suriye'de temelleri atılan Arap Yazarlar Birliği anlamına gelen İttihadü'l-Küttabi'l-Arab'a üye olmuştur. 1969 yılında üye olmuş olduğu bu kurum tarafından devlet ödülüne layık görülmüştür.¹²

1.1.3. Eserleri

Derveze, sadece bir alanda kendini geliştiren ve bir alanda eserleri olan bir yazar değildir. Çeşitli alanlarda yaptığı okumalar ve çalışmalar ona söz konusu bu alanlarda eser üretme imkânı vermiştir. Derveze, 50'ye yakın eser kaleme almıştır. Ayrıca onun gazete ve dergi gibi alanlarda yayınlanmış birçok çalışması bulunmaktadır.

¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, X/25-26.

¹¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, X/26.

¹² Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 23.

1.1.3.1. Kur'ân ve Tefsirle İlgili Eserleri

1. *Et-Tefsîrü'l-hadîs*: Derveze'nin nüzûl sırasına göre kalem almış olduğu tefsiridir. Bu eseri müstakil bir başlık altında kaleme alacağız. Onun için burada açıklama ihtiyacı duymuyoruz.

2. *'Asru'n-Nebî 'Aleyhisselam ve bietühu Kable'l-İslam Müktebisun mine'l-Kur'ân*: Daru'l-Yakazati'l-Arabiyye, Şam'da b 1946 yılında basılan eserin birinci baskısı 507 sayfadır. Bu eser *Siretü'r-Rasûl* ile birlikte *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (çev., Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989 (3 cilt)).

3. *Siretü'r-Rasul Müktebisun mine'l-Kur'ân*: Eser, Kahire'de 1948, 1963 ve 1965 yıllarında basılmıştır.

4. *ed-Dustûru'l-Kur'ânî ve's-Sünnetü'n-Nebeviyye*: Eser, siyasal, mücadele, hukuksal, finansal, sosyal ve etik gibi konulara değinir. Kur'ânî ilkeler ve araştırmalardan ibarettir.

5. *el-Kur'ân ve'l-Yehûd* (Kur'ân ve Yahudiler): İsminden de aşıldığı üzere eser Kur'ân çerçevesinde Yahudileri ele alıyor. Ayrıca *el-Kur'ân ve'l-Yehûd Ahlakuhum ve Mevakifuhum ve Ahvaluhum fî Zamani'n-Nebî Aleyhisselam* adıyla 1949 yılında Şam'da basılmıştır.

6. *el-Kur'ân ve'l-Mer'e*: Eser, Sayda'da 1951 yılında 64 sayfa olarak basılmıştır. İkinci baskısı, "*el-Mer'e fî'l- Kur'ân ve's-Sünne*" adıyla genişletilerek yine Sayda'da 1967'de 273 sayfa olarak basılmıştır.

7. *el-Mer'e fî'l- Kur'ân ve's-Sünne*: Eser Kur'ân ve sünnet çizgisinde kadın konusunu ele almıştır. Aslında Derveze tefsirinde kadın ile ilgili âyetleri tefsir ederken yaptığı açıklamaları düzenli ve başlıklar halinde söz konusu bu eserde toplamıştır.¹³

¹³ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 24-31.

8. *el- Kur'ân ve'l-Mübeşşirûn* (Kur'ân ve Misyonerler): 1972 yılında Şam'da basılan eser 463 sayfadır.

9. *el-Kur'ân ve'l-Mülhidûn*: Eser, "Kur'ân Cevap Veriyor" adıyla, Abdullah Baykal tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

10. *el- Kur'ân'ü'l-Mecîd*: Bu eseri aşağıda detaylıca ele alacağız. Onun için burada açıklama ihtiyacı duymuyoruz.

11. *el- Kur'ân ve Dimâmu'l-ictimâ'î* (Kur'ân ve Sosyal Güvence): Eser 1950'de Sayda'da 34 sayfa olarak basılmıştır.

12. *el-Cihadu fî Sebilillahi fi'l- Kur'ân ve'l-Hadis, Daru'l-Yakazati'l-Arabiyye*: Eser, "Allah Yolunda Cihad" adıyla Ali Aslan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

1.1.3.2. Tarihle İlgili Eserleri

1. *Durûsu't-Tarihi'l-Kadim*

2. *Durûsu't-Tarihu'l-Mutavassıt ve'l-Hadis*

4. *Muhtasaru Tarîhi'l-Arab ve'l-İslâm*

5. *Tarihu'l-'Arab ve'l-İslâm*

6. *Durûsu't-Tarihi'l-Arabî*

7. *Tarîhu'l-Cinsi'l-Arabî fî Muhtelifi'l-Etvâr ve'l-Edvâr ve'l-Aktâr min Akdemi'l- Ezmine*

8. *Tarîhu Benî İsrail min Esfarihim*

9. *el-Arab ve'l-Urûbe fî Hıkbeti't-Tegallübi't-Türkî min sene 250 hicriyye ilâ sene 1336* (Hicrî 3. Asırdan Osmanlı devletinin sonuna kadar olan dönemi anlatır.)

10. *Urûbetü Mısır fi't-Tarih ve Ba'de'l-Fethi'l-İslâmî, Lecnetü't-Telif ve'n-Nesri'l-Kavmiyye.*¹⁴

1.1.3.3. Edebiyatla İlgili Eserleri

1. *Rivâyetu vüfûdu'n-Nu'mân ilâ Kısra Anûsirvân*

¹⁴ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 24-31

2. *Rivâyetu's-Simsâr ve Sahibu'l-Arz*
3. *Rivayetu Abdurrahman ed-Dahil*
4. *Ahiru Mülûki'l-Arab fi'l-Endülüs.*¹⁵

1.1.3.4. Güncel/Aktüel Eserleri

1. *el-İslam ve'l-İştirakiyye* (İslam ve Sosyalizm)
2. *Mesâkilü'l-Âlemi'l-Arabîyye el-İktisadiyye ve'l-İctimaiyye ve's-Siyasiyye*: Eser 1951 yılında Arap Birliği'nin Problemleri ve Çözümü adlı bir makale yarışması için kaleme alınmış Arap Birliği tarafından ödüle layık görülmüştür.
3. *Türkiyyetü'l-Hadîse*
4. *Kıssatü'l-Gazveti's-Sihyoniyye*
5. *Nesetü'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadîse*
6. *Kadiyyetü Filistin ve Vahdetü'l-'Arabiyye*
7. *el-Kadiyyetü'l-Filistiniyye*
8. *Fî Sebîli Kadiyyeti Filistin ve'l-Vahdeti'l-Arabiyye ve min vahyi'n-Nükbeti ve fî Sebîli Müaleceti'hâ*
9. *el-'Udvanu'l-İsrâ'iliyyi'l-Kadîm ve'l-'Udvanü's-Sihyoniyyi'l-Hadîs*
11. *Cihâdu'l-Filistîniyyîn*
12. *el-Vahdetü'l-Arabiyye*: Eser 1954 yılında Arap Birliği, *Arap Birliğinin Gerçekleşmesi, Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları* konulu kitap yazma yarışması için kaleme alınmıştır. Arapların kökeni, yerleşim yerleri, birleşmelerine engel olan faktörler ve çözümleri hakkında tarihsel, coğrafi, ekonomik, sosyal ve siyasî araştırmalara değinmektedir. Derveze, bu eserinde Kraliyet yönetimini eleştirdiği için Arap Birliği ödülünü alamamış ancak 1961 yılında "Birleşik Arap Cumhuriyeti" teşvik ödülüne layık görülmüştür.
13. *el-Cuzûru'l-Kadime li Sulûki ve Ahlâki ve Ahdâsi Benî İsrail ve'l-Yahûd ve'l-İstidrâdi ilâ mâ Nesibe min Sırâ'i beynehüm ve beyne'l-Arab*
14. *Kıssatü'l-Gazveti'l-Filistiniyye / Kıssatü'l-Kazvi's-Sihyûniyye*
15. *'İbretun min Tarihi Filistini'l-Kadim*

¹⁵ Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 24-31

16. *Safahâtun Maglûta ve Mühmele min Tarihi'l-Kadiyyeti'l-Filistîniyye*

17. *Risaletun Mu'cezâtün ani'n-Nahda*: Suriye Kültür Bakanlığı bu eseri, Mısır ile yapılan birlik nedeniyle Derzeze'den yazmasını istemiştir. Ne var ki eser 1961 Eylül'ünde Suriye-Mısır birliğinin ayrılığı nedeniyle basılmamıştır.

18. *Makalât*: Eser, 1965 yılı sonrası Kuveyt, Şam ve Amman'da yayınlanan İslâmî dergilerdeki makalelerinden oluşmaktadır.

19. *Makalât*: Eser, Derzeze hakkında başkalarının yazmış olduğu makalelerden oluşmaktadır.

20. *Risalât*: Eser, Derzeze'nin Medresetü'n-Nahda'da müdürlük yaptığı dönemlerde genel toplantılarda verdiği edebî, sosyal, tarihî, ahlakî konferanslarından derlenmiş 14 küçük risaleden oluşmaktadır.

21. *er-Risale*: Eser, 1920-30'lu yıllarda Filistin davası ile ilgili toplantılarda verdiği bazı konferanslara ait bir kitapçıktır.

22. *Risaletü'n-Nakdiyye*

23. *Tescilât ve Müzekkirât*

24. *Mahtûtât*: Eser Müellifin elli yıldan beri kaleme almış olduğu eski makalelerini, Necah okulunda öğretmenlik yaptığı dönemde öğrencilere vermiş olduğu ders notlarını, farklı alanlarda vermiş olduğu konferansları içermektedir.¹⁶

1.2. *et-Tefsîrû'l-hadîs* Adlı Eseri

Yukarıda da değindiğimiz gibi esasen Derzeze'nin Kur'ân üzerine düşünme, Kur'ân'ı anlama ve yorumlama istek ve gayreti hapis hayatı ile başlamıştır. Derzeze, işe Kur'ân'ı ezberlemek ile başlamış. Daha sonra yukarıda zikrettiğimiz ve tefsiri için temel teşkil eden üç eseri yazmıştır. Derzeze *et-Tefsîrû'l-hadîs* adlı tefsirini niçin ve nasıl yazdığı ile ilgili konuları tefsirinin mukaddimesinde geniş bir biçimde açıklamıştır.

Derzeze, yukarıda söz ettiğimiz Kur'ân ile ilgili üç eserini bitirdikten sonra kendisinde Kur'ân için tam kapsamlı bir tefsir yazma fikrinin ortaya çıktığını söyler. Ayrıca gençlerin kutsal kitapları olan Kur'ân'dan uzaklaştıklarını, böylece aralarına mesafeler

¹⁶ Demir, *Muhammed İzzet Derzeze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, 24-31.; Derzeze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, X/26-32; Muhammed İzzet Derzeze b. Abdilhâdî b. Dervîş, *el-Kur'ân ve'l-mübeşşirûn*, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979), 464.

girdiğini ve Kur'ân ile bağlarının koptuğunu belirtmiştir. Derveze, bunun sebebini de Kur'ân ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle klasik üslubun hâkim olması sebebiyle bu çalışmaların gençlere hitap etmemesi olarak açıklamıştır. Dolayısıyla Derveze kaleme alacağı bu eseri ile gençleri tekrar kutsal kitaplarına döndüreceğini düşünmektedir.¹⁷

Derveze, kitabının ön sözünde tefsirini kaleme alma sürecine de değinmiştir. Bu bağlamda, Şam'da on altı ay hapis yattığını, bu sürenin kendisi için ilmi çalışmalara adanmak üzere iyi bir fırsat olduğunu, kendisinin de bu fırsatı değerlendirdiğini ve yukarıda zikrettiğimiz üç eserini bu süre zarfında yazabildiğini söylemiştir. Daha sonra Derveze yaklaşık bir yıl (1941-1945) Türkiye'de kalmıştır. Buradaki zamanı ve imkânları da çok iyi bir şekilde değerlendirerek tefsirinin müsveddelerini yazmıştır. Memleketine döndükten sonra Türkiye'de yazmış olduğu müsveddeleri gözden geçirmiş ve temize çekmek suretiyle tefsirini basıma hazırlamıştır.¹⁸

İfade ettiğine göre Derveze, tefsirini basıma hazırlamadan önce müsveddelerini bitirdiğinde ileride tefsirinin mukaddimesini teşkil edecek "*Kur'ânü'l-Mecid*" adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde Kur'ân'ın nüzûlü, üslubu, tesiri, tedvini, bir araya getirilip iki kapak arasına alınması, tertibi, kıraati gibi konulara ayrıca muhkem müteşâbih, Kur'ân kıssaları, gayb meselesi gibi başlıklara da yer vermiştir. Daha sonra Derveze'nin söz konusu bu eseri tefsirinin başında tefsirin mukaddimesi olarak tefsiriyle beraber basılmıştır.¹⁹

Derveze'nin mukaddimedede aktardığına göre tefsirinin yöntemi, üslubu ve özellikleri şöyledir:

1- Derveze garip, yaygın olmayan, anlaşılması zor olan kelimeleri -mecbur kalmadıkça- dil ve gramer konularına boğmadan kısa ve öz bir şekilde açıklamıştır.²⁰

¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/5.

¹⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/ 6.

¹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/6.

²⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/7.

2- O; ayetleri, konularına ve ortak alanlarına göre bölümlere ayırarak gruplandırmış ve sonra tefsir etmiştir. Bu ayet grupları duruma göre bazen birçok ayetten bazen de tek bir ayetten oluşabilmektedir.

3- Derveze âyetleri açıklarken, eğer âyetlerin anlamı açık ve kolay bir şekilde anlaşılıyorsa dil bilgisi ve belagat konularına başvurarak konuyu uzatmamıştır.²¹

4- Derveze, ayeti tefsir etmeye başlamadan önce ayet ile ilgi vârid olan herhangi bir esbâb-ı nüzûl olup olmadığına bakmıştır. Eğer ayet hakkında herhangi bir esbabı nüzul yoksa bunu belirtmiştir. Bulunması halinde ayetin esbabı nüzul ile ilgi rivayetlerini ele alarak açıklamıştır. Ardından sahih hadis kaynaklarında geçip geçmediğini araştırmış, sıhhatleri hakkında da bilgiler vererek değerlendirmiştir.

5- Bilindiği gibi âyetler birçok dini, ahlaki, hukuki hüküm içerir. Hatta bu alanda yazılmış tefsirler mevcuttur. Derveze de tefsirinde âyetlerin içerdiği hukuki ve ahlaki hükümleri ile diğer esasları açıklamıştır.

6- Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı ile ilgili ayetlerin üzerinde durmuş, o âyetleri genişçe açıklamıştır. Zira Derveze'ye göre nebevi daveti ve siyeri anlamak, Kur'ân'ın indiği ortamı tanımak, Kur'ân âyetlerini daha iyi anlamak anlamına gelmektedir. İşte bundan dolayı Derveze, siyer ve siyerle ilgili âyetlere büyük önem vermiştir.

7- O, Kur'ân kıssalarını genişçe yorumlamıştır. Ayrıca cin, melek gibi kavramların üzerinde durmuştur. Bu konulara açıklık getirmeye çalışmıştır.²²

8- Ayet ile ayet arasında ve sûre ile sûre arasındaki münasebetlere de işaret etmiştir. Çünkü Derveze bazılarının Kur'ân nazımının herhangi bir amacının olmadığını, öylece gelişigüzel sıralandığını zannettiğini söylemiş ve aksini ispatlamak üzere Kur'ân'daki münasebet konusunun üzerinde durmuştur.²³

9- Derveze, Kur'ân'ın kendi kendisini tefsir ettiğini yani Kur'ân ayetlerinin birçoğunun diğerlerini açıkladığını ifade etmiştir. Şöyle ki bazı ayetlerde geçen belirsiz kişi veya

²¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/7.

²² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/7.

²³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/7.

mekân isimleri başka ayetlerde açıkça zikredilmiştir. Ya da bazı ayetlerde tam açıklanmayan hükümler başka ayetlerde açıklanmıştır. Eğer hüküm genel ise bazen ona bazı şartlar getirilmiş, bazen de kapsamı dar olanlar başka bir ayetle genişletilmiştir. İşte Derveze bunlara dikkat çektikten sonra kendisinin, tefsirinde bu yöneme başvurduğunu ve yapabildiği kadar ayetleri ayetlerle tefsir ettiğini açıklamıştır.²⁴

10- Yukarıda da değindiğimiz gibi Derveze'nin "*el- Kur'ânü'l-mecîd*" adlı eseri, tefsirinin başına konulmuş olup bir tefsir usulü mesabesindedir. Derveze, ayetleri tefsir ederken "*el-Kur'ânü'l-Mecîd*" kitabında geçen konuları herhangi bir ayette de geçiyorsa meseleyi uzatmadan kısaca açıklamış daha sonra "*el- Kur'ânü'l-mecîd*"e atıf yapmıştır.

11- Derveze kelimeleri, konuları, cümleleri açıklarken mümkün merteye açık ve anlaşılabilen ifadeler kullanmıştır. İkinci defa gelen benzer ayeti ise tekrar geniş bir şekilde açıklamamış, önceki ayette açıkladığına dair atıf yapmıştır.²⁵

12- O, sûrelerin tefsirine geçmeden önce bir mukaddime/ön söz niteliğinde kısa bir giriş yaparak sûre hakkında kısa bir bilgi vermiştir. Şöyle ki sûrenin Mekkî-Medenî olduğunu ya da eğer varsa sûredeki hangi ayetlerin Mekkî hangi ayetlerin Medenî olduğunu; sûrenin içerdiği konuları; sûreyi diğer sûrelerden ayırt eden özelliklerini; nüzûlde ve Mushaf'taki sıralamasını açıklamıştır.

13- Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Derveze, ayetleri tefsir ederken öncelikle onları gruplar halinde bir araya getirmiştir. Daha sonra bir araya getirdiği bu ayet gruplarına konunun mahiyetine uygun belli bir başlık koymuştur. Okuyucu söz konusu bu başlık sayesinde daha ayetlere geçmeden ayetlerin konusu ve mahiyeti hakkında bir ön bilgiye sahip olabilmektedir.²⁶

Derveze'nin tefsirinin ön sözünde tefsirinin yöntemi hakkında aktardığı bu bilgilere ek olarak şunları söyleyebiliriz: Önceki müfessirlerin çoğu genellikle Kur'ân'ı ayet ayet ele almaları ve ayetleri Kur'ân'daki bağlamı dışında kullanmaları yüzünden parçacılık tehlikesine düşmüşlerdir. Derveze bizzat Kur'ân ile diyalog kurulmasını ve

²⁴ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/7.

²⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/9.

²⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 1/9.

Peygamber döneminde Mekkeliler tarafından anlaşıldığı şekliyle anlaşılması gerektiğini vurgular. Derveze, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Mushaf usulünden farklı olarak vahyin iniş sırasını takip ederek tefsir yapmış ve Kur'ân mesajının tarihsel olarak anlaşılması konusunda yeni bir yöntem ortaya koymuştur.²⁷

Derveze'nin tefsirini özel kılan en önemli unsur onun sûrelerin mushaf sırasına göre değil de nüzûl sırasına göre tefsir etmesidir. Dolayısıyla öncelikli olarak nüzûl sırasına göre yazılmış tefsirlerin tarihçesine ve arka planına bakmamız, ardından bu metodla kaleme alınan Derveze'nin tefsirini incelememiz gerekmektedir.

1.2.1. Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Etme Yöntemi

Nüzûl tertibi esas alınarak tefsir yazımı ilk kez yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Bu yöntemle yazılan ilk tefsir, Osmanlıda bir posta memuru olan aksiyoner ve düşünür Filistinli Muhammed İzzet Derveze tarafından kaleme alınan *et-Tefsîrü'l-hadîs* adlı eserdir.²⁸

Söz konusu bu eseri ve müfessirini ele almadan önce nüzûl tertibinin esas alınmasının tarihi arka planına bakmakta fayda vardır. Tefsirlerin tarihine baktığımızda Kur'ân'ı tefsir eden müfessirlerin ortak yönü Kur'ân'ı Mushaf tertibini esas alarak tefsir etmeleridir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu yöntem yirminci yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam edegelmiştir. Ancak Derveze ile farklı bir yöntem takip edilmiştir.

1.2.2. Nüzûl Tertibini Esas Alan Tefsirlerin Tarihi Arka Planı

İlk başlardan beri İslam âlimleri, Kur'ân'da bulunan sûrelerin Mekkî-Medenî diye iki kategoriye ayrılması meselesini yani hangi ayetin hangi zamanda, hangi dönemde ve ne şartlarda indiğini araştırmış ve bunu tefsirlerine kaydetmişlerdir. Zira bu şekilde tefsir yazımının ayetlerin indiği zamanın ve şartların ruhunu ve dolayısıyla Kur'ân'ı daha iyi anlamaya vesile olacağına kanaat getirmişlerdir.

²⁷ İsmail K. Poonawala, çev. Süleyman Gezer, "Muhammed İzzet Derveze'nin Çağdaş Tefsir Yöntemi: Kur'ân Hermenötiğine Bir Katkı", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 351.

²⁸ Musa Güler, "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", *Academic Knowledge* 2 (2019), 171.

Esasen Kur'ân'ı anlama yöntemi olarak bu tefsir şeklinin kökeni Hz. Peygamber (s.a.v)'e kadar gitmektedir. Zira bilindiği gibi Kur'ân yirmi üç yıl zarfında peyderpey inmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v), inen ayetleri kaçınılmaz olarak sahabeye kronolojik sıralamaya göre tefsir etmiştir. Doğal olarak sahabe de bu yöntemi kabul etmiş ve takip etmiştir. Öyle ki Hz. Ali'nin Resûlullah'ın vefatından sonra bir süreliğine Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre cem' ve tertibiyle meşgul olduğu rivâyet edilmektedir. Ancak Hz. Ali'nin, resmi Mushaf'ın oluşturulmasından sonra nüzûl sırasına göre tertip ettiği Mushaf'ını imha ettiği söylenmektedir.²⁹

Bununla birlikte, nüzûl sırasına göre tefsirlerin yazılmasında oryantalistlerin Kur'ân kronolojisi üzerinde yaptıkları çalışmaların da etkili olduğu ileri sürülmüştür. Zira Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in zihninin bir ürünü olduğunu düşünen çoğu oryantalist bu konuda çalışmalarda bulunmuştur. Mesela, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı oryantalistler, Kur'ân'ın kronolojik sırasını belirleme girişiminde bulunmuş; Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre okumak suretiyle Hz. Peygamber'i ve onun zihin dünyasını anlamayı ve yorumlamayı hedeflemişlerdir.³⁰

Oryantalistlerin bu çalışmaları İslam dünyasında da karşılığını bulmuştur. Bu hususta çalışmalar görülmeye başlanmıştır. Öyle ki Sait Yakup Han (ö. 1940), Mirza Ebû'l-Fazl (ö.1956), Muhammed Ecmel Han (ö. 1969) ve Haşim Emir Ali (ö.1987) gibi isimler o dönem İngiliz sömürgesi altında bulunan Hindistan'da bu yönde ürünler vermişlerdir. Söz konusu yazarların nüzûl sırasına göre hazırlamış oldukları Kur'ân mealleri, modern dönemin bu alandaki ilk örnekleri kabul edilmektedir. Mirza Ebû'l Fazl'ın hazırladığı Kur'ân'ın İngilizce meali, tertip olarak Nöldeke'nin oluşturduğu tertiple hemen hemen aynıdır.³¹

²⁹ Güler, "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", 171.

³⁰ Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu Ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009), 109-153.

³¹ Güler, "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", 172.

1.2.3. Nüzûl Tertibini Esas Alan Tefsirler

Genel gayeleri Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması olan ve bu niyetle tefsirlerini Mushaf tertibine göre değil de nüzûl tertibine göre yazan müfessirlerin sayısı azdır. Biz aşağıda belli başlı birkaç tefsir zikredeceğiz.

1- *et-Tefsîrû'l-hadîs Tertîbu's-Süver Hasebe'n-Nüzûl*/Muhammed İzzet Derveze (ö. 1984)

2- *Tefsîru Beyânî'l-Meânî*/Abdulkadir Molla Hüveyş Ali Gazi el-Furâtî ed-Deyrezurî (ö. 1978)

3- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Müretteb*/Es'ad Ahmed Alî (ö. 1979)

4- *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâiku't-Tedebbür*/Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî (ö. 2004)

5- *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*/Muhammed Âbid el-Câbirî (ö. 2010)

Ülkemizde de bu metot üzere kaleme alınan şu çalışmalar vardır:

6- *Beyânu'l-Hak*/ Mehmet Zeki Duman (ö. 2013)

7- *Tefsîru'l-Büşrâ Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*/Atilla Fikri Ergün

8- *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*/ Fahrettin Yıldız

9- *Tebyînu'l-Kur'ân*/ Hakkı Yılmaz

10- *Sözün Gücü İlâhî Vahyin Rehberliği*/Musa Şimşekçakan

11- *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meal-Tefsir*/Mustafa İslamoğlu

12- *Kur'ân Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri*/Şaban Piriş.³²

1.2.4. Derveze'nin Nüzûl Tertibine Göre Tefsir Etme Yöntemi ve Nedenleri

Derveze, tefsirini nüzûl tertibini esas alarak kaleme alma sebeplerini tefsirinin mukaddimesinde açıklamıştır. Derveze'nin açıkladığına göre bu şekilde tefsir etme Kur'ân'ın nazil olduğu zamanı, ayetlerin indiği durumları, nüzul sebeplerini daha iyi

³² Güler, "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", 175-179.

öğrenmemize ve dolayısıyla Kur'ân'ı daha iyi bir şekilde anlamamıza kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca bu yöntem ile nebevî sîret daha iyi bir şekilde anlaşılacak, okuyucu ayetlerin indiği zamanı ve havayı hissedecek, o ortama aşına olacaktır.³³

Derveze, bu yöntemle yazılacak bir tefsirin, Mushaf tertibine zarar verip vermediği konusunu araştırmış ve şu kanaate varmıştır: Tefsir ile ortaya konan eser, tilâvet edilen Mushaf'tan farklı bir şey olduğu için tefsir çalışmasında tilâvet tertibine riâyet şart değildir. Diğer taraftan Derveze, Hz. Ali'nin nüzûl sırasına göre bir Mushaf hazırladığına dair rivâyet bulunduğunu, bu rivâyete ve onun yöntemine yönelik herhangi bir tenkide rastlamadığını ifade eder. Derveze, benimsediği bu yöntemle, gayesinin sadece Kur'ân'a hizmet olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu yönteminin doğruluğunu belgelemek amacıyla dönemin âlimlerinden Suriye müftüsü Ebû Yüsr b. Âbidîn (ö. 1981) ile Halep müftüsü Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997)'den fetva almıştır.³⁴

Derveze tefsirinin mukaddimesinde söz konusu bu iki zatın kendisine ilettikleri cevaplarına da yer vermiştir. Konu hakkında Suriye müftüsü Ebû Yüsr b. Âbidîn şöyle demiştir: *“Müfessirler, telif edecekleri tefsirlerini kendilerince tasarladıkları ve o yönde faydasını gördükleri şekilde kaleme alabilirler. Kaldı ki tefsir, tilavet edilen bir Kur'ân değildir. Dolayısıyla Kur'ân tertibine göre tefsir etme zorunluğu da yoktur. Müfessir, Kur'ân'ı tefsir ettiğinde dilerse bir ayeti tefsir eder ondan sonra gelen ayeti tefsir etmeden geçebilir. Aynı şekilde bu sûreler için de geçerlidir. Dilediği sûreyi tefsir eder dilediğini de etmeyebilir. Allah daha iyi bilir ama bu şekilde tefsir etmende bir sakınca yoktur.”* Derveze'nin fetvasını aldığı diğer âlim Halep müftüsü Abdülfettâh Ebû Gudde ise Derveze'ye cevaben şöyle demiştir: *“Bu üslubunuzun caiz olup olmadığı yönündeki şüphelerin temel sebebi, bugün okunan Kur'ân'ın tertibine ve ümmetin üzerinde icmâ ettiği tertibe aykırı olmasıdır. Ancak bu üslubunuzun nedeni Kur'ân'ın bu minvalde okunması için değildir. Bu da yönteminizin caiz olması yolundaki engelleri kaldırıyor. Dolayısıyla eğer bu tertibinizden müfessirin ve okuyucunun amacı Kur'ân'ı tilavet etmek değil sadece tefsir ise bunda bir sakınca yoktur. Ayrıca bu yöntemi tercih eden geçmişten değerli İslam âlimleri vardır. Örneğin İbn Teymiyye, “Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân” adlı eserinde mushaf tertibine göre gitmemiştir.”³⁵*

³³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/9.

³⁴ Güler, “Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler”, 174.

³⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/10-11.

Derveze, tefsirini nüzûl tertibine göre kaleme almasının caiz olduğunu desteklemek için meşhur klasik tefsirlerden *Tefsîrû'l-Celâleyn* tefsirini delil gösterir. Derveze, bu tefsirin de yazılmaya baştan değil Kehf sûresinden itibaren başlanıldığını dolayısıyla Mushaf tertibinin muhafaza edilmediğini söyler. Ayrıca Abdulvehhâb en-Neccâr *Kıyasu'l-Enbiyâ* adlı eserinde ve Şeyh Muhammed Ahmed el-'Adevî *Da'vetü'r-Rusul ilâllâhî* adlı eserinde Mushaf sırasını gözetmemişlerdir.³⁶

Ayrıca Derveze, İmam Süyûti'nin *el-İtkân* adlı eserinde geçtiğine göre İslam âlimleri sûrelerin sıralaması hususunda ihtilaf ettiklerini bazılarının tevkîfî, bazılarının ise ictihâdî oldukları ama cumhûrû'l-ulemânın ikinci görüşte olduklarını söyler. Dolayısıyla Mushaf tertibine uymayan biri, vahyi reddetmiş veya inkâr etmiş olmaz.³⁷

Anlaşılan o ki Derveze tefsirini okuyucuya sunmadan önce İslam dünyasında ve tefsir literatüründe bulunmayan bu yöntemi, okuyucu yadırgamasın diye onlara açıklama yapmış ve tefsirinin bu yöntemini kabul ettirmeye çalışmıştır. Yaptığı son derece yerindedir. Zira ilk defa bu yöntemle karşılaşan okuyucu bunun caiz olmadığını düşündüğü anda tefsirinin içeriği ne kadar faydalı olsa da kapağını açıp okumaya cesaret ve niyet etmeyecektir.

Derveze, nüzul tertibine göre sûre tertibinin kesin olarak bilinmediğini ve âlimler arasında farklı sıralamalar iddia edenler olduğunu söyler. Derveze bu görüşler arasında hattât Kadiroğlu tertibini esas aldığını söylemiştir. Gerekçe olarak da Kadiroğlu tertibinin muteber bir komisyon tarafından incelendiğini zikretmiştir. Ancak Derveze bu tertipte birkaç değişiklik yapmıştır. Örneğin Medenî olarak zikredilen Zilzâl, İnsân, Rahmân ve Ra'd sûrelerinin muhteva bakımından Mekkî sûre olduklarını dolayısıyla Mekkî sûreler arasında zikredilmelerinin daha uygun olacağını aktarmıştır.³⁸

³⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/11.

³⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/11.

³⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/13-17.

1.2.5. el- Kur'ânü'l-Mecîd

Derveze'nin *el-Kur'ânü'l-Mecîd* adlı eseri tefsir ile yakında ilişkili olduğu ve konumuz olan *et-Tefsîrü'l-hadîs* eserinin mukaddimesi sayıldığı için bu eseri de ele almak gerekmektedir.

Derveze bu eserinin mukaddimesinde de eser hakkında bilgi vermektedir. Aktardığına göre Derveze, bu eseri II. Dünya savaşı yıllarında Türkiye'de iken Bursa'da kaleme almış. Daha sonra bu eserinin kendi tefsirinin mukaddimesi niteliğinde olduğunu söylemiştir.³⁹

Eser, klasik tefsir usulü kitapları tarzında "Sûrelerin tertibi", "Mekkî-Medenî" gibi temel tefsir usulü konularını içerir. Ancak sadece bu konularla yetinmez. Kur'ân'da geçen bazı tabirleri ve ifadeleri açıklar. Örneğin melek, cin, ahiret gibi konulara değinir, onlar hakkında geniş malumat verir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Derveze, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için Hz. Peygamber (s.a.v)'e ve onun hayatına büyük önem vermektedir. Derveze, söz konusu bu eserinde de bu konuyu ele almıştır. Öyle ki eserinde "Kur'ân ve Peygamberimizin Hayatı" adında bir başlık oluşturmaktan geri durmamıştır.⁴⁰

Kur'ânü'l-Mecîd, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm: "Kur'ân'ın üslubu, vahyedilişi ve tefsiri"dir. Bu bölüm, Kur'ân ve Müslümanlar, Kur'ân'ın çağrısı, Kur'ân'ın üslubu ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in pratik hayatının gelişimi ve Kur'ân'ın indirilişi gibi alt başlıkları içerir. İkinci bölüm: "Kur'ân'ın cem'i, tedvini, okunuşu, mushafların imlası ve düzenlenmesi" bölümüdür. Bu bölümde Kur'ân'ın bir araya getirilmesi, düzenlenmesi ve sûrelerin tertibi gibi konulara değinilmiştir. Üçüncü bölüm: "Kur'ân'ı anlamının ve tefsir etmenin ideal yöntemi"dir. Bu bölümde Kur'ân'ın dili, Kur'ân kıssaları ve Kur'ân'ın Kur'ân'dan anlaşılması gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü ve son bölüm ise "müfessirlerin kitaplarına ve metotlarına ilişkin yorum ve görüşler" adlı konudur. Bu bölüm, isminden de anlaşılacağı üzere bazı müfessirler ile onların bir takım görüşleriyle ilgilidir.⁴¹

³⁹ Muhammed İzzet Derveze, *Kur'ân'ı Anlamada Usûl (el- Kur'ânü'l-Mecid)*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 7.

⁴⁰ Derveze, *Kur'ân ü'l-Mecid*, 135.

⁴¹ Derveze, *Kur'ânü'l-Mecid*, 5-6.

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYE ve İSLAM'DA KADININ KONUMU

2.1. Cahiliye'de Kadın

Çalışmamızın asıl konusu olan İslâm'da kadın meselesine geçilmeden önce meselenin daha iyi anlaşılması ve kadının İslâm'dan önceki durumu ile mukayese edilmesi amacıyla öncelikle cahiliye dönemindeki kadının durumuna ve konumuna bir göz atmakta fayda vardır.

2.1.1. Cahiliyede Kadının Erkeğin Karşısındaki Konumu

Cahiliye döneminde erkek; aile içinde ve toplumda otoriterdi. Ailenin temel ihtiyaçlarını karşılar, aile fertlerini terbiye eder, onları korur gözetlerdi. Aynı şekilde ticarete, savaşta ve sosyal hayatta hep erkek öne çıkardı. Kadın ise erkeğin aksine söz sahibi, hak sahibi olmayan göze pek görünmeyen hatta göze batan bir varlık olarak addediliyordu.⁴²

Bazı ayetlere bakıldığında iman, muamelat ve ibadet gibi konularda kadınların değil de erkeklerin muhatap alındığı görülür. İlk bakışta bu ayetler kapalı ve karmaşık gibi gözükse de aslında söz konusu ayetlerin asıl amacının kadını yok saymak, görmemezlikten gelmek olmadığı açıktır. Zira o ayetler o zamanki cahiliye Arap toplumunun içinde olduğu hâlet-i rûhiyeyi aksettirmek istemektedir. Öyle ki çoğu ayette de bu zihniyeti yok sayarcasına kadının muhatap alındığı, dolayısıyla toplumda kadına bir konum atfedildiği görülmektedir.⁴³

2.1.2. Kız Çocuklarının Durumu

Cahiliye döneminde kadınlara karşı bir nefret ve kin mevcuttu. Kadınlar, dünyaya gözlerini açtıklarından itibaren hor görülmeye başlanırdı. Cahiliye döneminde kız çocuklarına karşı takınılan tavır Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde bize anlatılmaktadır. Nahl sûresi 58-59. ayetler kız çocuğu müjdesi alan baba figürünü bize şöyle aktarır:

⁴² Muhammed İzzet Derveze b. Abdilhâdî b. Dervîş, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 2. Baskı (Saydâ-Lübnan: el-Mektebetü'l-'asriyye), 8.

⁴³ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 9.

وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!”.

Ayetten de anlaşıldığı üzere kız çocuğu doğar doğmaz nefret edilen bir varlıktı. Hatta Râzî'nin aktardığına göre hanımının doğumu yaklaşan koca, bir süre evden çıkmaz, ancak doğacak çocuğun cinsiyeti belli olduğunda bu çocuk; erkekse gönül hoşnutluğuyla çıkar, kız ise gereğini yaptıktan sonra...⁴⁴ Ayette de ifade edildiğine göre baba iki alternatiften birini seçer ya -kendi deyim ve düşüncesine göre- el âleme rezil olmayı göze alıp kızını öldürmez ya da onu toprağa gömerek öldürürdü. Diğer ayet ve hadislerden anlaşıldığına göre toprağa gömme işi, çocuk diri iken yapılmaktadır. Söz gelimi Tekvîr sûresinde bu olay şöyle aktarılır:

وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ ﴿٨﴾ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ

“Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda.” (Tekvîr. 81/8-9)

مؤودة kelimesi ismi-i mef'ul kalıbındadır, وند يند kökünden gelir, bu kök de esasen اد يود kelimesinin maklubu/ters döndürülmüş halidir. اد kelimesi “ağır geldi” anlamındadır. Diri diri gömülme anlamına gelen مؤودة kelimesi ile kökü sayılan ve “ağır geldi” anlamına gelen اد kelimesi ile münasebetini müfessir Zemahşerî şu şekilde açıklar; diri diri gömülen kız üstüne atılan toprak yığınının ağırlığı altında kalır. Zemahşerî detaylı br şekilde bu uygulamanın nasıl yapıldığı ile ilgili şöyle malumat vermektedir: Doğum yapacak olan anne, doğum sancıları başladığında önceden kazmış olduğu çukurun başına gelir ve doğum yapmayı bekler. Eğer doğan bebek kız ise olduğu gibi onu çukura atar, üstünü

⁴⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, 1. Baskı (Beyrut-Lübnan: Daru'l-fikr, 2005), VII/47-48.

toprak ile örterdi. Eğer erkek ise onunla beraber eve dönerdi.⁴⁵ Kız çocuklarını diri diri gömme âdeti kabilelere ve dönemlere göre farklılık arz etmekteydi. Söz gelimi yukarıda aktardığımız şekilden farklı olarak bazı aileler kız çocuğunu altı yaşına kadar bekletir sonra bir gün baba kızın annesine, “Kızı giydir ve süsle, onu anneannesinin yanına götüreceğim” derdi. Daha sonra çölde hazırlamış olduğu bir kuyunun başına getirir, kıza kuyunun içerisine bakmasını söylerdi. Kız kuyunun dibine bakınca baba onu arkadan iter ve üstüne toprak yığardı. Diğer bazı kimseler ise kızlarını diri diri gömmeyi tercih etmezdi. Büyüyüp belli bir yaşa geldiğinde onu deve gütme işinde istihdam ederlerdi. Böylelikle yine de onu cezalandırmış oluyorlardı.⁴⁶

Aslında kız çocuklarına yapılan bu insafsız muamele Arap cahiliye’sinin her kabile ve her döneminde yapılan ve yaygın olan bir uygulama değildir. Söz gelimi müfessir Kurtûbî’nin aktardığına göre diri diri gömme âdeti Arap kabileleri arasında en çok Temîm bazen de Huzâ’a ve Mudar kabilelerinde yaşanmıştır.⁴⁷ Hatta öyle ki bazı kabilelerin bu çirkin uygulamaya başvurmadıklarını ve bunu yapmamakla övündüklerini anlatan Arap cahiliye şiiirleri bulunmaktadır. Bu şiiirlerden biri Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri olan Ferazdak’a aittir. O dedesi Sa’saa et-Temîmî’yi övmek için şiiirinde şöyle demiştir:

ومنا الذي منع الوائدات وأحيا الوئيد فلم يرأد

“Kız çocuklarını diri diri gömmeyi engelleyen bizdendir ve onu gömmeyip sağ bırakan”⁴⁸

Kadınlara yapılan bu muamele haklı ve meşru bir uygulama değildir. Ancak bu çirkin geleneğin arka planını öğrenmekte fayda vardır. Râzî, kız çocukları öldürme

⁴⁵ Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki ğavâmizi’t-tenzil ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vüçûhi’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdusselam Şahin, 6. Baskı (Lübnan: Daru’l-kutubu’l-’ilmiyye, 2015), IV/694.

⁴⁶ Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Kur’ân’ın Gölgesinde Kadın*, çev. Mustafa Nuhoglu, 3. Baskı (İstanbul: Ravza yayınları, 2007), 56.

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Berde’î, 4. Baskı (Lübnan: Daru’l-kutubu’l-’ilmiyye, 2014), V/77-78.

⁴⁸ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbûrî es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Ebû Muhammed b. ‘Âşûr, 1. Baskı (Lübnan: Dâru ihyâ türâsi’l-‘arabî, 2002), VI/23.

sebebinin fakirlik ve kıskançlık olduğunu,⁴⁹ Kurtûbî ise ilerde denk olmayan birinin kızlarına talip olacağı korkusundan kaynaklandığını zikreder.⁵⁰

İzzet Derveze'ye göre Araplar, cahiliye döneminde bizzat kadının kendisinden değil onun sebebiyle başlarına gelecek durumlardan rahatsız ve hoşnutsuz idiler. Söz gelimi onlara göre kadın ele güne karşı utandırma vesilesiydi çünkü yarın öbür gün belli bir yaşa geldiğinde aile şerefine, namusuna hanel getirebilir, birçok kişinin yok olacağı çetin savaşılar sebepl olabilir. İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü kadına karşı ön yargı sahibiydiler.⁵¹

Derveze kadının sevilmemesini dış sebeplere bağlamaktadır. Cahiliye devrinde Arapların, kadınlarla bir sorunları olmadığını hatta onları yücelttiklerini ifade etmektedir. Buna delil olarak da müşriklerin; melekleri, kız olarak tasvir ettiklerini ve kızları Allah'ın kızları olarak addettiklerini hatta onlardan şefaati umduklarını zikreder. Delil olarak da şu ayet-i kerimeyi öne sürer:

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾

“Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor.” (en-Nahl. 16/57) ayet-i kerimeden de anlaşıldığı üzere müşrikler kızları, yüce ve ilah olarak gördükleri Allah'a nispet ediyorlardı.⁵²

Derveze, müşriklerin taptıkları Lat, Uzzâ ve Menât gibi putların kız olarak tasvir ettikleri meleklerin isminden alıntı olduğunu söyler. Dolayısıyla müşrikler, Allah'a yakınlaşmak için kız olarak addettikleri melek tasvirleri olan putalara yani kadına tapmaktadırlar. Bu da esasen kızları yücelttikleri anlamına gelmektedir.⁵³

Lat, Uzzâ ve Menât gibi putların isimlerinin kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Çalışmamızın konusu ile direkt bağlantılı olmadığı için burada zikretmeyi uygun görmüyoruz. Ancak Derveze'nin bu isimlerin, meleklerin ismi olduğu görüşünü dile

⁴⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, VII/4118.

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, X/78.

⁵¹ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 10.

⁵² Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 10-11.

⁵³ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, II/102.

getiren başka müfessirle de mevcuttur.⁵⁴ Ama müşriklerin kızları esasen yücelttiklerini, kutsal kabul ettiklerini aktaran Derveze'nin düşüncesine başka tefsir ve kaynaklarda rastlayamadık.

Kız çocuklarına karşı nefretin sebebini müfessirler, İslam âlimleri ve tarihçiler gibi pek çok bilgin bazı nedenler ileri sürerek açıklamaya çalışmışlardır. Ancak bunun sebebini sadece Arapların cahiliye döneminde aramak doğru olmaz. Zira kız çocuklarına ve kadınlara karşı olan olumsuz yaklaşım Arap cahiliyesi ile başlamış ve onlarla sınırlı bir olgu değildir. Esasen insanlık tarihi kadar eskidir bu olgu. Genel sebebi güç ve kuvvete önem veren erkekler, yaratılışları gereği nazik ve zayıf olan kadını güçsüz bulduklarından ona hükmetmeyi ve onu kendi konumlarından aşağı görmeyi hatta onu kendi türünden addetmemeyi uygun bulmuşlardır.

2.1.3. Kadının Miras ve Diğer Sosyal Hakları

Cahiliye döneminde kadın, temel haklarından biri olan miras hakkından ve herhangi bir şekilde elde ettiği malını da tasarruf etme hakkından mahrum edilmişti. Zira onlar; çalışma, mal mülk edinme, para kazanma ve mirasçı olma gibi hakların erkeğe ait olduğunu iddia ediyorlardı.

Tirmizî'nin hadis külliyyatında geçen şu rivayet bize kadının cahiliyede miras hakkından mahrum edildiğine işaret etmektedir:

جاءت امرأة سعد بن الربيع بابن نبي سعد إلى رسول الله ﷺ فقالت: يا رسول الله: هاتان ابنتا سعد قُتِلَ معك يوم أحد، إنَّ عمَّهما أخذَ جميعَ ما تركَ أبوهُما، وإنَّ المرأةَ لا تُنكحُ إلا على مالها فسكتَ النبي ﷺ حتى أنزلت آية الميراث فدعا رسول الله ﷺ أخا سعد بن الربيع فقال: اعطِ ابنتي سعد ثلثي ماليه واعطِ امرأته الثمنَ وخذ أنت ما بقي

“ Sa'd b. er-Rebî'in hanımı iki kızıyla beraber Hz. Peygambere gelir ve şöyle der “ Ya Resulallah bu ikisi Sa'd'ın kızlarıdır. Babaları uhud savaşında seninle beraber savaşırken şehit oldu. Amcaları, babalarının bıraktığı mallarına el koydu, onlara hiçbir şey vermedi. (Ve bilirsin ya Resulallah) kızlarla (genelde) malları için evlenilir. Hz. Peygamber (s.a.v) (bir şey demeden) sustu. Daha sonra miras ayeti nazil oldu, Hz. Peygamber, amcalarını

⁵⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), V/168.

çağırttı ve şöyle dedi “Sa’d’ın kızlarına üçte iki, annelerine sekizde bir ver. Geri kalanı senindir.”⁵⁵

Görüldüğü üzere amca, kız yeğenlerini cahiliye geleneği üzere babaları Sa’d’ın mirasından mahrum bırakmıştı.⁵⁶

2.1.4. Aile Hayatı

Cahiliye döneminde aileyi oluşturan evlilikler standart değildi. Evlilikler de çoğu kez bir aile kurmak, bir yuva inşa etmek, yeni nesiller yetiştirmek için değil; nefsanî duyguları tatmin etmek, kadından yararlanmak, hoş vakit geçirmek için yapılıyordu. Yuvayı oluşturan eşler arasında hak hukuk ilişkileri zayıftı. Kadının hakkı çiğneniyor, eşi tarafından zulme uğruyordu. Koca, evliliği/talak’ı karısına karşı koz olarak kullanıyordu.⁵⁷

Cahiliyede evlilik hayatı düzensiz olduğu gibi evlenme çeşitleri de düzensiz ve sayıca fazlaydı. Bu evliliklerin çoğu İslam’ın gelmesinden sonra ortadan kaldırılan meşru olmayan birlikteliklerdir. Derveze bu evliliklerin on çeşidinden bahsetmiştir.

a- Öncelikli ve yaygın evlilik türü günümüzde olduğu gibi bir kişinin evlenmek istediği kızı ailesinden istemesi ve mehir karşılığında nikâhın gerçekleşmesidir. Bu evliliklerde karşılıklı nesep, soy ve sosyal denklik dikkate alınmıştır. Peygamber efendimizin bu kısım evlilikten dünyaya geldiği kaydedilir;

b- Nikâhu’l-İstibdâ’: Evli bir kadının kocasının istemesiyle, çocuk olması için başka biriyle beraber olması; c- Müşterek Nikâh: Bir kadının on kişiden az erkekle beraber olması, kadın doğum yaptığında dilediğine bu çocuk sendendir deyip onunla evlenmesi; d- Kadının evine bir bayrak asması, isteyen gelip onunla beraber olması daha sonra kadın doğacak çocuğu kime nispet ederse onunla evlenmesi; e- Şiğâr Nikâhı: İki erkeğin mehir vermeksizin karşılıklı olarak birbirlerinin kızları veya velisi buldukları başka kadınlarla evlenmeleri; f- Mut’a Nikâhı: Tarafların belli bir ücret karşılığında belli bir süre beraber kalmaları; g- Makt Nikâhı: Kişinin babasının vefatından sonra üvey annesi ile

⁵⁵ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî, 1975), “Ferâiz”, 3.

⁵⁶ Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 11-12.

⁵⁷ Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 18-19.

evlenmesi; h- Bedel Nikâhı: İki erkeğin karşılıklı olarak eşlerini değiştirmeleri; k- Haden/Hıdn Nikâhı/İlişkisi: Hür olduğu için zina yapamayan bir kadının bir erkekle metres hayatı yaşaması; l- Kadının kocası vefat ettiğinde aile fertlerinden birinin onunla evlenmesi veya mehiri kendilerine almak koşuluyla başka biriyle evlendirilmesi.⁵⁸

O dönemde normal bir evlilik yapmak da hayli zordu. Zira şartlar ağırdı; mehir olarak yüksek bir meblağ isteniyordu. Dolayısıyla fakir olan biri bu meblağı denkleştiremediği için evlenemiyordu. Ayrıca gelin adayının dengi olma şartı da bayağı yüksekti. Söz gelimi soylu soplul bir kıza ancak onun gibi soylu bir aileden gelen biri talip olabilirdi. Aksi halde damat adayı ahlaklı, temiz, yakışıklı olması durumu değiştirmezdi. Dolayısıyla gençlerin çoğu evlenemiyor, bu durum bazılarını ise zinaya sevk ediyordu.⁵⁹

2.2. İslâm'da Kadın

Yüce Allah adildir, adaleti sever, adaletle hükmeder. Allah'ın dini olan İslam da hükümleriyle, kanunlarıyla toplumda adaleti tesis eder, dünya ve ahiret saadeti sağlar. İslam'dan önce insan türünün yarısını oluşturan kadının haklarına tecavüz edilmiş, kadın tarihin sert kamçısına maruz kalmış ve hemcinsi olan erkekten aşağı görülmüştür. İslamiyet ise kadını tarihin, karanlığın, cehaletin pençesinden kurtarmış, onu hemcinsi ile aynı statüye getirmiş, cenneti anaların ayaklarının altına sermiş⁶⁰, diri diri gömülen zavallı, çaresiz, günahsız kız çocuklarını cennet vesilesi kılmıştır.⁶¹

Derveze bu konuya işaret ederken, öncelikle kadının İslamiyet'teki konumunu, İslam'ın ona atfettiği değeri anlatır daha sonra şöyle der: Kur'ân'ı Kerim kadına önem verir onun hemcinsiyle eşit haklara sahip olduğuna işaret eder. Öyle ki Kur'ân bunu kadın isminin ilk geçtiği yerde bize göstermiştir. Zira kadın isminin ilk geçtiği yer Leyl sûresinin

⁵⁸ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 18-19.

⁵⁹ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 20.

⁶⁰ Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-metbû'âti'l-İslâmiyye, 1986) "Cihâd", 6.

⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Zekât", 9; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Daru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1954) "Birr", 46; Tirmizî, "Birr", 13; Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut(Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 19/480 (No 12498).

3. ayetidir. Söz konusu bu ayette erkekle kadın birlikte zikredilmiştir. Bu da bir nevi kadın ile erkeğin eşit olduğuna işaretir.⁶²

İslam dini, diğer din ve medeniyetlerin hiçbirinde kadına tanınmayan hak ve hürriyetleri vermiştir. Bilindiği gibi tarih sahnesine çıkan medeniyet ve dinler kadına hak tanımamışlar onu hemcinsi olan erkekle bir tutmamışlar, erkek gibi onu da insanlığın diğer yarısı saymamışlardır. Örneğin uygarlığın beşiği olarak görülen Yunan'da kadının hemen hemen kölelerle bir tutulduğunu görüyoruz. Eski Roma'da ise kadın, babasından kocasına aktarılan bir maldı. Dinlere baktığımızda da durum değişmemektedir. Hinduizm de erkek hâkim bir karakter kazanmıştır. Brahmanalar'da ve Upanişadlar'da söz konusu edilen eğitimdeki ayrımcılık ve zâhidlik anlayışı, bilgi ve kurtuluş yolunun sadece erkeklerin tekelinde olduğu fikrini yerleştirmiştir. Eski Hintliler'de kadına değer verilmezdi. Kadın kısır olduğunda veya sadece kız çocuğu dünyaya getirdiğinde kocası onu bırakabiliyordu.⁶³ Aynı şekilde Yahudilikte de kadının hiçbir değeri yoktur. Öyle ki her sabah Yahudiler dualarında şu cümleyi okurlar: "Ezeli İlahımız, kâinatın kralı, beni kadın yaratmadığın için sana hamd olsun".⁶⁴ Hristiyanlığa geldiğimizde de durum değişmemektedir. Çünkü onlara göre Âdem'e yasak meyveyi yedirten, onu cennetten kovdurtan ve insan neslinin günahkâr olmasına sebep olan kadındır. Kilise babalarının yazıları kadınlara ilişkin ağır hakaretler içeriyordu. Şöyle ki onlara göre kadın, kötülüklerin anası, cehennem kapısı idi.⁶⁵

İslamiyet ise tüm bu yalan yanlış inanç, gelenek ve uygulamaların aksine erkeğe yüklediği gibi kadına da belli hak ve sorumluluklar yüklemiştir. Derveze bu konuya da değinir ve Ahzâb sûresinin 72. ayetini buna delil gösterir:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا
جَهُولًا

⁶² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, I/527-528.

⁶³ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/83.

⁶⁴ Salih, Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'ân -ı Kerim'de Kadın", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/4 (1997), 250-251.

⁶⁵ Harman, "Kadın", 24/85.

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”

Ayette geçen الامانة kelimesini müfessirlerin çoğu teklifi hükümler olarak kabul ederler. Ayetin devamında da bu emanetin erkeğe değil, erkek ve kadının her ikisini içine alan insana yüklendiğini dolayısıyla kadın ve erkeğin ilahî hükümler karşısında eşit olduğunu belirtir.⁶⁶

Kur’ân -ı Kerim kadının hak hukukuna değindiği gibi hadisi şerifler de bu konuya değinmiştir. Hz. Peygamber’in diğer inançların aksine kadına değer atfeden, onun da hak ve hukuklara sahip olduğunu bildiren çok sayıda hadisleri mevcuttur. Hz. Peygamber erkeklerin en hayırlısının hanımına en iyi davranan olduğunu⁶⁷, erkeğin kadın üzerinde hakları olduğu gibi kadının da erkeğin üzerinde haklara sahip olduğunu⁶⁸ bildiren sözleri söz konusu bu hadisi şeriflerinden birkaçıdır.

⁶⁶ Derveze, *et-Tefsîrü’l-hadîs*, I: 528.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/364 (No. 7402).

⁶⁸ Tirmîzî, “Tefsîr”, 10.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADININ ERKEK KARŞISINDAKİ KONUMU

3.1. Yaratılışı

İslam inancında ilk insan olarak yaratılanın Âdem (a.s) olduğu hususunda ittifak vardır. Zira ayeti kerimeler açık bir şekilde bu hususa işaret eder. Çünkü birçok ayeti kerime Allah'ın, ilk insanı çamurdan yarattığını ve Âdem'i secde etmek için meleklerle arz ettiğini, ona isimler/ الاسماء öğrettiğini anlatmaktadır.⁶⁹ Bu aşamalarda ilk kadın olan Havva'dan hiç bahsedilmez. Dolayısıyla yaratılan ilk insanın Âdem olduğu anlaşılmaktadır.

Âdem'den sonra yaratılan insanın Havvâ olduğu noktasında da herhangi bir aksi görüş bulunmamaktadır. İslam âlimleri arasında kısmi görüş ayrılıkları bulunan husus ise Havvâ'nın yaratıldığı maddedir. Kur'ân'ı Kerim'de Havvâ'nın yaratılışını ele alan ayetler; Nisa, 1; Zümer 6; Arâf, 189 şeklindeki ayetlerdir.

Nisa Sûresi 1. Ayette

“يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً”

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının.” buyrulmaktadır. Bu ayette ihtilafın temel noktası “نَفْسٍ وَاحِدَةٍ” terkididir. Zira bu terkip başka ayetlerde de açıklanmaz. Hadislere baktığımızda da söz konusu bu terkibi açıklayan herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Râzî, kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı düşüncesine karşı çıkmakta ve bu görüşü eleştirmektedir.⁷⁰ Râzî, genel görüşün, kadının Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüş olduğunu belirtir. Daha sonra Ebû Müslim el-İsfehânî'nin bu görüşte olmadığını, ona göre kadın Âdem'in kaburgasından değil bizzat yaratıldığı özden yaratıldığını aktarır. Sonuç olarak Râzî de genel görüşün düşüncesinde olmadığını, kadının Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmadığını ifade etmektedir.⁷¹

⁶⁹ İlgili ayetler için bakınız: el-Bakara 2/30-37; el-Hicr 15/26-33; Sâd 38/71-76.

⁷⁰ Leyla Şahin, “Râzî ve Tefsirinde Kadın Tasavvuru”, *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler*, ed. Mürsel Ethem vd., (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), I/128-129.

⁷¹ Râzî, *Tefsîru'l-kebîr*, IX/140.

Taberî, نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibinden kastın Âdem olduğunu zikrettikten sonra tâbiînden Süddî'den alıntı yapar ve onun da aynı görüşte olduğunu zikreder.⁷² Kurtubî de Mucâhid ve Katâde'nin bu görüşte olduklarını belirttikten sonra kendisi de bu görüşte olduğunu belirtir.⁷³ Aynı şekilde çağdaş müfessirlerden Muhammed Hamdi Yazır da نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibinden murâd edilenin Âdem olduğu ve bu konuda hiç aksi görüş olmadığını zikreder.⁷⁴

Klasik tefsirlere bakıldığında aslında bu konuda ihtilaf olmadığı, نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibinden kastedilenin Âdem olduğu ve Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı görüşü net bir şekilde ortaya çıkar. Bu konuda oluşan ihtilaflar ise bazı çağdaş müfessirler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin yine çağdaş müfessir olan Derveze, bu aksi görüşlere katılmaktadır.

Muası müfessirlerin çoğu نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibinden kastının Âdem olmadığı kanaatindedir. Zira onlara göre Havva, Âdem'in herhangi bir uzvundan değil, bizzat Âdem'in yaratıldığı öz'den yaratılmıştır. Muhammed Abduh, buradan kastın tüm insanların Âdemden yaratılması değildir. Burada özellikle söz konusu bu terkiibin kullanılması bir sonraki ayetlerden ele alınacak akrabalık bağlarına vurgu içindir. Yani Yüce Allah sizi tek bir nefisten/özden yarattım ifadesi, tüm insanların aslında kardeş ve akraba olduklarına bir işarettir. Klasik müfessirlerin referans aldıkları şu hadise gelince

اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلْعِ أَعْلَاهُ، فَإِنْ ذَهَبَتْ تُقِيمُهُ كَسْرَتْهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ

*"Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Zira kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri yeri üst tarafıdır. Eğri kemiği doğrultmaya kalkarsan kırarsın. Kendi hâline bırakırsan, yine eğri kalır. Öyleyse kadınlar hakkındaki tavsiyemi tutunuz."*⁷⁵ (Hadisin şerhini yapan muhaddis İbn Hacer el-Askalânî, bu hadisin İbn Abbâs'ın şu sözü ile de beyan edildiğini söylemiştir: إِنَّ حَوَاءَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعِ آدَمَ الْأَقْصَرِ الْأَيْسَرِ

⁷² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Dr. Sallah Abdulfettâh el-Hâlidî, 2. Baskı (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 2012), II/489-490.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, V/3.

⁷⁴ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Zehreveyn Yayınları, 2011) II/555.

⁷⁵ Buhârî, "Nikâh", 81;

وَهُوَ نَائِمٌ “Havvâ, Âdem uyurken onun en kısa sol kaburga kemiğinden yaratıldı” diyor.)⁷⁶ Ona göre öncelikle burada Havvâ, Âdem’in kaburga kemiğinden yaratılmış denmemiş ve başka bir hadiste de ifade edildiği üzere buradaki yaratılıştan maksat benzetmedir. Yani sanki kadın kaburga kemiğinden yaratılmış gibi hassas ve kolay kırılabilen bir varlıktır. Dolayısıyla buradan Havvâ’nın Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığı anlaşılmaz.⁷⁷

Derveze ise bu konu ile ilgili ayetleri ele alırken önce klasik müfessirlerin konu hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra kendi görüşünü açıklar. Ona göre insanlar tek bir nefisten yani tek bir özden yaratılmıştır. Dolayısıyla Havvâ, Âdem’in herhangi bir uzvundan değil bizzat Âdem’in yaratıldığı “öz”den yaratılmıştır. Derveze bu yorumları yaparken نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibinden kast edilenin Âdem (a.s) olmadığını söylememektedir. Ancak görüşü yaptığı yorumlardan anlaşılmaktadır.⁷⁸

Görünen o ki klasik müfessirler, ehl-i sünnet âlimlerinin genel görüşünden, hadisi şerif şemsiyesi altından çıkmadan bu konudaki ayetleri ve dolayısıyla نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiibini tefsir etmiş ve buna göre bu konudaki görüşlerini açıklamışlardır. Bu konuda aksi görüş beyan eden çağdaş müfessirler ise daha çok kadını itibarsızlaştırılacağı ve erkeğe bağımlı hale geleceği kaygısıyla konuya yaklaşmışlardır. Tabii bu görüş ve yorumlarını da ayet ve hadislerle dayandırarak yapmaktadırlar. Çünkü kadının erkek ile tek bir özden olmayıp, hemcinsinin bir uzvundan yaratılması onun hemcinsinden alt derecede olduğu düşüncesini akla getirebilmektedir.

Bize göre kadının, erkeğin bir uzvundan yaratılması, ya da ondan sonra yaratılması kadının itibarına hanel getirmez. Zira üstünlük, kimin daha önce yaratılması veya yaratıldığı maddenin özü ile ilgili bir husus değildir. Kaldı ki bizzat yaratan da böyle bir şeye işaret etmemektedir. Dolayısıyla bu durumda erkeğe bir üstünlük atfedilmez, kadının da itibarına gölge düşmez. Onun için ortada herhangi bir itibar zedelenme

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibuddin el-Hatîb (Beyrût: Daru'l-ma'rife, 1959), IX/253.

⁷⁷ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, (Mısır: Daru'l-Menâr, 1947), IV/322; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit koytak- Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), I/132-133; Musa Carullah, *Hatun*, sad. Mehmet Görmez, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 147; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II/11; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), II/550-551.

⁷⁸ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/10.

durumu yokken bunu dile getirmek ve bu kaygı ile nasları tevil etmek tartışmaya açık bir konudur.

3.2. Eşitliği

Kadın ile ilgi tartışılabilen ve son asırda artan sorunların başında kadının hemcinsi olan erkeklerle eşitliği konusudur. Öncelikle şunu belirtelim ki eğer eşitlikten kasıt kadın ile erkeğin her şeyde eşit olması/aynı olma durumu ise böyle bir şey kesinlikle mümkün değildir. Kaldı ki erkeklerle erkek de yani erkekler kendi aralarında da eşit değillerdir. Zira birçok hükümde erkekler arasında eşitlik/aynı olma söz konusu olmayabilmektedir.

İslam dininde; Yüce Allah'ın, kadın erkek ayırmaksızın insanı "Ahsen-i Takvîm" diye tabir ettiği en güzel bir biçimde yarattığı (et-Tîn 95/4) anlayışı mevcuttur. Yaratıcı nazarında üstünlük; fazilet, cinsiyet, şekil ve sima ile değil⁷⁹ ancak takva ile (el-Hucurât 49/14).

O halde mutlak anlamda, ortada özel bir durum olmadığı sürece Şari' nazarında kadın ve erkek eşittir. Allah'ın kanunları her ikisi için de eşit derecede geçerlidir. Söz gelimi namaz kılmak, oruç tutmak, gibi tüm müminlere hitap eden ibadetler ikisi için de söz konusudur.

Erkeğin kadına karşı üstünlüğü mevzu bahis olduğunda ilk akla gelen Bakara Sûresinde geçen erkeğin kadının üzerinde bir derece üstünlüğünü ifade eden şu âyet-i kerimedir:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu sûre içinde barışmak isterlerse, onları geri almağa daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.

⁷⁹ Müslim, "Birr", 10.

Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Bakara; 228)

Ayetten de anlaşılacağı üzere açık bir şekilde "الدرجة" diye tabir edilen bir üstünlükten bahsedilmiştir. Müfessirler bu derece/üstünlük konusunda hemfikirdir ancak bu derecenin ne olduğu ve neyden dolayı olduğu hususunda birkaç değişik fikir bulunmaktadır. Söz gelimi Taberî, bu üstünlüğü erkeğin miras ve cihada dair haklarındaki üstünlük olarak görmektedir.⁸⁰ Diğer çoğu müfessirler de bu görüşe katılmakla beraber söz konusu bu üstünlüğün sadece miras ve cihâta sınırlı olmayıp talak, ganimet, akıl, yöneticilik gibi haklarda da erkeğin kadına nazaran fazla bir dereceye/hakka sahip olduğunu belirtirler.⁸¹

Derveze ve bazı çağdaş müfessirler ise bu üstünlüğü kabul etmekle beraber bu üstünlüğü aile hayatına indirgemektedirler. Delil olarak da şunu zikrederler: Söz konusu "الدرجة" kelimesi aile hayatını konu alan ayette geçer dolayısıyla buradaki üstünlük aile hayatını ilgilendirir. Şöyle ki her kurumda ve her toplulukta bir büyüğe, bir yöneticiye ihtiyaç duyulduğu gibi aile hayatında bir yöneticinin olması kaçınılmazdır. Bu yöneticiliği de evin erkeğinin yürütmesi daha münasiptir. Dolayısıyla bu meyanda erkeğe, kadına nispeten bir derece (fazla hak) verilmiştir.⁸²

Kadına karşı erkeğin üstünlüğüne işaret eden diğer bir ayeti kerime Nisâ sûresinin şu âyetidir:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur..." (Nisâ; 4/34).

Ayette erkeklerin kadınlara "Kavvâm" kılındığı belirtiliyor. قَوَّامٌ kelimesi hakkında farklı birkaç mana zikredilmişse de genel kabul edilen görüşe göre yönetici demektir. Tefsirler genel olarak söz konusu âyetin hanımını döven ensardan bir adamın hakkında indiğini kaydederler. Şöyle ki hanımını döven adamın kayınpederi kızını Hz. Peygambere

⁸⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II/12.

⁸¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, VI/ 88-89; Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, III/ 83.

⁸² Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, XI: 415/416.

getirir, durumu arz ettikten sonra kısas uygulanmasını ister. Hz. Peygamber kısasa niyet ederken söz konusu ayet nazil olur, kısastan vazgeçilir.⁸³ Çünkü ayette erkeğin kadın üzerinde kavvâm/yönetici olduğu, nüşuz/serkeşlik yapan bir kadına el kaldırılabilceği belirtilir.

Âyet-i kerime buradaki yöneticiliği iki temel faktöre bağlamıştır: Birincisi, Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine (bir kısım fiziksel özellikler açısından) üstün kılması; diğeri ise erkeklerin mallarından harcama yaptıkları içindir. Müfessirler, “mallarından harcama”dan kastın evvela erkeklerin verdikleri mehir ve bilahare ailelerini geçindirmek için harcadıkları mal olduğunu zikretmektedir.⁸⁴

Hem Arap toplumunda hem de günümüzdeki doğu toplumlarının çoğunda örfen anne-baba ve evlenmeyen kız kardeşin nafakası erkek tarafından sağlanır. Aynı şekilde anne baba yaşlandıklarında erkeğin yanında kalır. Ayrıca ailenin ortaklaşa ödediği kan parası gibi masraflar da yine erkekten ödemesi beklenir. Kadın ise bunlarla ilgilenmez. Herhangi bir ödeme ve harcama yapmaz.

Bu iki faktör olmadığı durumda erkeğe verilen قَوَام سıfatı düşer. Öyle ki Şâfiî, ve Maliki mezheplerinde açıkça belirtilir ki erkek evin nafakasını temin etmezse, hanımı mahkemeye başvurarak nikâhı feshedebilir.⁸⁵

Derveze de Şâfiî, ve Maliki'nin bu görüşüne katılır. Derveze, erkeğin “kavvâm” olması vasfının aile içinde geçerli olduğunu söyler. Aile dışında diğeri sosyal durumlarda ise kadının da yönetici olabileceğini, erkeğin herhangi bir onayına ve iznine bağlı kalmaksızın kendi kararlarında ve tasarruflarında serbest olabileceğini söyler. Şöyle ki kadın evlenirken bile kendini evlendirebilir, kendisine verilen mehri başkasının aracılığı olmadan kabul edebilir, miras veya başka yollardan kendisine verilen malda istediği gibi tasarruf edebilir. İşte tüm bunlar kadının her alanda erkeğin “kavvâm” vasfının altında olmadığını dolayısıyla erkeğin her durumda “kavvâm” olmadığını gösterir. Kadının kendi malında kocasının izni olmadan tasarrufta bulunamaz anlamındaki şu hadise gelince:

⁸³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, X:/77.

⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, X:/77.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, X/111.

لَيْسَ لَامْرَأَةٍ أَنْ تُنْتَهَكَ مِنْ مَالِهَا شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ زَوْجِهَا إِذَا مَلَكَ عِصْمَتُهَا

“Kocası ona sahip olduktan/onunla evlendikten sonra kadın, kocasının izni olmadan malında tasarruf edemez/malını sadaka gibi bir niyetle veremez.”⁸⁶

Derveze bu hadis ile ilgili Taberî'nin bu hadisi rivayet eden râvîler arasında tanınmayan râvîler olduğunu söylediğini açıklar.⁸⁷

Âyetin nüzûl sebebi olarak zikredilen hanımını döven koca hakkındaki rivayeti ise Derveze sahih hadis kitaplarında geçmediği ve ayetin içeriği ile örtüşmediği için itibar etmez ve bunu sebab-i nüzûl olarak da görmez.⁸⁸

Râzî ve İbn Kesîr gibi birçok müfessir söz konusu bu hadisi tefsirlerine almışlardır.⁸⁹ Ancak Derveze'nin dediği gibi bu hadis kütübi sitte gibi sahih hadis kaynaklarında geçmez. Ebû Dâvûd bu hadisi, Mürsel hadisleri topladığı *el-Merasîl* adlı eserinde zikretmiştir. Dolayısıyla bu hadisin Mürsel hadis olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁰ Hadisçilerin çoğu ve fukahanın bir kısmı mürseli zayıf kabul etmektedir.⁹¹

İslam âlimlerinin geneli, hadisleri de referans alarak yukarıda bahsi geçen iki âyet-i kerimeyi tefsir ederken açık bir şekilde erkeğin kadının yöneticisi olduğu, hak hukuk konusunda da erkeğin kadına karşı bir derece fazla hakka sahip olduğunu belirtmişlerdir. İzzet Derveze'nin de için de bulunduğu bir kısım İslam düşünürü ise bu yöneticilik ve fazla hak sahibi olma durumunu aile hayatı içinde geçerliliği olduğunu dile getirirler. Delil olarak da ayetlerin siyak ve sibak yönlerine dikkat çekerler. Evet, ayetlerin siyak ve sibakları önemlidir. Ama İslâm'ın bir diğer kaynağı olan hadisi şerifleri görmezlikten gelmek de yerinde bir görüş değildir. Kaldı ki erkeğin yönetici olması, kadını koruyup kollaması, kadının itibarını düşürmeyen bir durumdur. Zira her iki cinsin de yaratılıştan

⁸⁶ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, nşr. Hüsamüddin el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-kudsî), IV/315.

⁸⁷ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/104-106.

⁸⁸ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/104-106.

⁸⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, X:/77; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Beyrût: Reyyân Yayıncılık, 2014), I/379.

⁹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb Aravut, (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1408) I/221.

⁹¹ Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/53.

gelen birtakım özellikleri bulunmaktadır. Erkeğe yöneticilik vasfının verilmesi de bu anlamdadır.

Amel, ibadet, sevap-günah, ceza-mükâfat konularına gelince, erkek ile kadın arasında en ufak bir fark bulunmamaktadır. Bu durumu ayetler açık bir şekilde ifade etmektedir. Söz konusu ayetlerden bir kaç şöyledir:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ

"Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım." (Âl-i İmrân; 3/195);

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا

"Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar." (Nisâ; 4/124);

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزَىٰ إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ

"Kim bir kötülük işlerse, onun kadar ceza görür. Kim de kadın veya erkek, mümin olarak faydalı bir iş yaparsa işte onlar, cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir." (Mü'min; 40/40).

Derveze'ye göre de amel ve ibadetlerde Allah nazarında kadın ve erkek eşit olup ayetlerde açıkça bu hususa işaret edilmiştir. Ayrıca bu durum daha Mekke döneminde nazil olan Mekî sûrelerdeki ayetlerde geçer. Burûc sûresindeki şu ayeti kerime gibi:

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ

"Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır." (Burûc; 85/10). Daha sonra nazil olan Medenî sûrelerde de bu hususa dikkat çekilmiştir.⁹²

⁹² Derveze, et-Tefsîrü'l-hadîs, VII/293-294.

3.3. Şahitliği

Erkeğin karşısında kadının konumunu düşürdüğü veya itibarının zedelendiğini düşündüren bir diğer mesele de şüphesiz şahitlik meselesidir. Her ne kadar ilk devirlerde şahitlik, tartışma konusu olmamışsa da son dönemlerde önemli ölçüde tartışma ve inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şahitlik konusu denilince hemen Bakara sûresinde geçen iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olma meselesi akla gelir. Zira söz konusu sûredeki 282. âyet durumu açık bir şekilde anlatmaktadır:

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ

"...Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun)." (Bakara; 2/282).

Ayetten de açık bir şekilde anlaşıldığı üzere iki erkek bulunmadığı takdirde bir erkek ve iki kadın şahit olmalıdır. Ayetin ifade ettiği bu husus hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur. Tartışma konusu olan mesele ise iki kadının şahitliğinin bir erkeğinkine denk olma sebebi ve alanıdır. Zira baktığımızda klasik müfessirlerin çoğu bunun sebebinin yaratılıştan olduğunu ve burada erkeğin tafdiline/üstünlüğüne atıf olduğu fikrini benimserler.⁹³ Çağdaş müfessir ve düşünürlerin görüşlerine baktığımızda ise durumun bu şekilde olmadığını görürüz. Zira onlara göre ayette ifade edilen *تضل*/unutma olayı kadının yaratılıştan akli melekelerin zayıflığı ve erkeğe üstünlük atfetme ile ilgili bir durum değil sadece ayette bahsi geçen borç ve mali hukukla ilgili bir meseledir. Çünkü o dönemde kadın ev işleri ile uğraştığı için mali konularda faal olmamaktaydı, dolayısıyla bu konularda erkeklere nispeten daha az ilgiliydi ve unutkanlık olma durumu da doğaldı. Dolayısıyla buradan erkek kadın üstünlüğü meselesi devşirmek yerinde bir görüş olmayacaktır.⁹⁴

⁹³ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III/1488; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I/379.

⁹⁴ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, III/125; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı* I/85; Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I/448.

Derveze de bu son aktardıklarımıza paralel görüş bildirmiştir. Ona göre kadın ev işleri ile ilgilendiğinden mali konularda akli yeteneği erkeğe göre azdır. Dolayısıyla unutmama sebebi bundan kaynaklanmaktadır. Ama konuyu bu çerçeveden çıkarıp erkeği üste çıkarma meselesine getirmek, kadının şahadetini diğer konularda da erkeğin şahadetinin yarısı sayma veya sadece şahitliğini borç meselesine indirgemek doğru olmayacaktır. Çünkü bunu diyenlerin bu konuda ne ayete ne de sahih hadise dayandıracak delilleri vardır.⁹⁵

Kadının şahitliği ile ilgili bir diğer mesele de, şahitliğinin hangi durumlarda geçerliliği ile ilgilidir. Öncelikle şunu belirtelim ki ayetlerin zahirine baktığımızda kadının şahitliğinin herhangi bir alana açık bir şekilde indirgenmediği görülür. Ama İslam âlimlerinin çoğuna göre ise durum bu şekilde değildir.

İslam âlimleri, şahitliği genel olarak üç kısma ayırmaktadır:

1- Borçların yazılması hususundaki şahitlik.

2- Had, ceza ve kısas gibi yaptırımlardaki şahitlik;

3- Genelde sadece kadınların görüp tanık olabileceği durumdaki şahitlik. Birinci kısımdaki şahitliği bir erkek ile iki kadın beraber olma şartıyla kadınlar da icra edebilmektedir. İkinci kısımda kadın şahadeti geçerlik arz etmemektedir. Üçüncü kısım ise sadece kadınların tanık olma durumları olduğu için kadınların şahitliği kabul edilmektedir. Tabii genel olarak ifade ettiğimiz bu durum ile ilgili farklı görüşler söz konusu olmuştur.⁹⁶

Öncelikle birinci ve ikinci kısımdaki şahitlikle ilgili görüşler genel olarak kabul görmüştür. Ancak ikinci kısım ihtilaflıdır. Klasik müfessir ve İslam düşünürlerine göre had kısas gibi ciddi yaptırımlar için mutlaka şahitler erkek olmak zorundadır. Çünkü Hz. Peygamber'in hadisi şerifini de referans alarak bu durumlarda asla şüpheyeye taviz

⁹⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, XI/514-516

⁹⁶ Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, "eş-Şehâde", el-Mevsûatü'l-fikhiyye (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1983), 6/226-227.

verilmemelidir.⁹⁷ Yine başka bir hadise işaret ederek kadınların akli melekelerin zayıf olduğu⁹⁸ ve bunun için kadınların şahitliğinin şüpheli olduğu dolayısıyla kadınların şahadetinin bu durumlarda kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Ayrıca diğer ayeti kerimelerde geçen şahadetlerin tümü erkeklerden olması istendiği görüşünü de ileri sürerler. Söz gelimi Maide sûresinin 106. ayeti şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ جِئِنِ الْوَصِيَّةَ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ

"Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatinca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin" (Mâide; 5/106).

Ayette geçen ذَوَا عَدْلٍ / iki adalet sahibi kişi terkinin eril ifade ettiği dolayısıyla şahitlik için erkeklerin olması gerektiği anlaşılır. Diğer ayetleri de bu tür şekillerde yorumlarlar. Diğer ayetler için bakınız (Nisa, 15; Talak, 2; Nur,4)

Kadının şahitliği konusunda çağdaş müfessir ve düşünörlere bakıldığında ise durum farklıdır. Zira onlara göre kadın da erkek gibi bir insandır, o da her insan gibi belli bazı olaylara isteyerek veya istemeyerek de şahit olacaktır. Dolayısıyla kadının da bu hakka veya sorumluluğa sahip olması gerekmektedir. Ayrıca bu durumu engelleyen veya kısıtlayan bir nas yoktur. Sadece borçlar hukukunda kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine karşılık gelmektedir. Burada da kadının mali konularda faal olmadığı için unutkanlık olma durumu olabileceğinden hak sahiplerinin zarar görmemesi içindir. Yoksa burada kadının yaratılışına veya akli melekelerine bir noksanlık atfetme durumu söz konusu değildir. Çünkü İslam'da çok önem teşkil eden hadis rivayetlerinde râvisi kadın olan rivayetler hususunda herhangi bir şüphe güdülmemiştir. Hatta Hz. Âişe (r.a) rivayetleri gibi bazı kadın râvî rivayetleri, çoğu erkek râvî'den daha güvenilir kabul edilmiştir. Demek ki esasen İslam'ın kadın hafızası ile ilgili bir şüphe sorunu yoktur.⁹⁹

⁹⁷ "Elinizden geldiği kadar (en ufak bir şüphe bulunduğunda), Müslömanların cezalarını kaldırmaya çalışın. Onun için bir çıkış varsa, bırakın gitsin. Devlet başkanının (yetkili mercii) ahta hata etmesi, cezalandırmada hata etmesinden hayırlıdır.". Tirmizî, Hudûd, 2.

⁹⁸ Hadis için bk. Buhârî, Hayz 6, Zekât 44, İman 21, Kûsûf 9, Nikâh 88; Müslim, Kûsûf 17, İman 132; Nesâî, Kûsuf, 17; Muvatta, Kûsuf, 2.

⁹⁹ Musa Carullah, *Hatun*, 130.

Yukarıda bahsi geçen Mâide Sursinin 106. ayetinde geçen ذَوَا عَدْلٍ terkinin eril kalıpta olduğu dolayısıyla buradan kastın iki erkek şahit olduğu görüşü ise gerçekçi değildir. Çünkü İslam âlimlerinin genel görüşüne göre, özel bir durum olmadığı sûrece eril kalıptaki ifadeler/emir ve yasaklar; hak ve sorumluluklar erkek ve kadın için eşit derecede geçerlidir. Dolayısıyla buradaki şahitliği erkeklere hasretmek isabetli bir görüş olmayacaktır. Eğer ayetlerle durumu ifadeye etmeye çalışırsak Nûr sûresi bu meyanda bize yol gösterecektir. Zira ayet şöyledir:

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاحَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

"Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir." (Nûr; 6-7).

Ayetten de anlaşılacağı üzere hanımına zina isnad eden ve şahitleri olmayan erkekler dört defa yemin ederek iddialarını ispatlamaktadır. Ayetlerin devamı ise şöyledir:

وَيَذَرُوهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ

"Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocas) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır." (Nûr; 8).

Ayette de kadının dört defa yemin etmesi kendi iddiasını ispatı için yeterli olmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere eğer kadının şahitliği sadece borçlar hukukunda geçerli olsaydı burada şahitlik yerine geçen yemini de geçerli olmayacaktı. Ayrıca eğer kadının şahitliği her durumda erkeğin şahitliğinin yarısı olsaydı burada kadının dört defa yemin etmesi yeterli olmayacak, sekiz defa yemin etmesi gerekecekti.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, (İstanbul: Otto Yayınları,2018), 173.

Görüldüğü gibi kadının şahitliği konusu tartışmalı ve karmaşık bir konudur. Ama netice olarak şunu diyebiliriz ki kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı gibi olması veya bazı durumlarda kısıtlanmış olması kadının itibarını zedelemeyebilir. Çünkü şunu belirtelim ki şahadet bir hak olmaktan çok bir sorumluluktur, bir külfettir. Ayrıca herkesçe malumdur ki kadın ve erkek mizacı farklıdır ve yine malumdur ki Yaraticı her kuluna gücü, mizacı dâhilinde hak ve sorumluluk yükler. Dolayısıyla erkek ile kadının hak ve sorumluluklarının farklı olması son derece doğaldır. İşte şahitlik meselesini de bu cümleden değerlendirmek gerekir. Zira kadın mizacı gereği duygusaldır, tanık olduğu her durumu olduğu gibi aktarmayabilir çünkü duygularının tesirinde kalma söz konusu olabilir. Dolayısıyla bu da hak sahibine haksızlık olmaktadır.

3.4. Mirası

Eski Roma, Yunan, Mısır, Hint, Çin gibi medeniyetlerin tarihlerine baktığımızda miras hakkının sadece erkeklere has olduğu ve dolayısıyla kadının bu doğal hakkından mahrum bırakıldığına şahit oluruz.¹⁰¹ Bu uygarlıklar gibi Araplar da mirasın erkeklere ait olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre mirası ancak savaşan, kan ter döken, kuvvetli güçlü olan erkekler hak ediyordu. Öyle ki çocuklara da mirastan herhangi bir pay ayrılmazdı.¹⁰² Cahiliye devrindeki bu durum İslam'ın başlangıcındaki yıllarda da devam etti. Bu duruma hicretten sonra Medine döneminde ise ilahi vahiy ile bir çözüm getirildi.

Medine döneminde ensardan kocası ölen ve tek bir kızı ile kalan bir kadına kayınları kocasının mirasını elinden almaya girişti. Mirastan ne kendisine ne de kızına hiçbir şey verilmedi. O da içinde bulunduğu durumu Hz. Peygambere arz ederek şikâyetinde bulundu. Bunun üzerine miras ayetleri olan Nisâ sûresi 7, 11-12 ayetleri nazil oldu. Söz konusu ayetler, artık kadının da erkek gibi mirasta belli bir hissesi olduğunu ifade ediyordu. Böylelikle İslam dini yüzyıllardır kadının temel ve tabii hakkı olan miras hakkını iade ediyordu.¹⁰³

¹⁰¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II/26-27.

¹⁰² Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmî'l-Kur'ân*, III/31.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II/512.

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

"Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır." (Nisâ; 4/7).

Söz konusu bu ayette açık bir şekilde kadının mirasta payı olduğu ifade edilmiştir. Tâli ayetlerde de kadının hangi durumlarda ne kadar pay alacağı da şeffaf bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu bu ayetlerden bir tanesi şudur:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

"Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuş ise, anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa, anasına altıda bir (düşer). Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir." (Nisâ; 4/11).

Diğer ayetlerde de kadının diğer durumları zikredilmiştir. Malum konumuz kadının miras hakkının fihki boyutunu ele almak olmadığı için bunu burada zikretmemiz doğru olmaz.

Herkesçe bilinmektedir ki İslam hukukunda erkek gibi kadın da mirastan pay sahibi, hak sahibidir. Ama yukarıda zikredilen ayetten de anlaşıldığı üzere erkeğe kadının payının iki misli düşmektedir. Dolayısıyla bu durum bazı kesimlerce yadırganmıştır. Zira onlar, İslam dininin kadını mirasta erkeğin yarısı olarak gördüğünü ve ona erkeğin yarısı kadar pay verdiğini ve dolayısıyla ona haksızlık ettiğini düşünürler. İlk önce şunu

belirtelim ki bu düşünce ve fikri paylaşan İslam âlim ve düşünürü hemen hemen yoktur. Zira onlara göre haksızlık gibi gözükken bu durumun makul bir açıklaması vardır.

İslam âlimlerinin hemen hepsi, ayette geçen *لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَىٰ* erkeğe kadının payının iki misli olmasını şöyle açıklar: İlk bakışta kadının hakkına zulüm gibi gözükken bu durum aslında hiç öyle değildir. Zira küçük resimde böyle gözükse de büyük resme bakıldığında durumun farklı olduğu gözükür. Çünkü kadının sorumluluğu, geçimi, iâşesi, sağlığı, eğitimi vesaire erkeğin omuzlarındadır. Kadının ise böyle bir derdi ve sorunu yoktur. Zira İslam Hukukuna göre kadın her ne kadar zengin olsa da malından, servetinden ne kocasına ne çocuklarına ne de aile fertlerine harcama yapmak zorundadır. Bunun yanı sıra kadın, kocasından nikâhta mehir denilen bir meblağ alır. Dolayısıyla mirasta kadın bir hisse erkek iki hisse alsada da durum daha sonra değişerek kadının lehine çevrilmektedir. Şunu da belirtelim ki erkeğin kadının iki misli aldığı durumlar sınırlı olmakla beraber bazı durumlarda kadın, erkek gibi pay alabilmektedir. Bazen kadının mirasın üçte ikisini bazen de yarısını aldığı durumlar da vardır. Yukarıdaki ayette söz konusu bu durumlar zikredilmiştir.¹⁰⁴

Derveze kadın ile ilgili diğer konuları olduğu gibi kadının miras hakkı konusunu da genişçe ele almıştır. Derveze, miras ayetlerinden ve miras ile ilgili hadislerden kadının İslamiyet'ten önce mirastan hak sahibi olmadığını anlaşıldığını söyler. Bu konuda en bariz hadisin şu hadisi şerif olduğunu söyler:

جاءت امرأة سعد بن الربيع بائنتي سعد إلى رسول الله ﷺ فقالت: يا رسول الله: هاتان ابنتا سعد قُتِلَ مَعَكَ يَوْمَ أُحُدٍ، إِنَّ عَمَّهُمَا أَخَذَ جَمِيعَ مَا تَرَكَ أَبُوهُمَا، وَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَا تُنْكَحُ إِلَّا عَلَىٰ مَالِهَا فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّىٰ أَنْزَلَتْ آيَةَ الْمِيرَاثِ فَدَعَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَا سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ فَقَالَ: اعْطِ ابْنَتِي سَعْدٍ ثُلْثِي مَالِهِ وَاَعْطِ امْرَأَتَهُ الثَّمَنَ وَخِذْ أَنْتَ مَا بَقِيَ

“Sa’d b. er-Rebî”in hanımı iki kızıyla beraber Hz. Peygambere gelir ve şöyle der “ Ya Resulallah bu ikisi Sa’d’ın kızlarıdır. Babaları uhud savaşında seninle beraber savaşırken şehit oldu. Amcaları, babalarının bıraktığı mallarına el koydu, onlara hiçbir şey vermedi. (Ve bilirsin ya Resulallah) kızlarla (genelde) malları için evlenilir. Hz. Peygamber (s.a.v)

¹⁰⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II:/519; Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, IV/406; Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, II/573; Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II/26-27; Derveze, *et-Tefsîrü’l-hadis*, VIII/28; Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 239-240.

(bir şey demeden) sustu. Daha sonra miras ayeti nazil oldu, Hz. Peygamber, amcalarını çağırtdı ve şöyle dedi “Sa’d’ın kızlarına üçte iki, annelerine sekizde bir ver. Geri kalanı senindir.”¹⁰⁵

Derveze, erkeğin mirasta kadının iki misli alma meselesine değinerek şöyle der: Erkeğin iki misli alması her durumda söz konusu değildir. Kaldı ki bazı yerlerde kadın, erkek gibi hatta erkekten daha fazla alabilir. İki misli alması da kadına haksızlık değildir. Hatta kadının mirastan yarı pay alması kadına bir ihsandır. Zira kadın kocasının güvencesi altındadır; yemesi içmesi ve diğer ihtiyaçları erkek tarafından karşılanır. Mirastan alacağı hak da cebinde kalacaktır. Çünkü kadın zengin olsa da kocasının nafakasını karşılamakla mükellef değildir. Bu durum hem dini bir vecibe hem de çoğu kültür ve gelenekte var olan bir durumdur. Bu durumun da değışeceği pek gözükmemektedir.¹⁰⁶

İslam âlimlerin geneli bu görüşü benimserler. Bazıları ise kadının erkekten az pay almasını, kadının aklının eksik olmasına ve alacağı payı kötü yollarda harcamalarının muhtemel olmasına bağlarlar. Bu görüş gerçeklikten, akıl ve mantıktan uzaktır. Zira akıllarının noksan olmasından kaynaklı bir durum olsaydı o zaman zayıf ve korunmaya muhtaç oldukları için erkeğe denk hatta erkekten daha fazla almaları gerekirdi.¹⁰⁷ Dolayısıyla bu mesele üzerinden de kadın erkek üstünlüğü iddia etmek doğru bir görüş değildir.

3.5. Örtünmesi/Tesettür

Örtünme sadece kadın için olan ve İslam dinine has olan bir olgu değildir. Tarihe baktığımızda örtünmenin insanlık tarihi kadar kadim olduğunu müşahede ederiz. Birçok medeniyette ve dinde örtünme mevcuttur. Başörtü de İslam dini ile var olmuş bir uygulama değildir. İlk olarak hangi medeniyet ve dinde olduğu bilinmiyorsa da arkeolojik kazılar başörtünün İslam’dan önce İran, Bizans ve Hint gibi medeniyetlerde de olduğuna işaret eder. Nitekim bunlara ait dinsel ve tarihsel metinlerde de bu uygulama mevcuttur.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Tirmizi, “Ferâiz”, 3.

¹⁰⁶ Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 239-240.

¹⁰⁷ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, IV/406.

¹⁰⁸ Musa Cârullah, *Hatun*, 56.

Tesettür kelimesi s-t-r kökünden türemekte ve örtünmek, gizlenmek, bir şeyin içine veya arkasına geçmek suretiyle saklanmak anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Yukarıda da değindiğimiz gibi tesettür sadece kadın hakkında emredilmiş bir uygulama olmayıp erkek için de örtünme emredilmiştir. Konumuz kadın olduğu için daha çok kadının örtünmesi üzerinde duracak, arada da erkeğin tesettürüne değineceğiz.

Kadının tesettürünü anlamak için öncelikle örtünme ile ilintili olan hımâr, cilbâb ve hicâb kelimelerini irdelememiz ve bunları anlamamız gerekmektedir. Dolayısıyla bu üç kelimeyi farklı başlıklar altında ele almamız kaçınılmazdır. Zira İslam âlimleri bu üç terimi geniş yelpazede incelemiş, müfessirler de söz konusu bu üç kelimenin geçtiği ayetlerin tefsirinde geniş bilgiye yer vermişlerdir.

3.5.1. Hımâr/خمار/Başörtü

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere başörtü, İslam dini ile başlamış bir uygulama değildir. İslam'dan önce Araplarda da başörtü kullanılırdı, fakat onların başörtüsü ile İslam'ın getirdiği başörtü tarzı birbirine paralellik arz etmiyordu. Arap kadınları örtülerini başlarından enselerine ve sırtlarına doğru salıverir; boyunları, gerdanları ve kısmen göğüsleri açıkta kalırdı.¹¹⁰ Ayrıca Arap kültüründeki başörtü ile İslam'ın başörtüsünün gayeleri de bir değildir. Zira Arap kadınları başörtüyü efendilik, soyluluk, özgürlük nişanesi veya süs aksesuarı olarak görürlerdi; amaçları örtünme, namahremden gizlenme ve mahrem yerlerini saklama değildir. İslam dini ise onların başörtülerinin tarzı ve gayelerine karşı yeni bir başörtü şekli ortaya koydu.¹¹¹

Mümin hanımların başörtülerinin nasıl olacağını tayin eden ayet Nûr sûresinin 31. ayetidir:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ

¹⁰⁹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrût: Dâru sâdir, 1414 H), “str”, 4/343.

¹¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII/153.

¹¹¹ Musa Cârullah, *Hatun*, 56.

لَمْ يَطْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz." (Nûr; 31).

Ayette başörtüyü ifade eden kelime, hımâr/خمار çoğulu olan خُمُر kelimesidir. H-m-r/خ-م-ر kökünden türeyen "Hımâr" sözlükte örtmek, gizlemek, şarap içmek, içirmek, mayalamak gibi anlamlara gelir. Bu kökten türeyen kelimeler Kur'ân'da yedi yerde geçer. Altısı içki ile alakalıdır. Konumuzla ilgili olan خمار ise başörtü anlamına gelmektedir.¹¹² Hımâr, lügatlerde başörtü anlamına da gelir. Bu hususta zikredilen hadisi şerifler de hımâr'ın başörtü anlamında olduğunu desteklemektedir. Söz gelimi Hz. Aişe'nin bu meyanda şu rivayeti meşhurdur:

أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَانَتْ تَقُولُ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ} [النور: 31] أَخَذْنَ
أُزْرَهُنَّ فَسَقَقْنَهَا مِنْ قِبَلِ الْحَوَاشِي فَاخْتَمَرْنَ بِهَا

(Hz. Aişe, başörtüyü emreden Nur sûresinin 31. ayeti nazil olduğunda hanımlar hemen alt giysilerinden (izar) birer parça yırtarak bunu başörtüsü yapmışlar ve istenen yerleri kapatmışlardı.)¹¹³

¹¹² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, V/544; Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII/153.

¹¹³ Buhârî, "Tefsîr", 24/12; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye) "Libâs", 30-32

Aslında *خمار* kelimesinin başörtü anlamında olduğu ve örtünmesi emredilen yerlerin baş ile beraber boyun, gerdan ve göğüslerin olduğu konusunda İslam âlimleri ittifak etmişlerdir. İhtilaf konusu olan ise ayette geçen diğer bazı kavramlardır. Bu ihtilafın odağı olan yüzün örtünüp örtünmeyeceği meselesidir. Bunun için ihtilafın temel nedeni olan “ziynet” ve “görünen kısımlar” kavramları üzerinde duracağız.

Ziynet/الزينة kelimesi lügatte süs veya süslenilen şey anlamına gelir. Ayette namahremlere gösterilmemesi istenilen ziynetin yani süsün ne olduğu hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Mes'ûd, İbrahim Nehaî ve Hasan Basri gibi âlimler bu süsü zahir ve hafî/gizli olmak üzere iki kısma ayırırlar. Hafî/gizi olan halhal, bilezik ve küpe gibi aksesuarlardır. Zahir olan süs ise elbisedir. Ama âlimlerin çoğu zahir olanın elbise olduğunu kabul etmez. Onlara göre ziynet elbise değil yüz ve ellerdir. Dolayısıyla burada “görünen kısımlar hariç”ten maksat el ve yüzdür.¹¹⁴ Kur'ân Yolu Tefsiri de bu görüşe katılarak nedenini şöyle açıklamaktadır: “Süs” diye çevrilen ziynet kelimesi Kur'ân'da “elbise, takı, hoşâ giden, güzel bulunan nesnelere, insanı maddî veya manevî olarak güzelleştiren şeyler” manasında kullanılmıştır. Burada kadınların göstermemeleri, örtmeleri istenen ziynetin elbise olması mümkün değildir çünkü örtünme onunla yapılacaktır. Bazı tefsirciler böyle yorumlamış olsalar bile takılarının kastedilmiş olması da mümkün değildir çünkü burada kadının üzerinde olmayan takısının söz konusu edilemeyeceği açıktır. Geriye kalan ihtimal onun vücududur.”¹¹⁵

Fakihler ise kadının hangi uzuvlarının açıkta kalabileceği ve hangi durum ve şartlarda bunun olacağı ile ilgili geniş açıklamalara ve ayrıntılara girmiştir. Çalışmamızın asıl konusu Derveze ve onun kadın ile ilgili görüşleri olduğu için İslam hukuku alanında tartışılan ve fakihlerin geniş yelpazede ele aldıkları bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğiz.

Derveze, ayette geçen ziynetten kastın elbise değil vücut olduğunu söyler. Zira ayettin devamında ziynetlerini mahremleri ve diğer bazı kişiler istisna edilmek üzere başkalarına göstermemeleri zikrediliyor. Eğer ziynetten kasıt elbise olsaydı bunun

¹¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII/153.

¹¹⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/71

yabancılara gösterilmesi yasaklanmazdı. Derveze “görünen kısımlar hariç” tabirinden kastın da el ve yüz olduğunu ve bu hususta ulemanın bu ayetten referans alarak hemfikir olduklarını açıklar. Gerekçe olarak da bu uzuvların örtünmesi için herhangi bir nassın olmadığını zikreder. Hatta bunların açıkta kalabileceği ile ilgili hadisi şeriflerin de mevcut olduğunu söyler ve söz konusu bu hadisleri zikreder.¹¹⁶

Derveze'nin Taberî'den naklettiği hadisler şunlardır:

إذا عَزَّكَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ يَحِلْ لَهَا أَنْ تُظْهَرَ إِلَّا وَجْهَهَا، إِلَّا مَا دُونَ هَذَا، وَقَبْضَ عَلَى ذِرَاعِ نَفْسِهِ

“Kadın hayız gördüğünde (ergenlik çağına geldiğinde) yüzünü ve (Hz. Peygamber (s.a.v), kendi kolunu tutarak) şurası hariç diğer yerlerini göstermesi caiz değildir.”¹¹⁷

ان النبي اباح للمرأة ان تبدي من ذراعها الي قدر النصف. بالاضافة الي وجهها و كفيها

“Hz. Peygamber (s.a.v), yüz ve ellere ek olarak kadına kolunun yarısını gösterme ruhsatı tanıdı.”

Görüldüğü gibi Nûr sûresinin söz konusu bu ayetin ışığında âlimlerin kahir ekseriyetine göre kadına elleri ve yüzü hariç diğer yerlerinin örtünmesi emri gelmiştir. Ama Ahzâb sûresinde geçen cilbâb ayeti ise buna yeni bir hüküm getirmiştir. Tesettürü bir bütün olarak anlamak için cilbâb ayetini de ele almak gerekmektedir.

3.5.2. Cilbâb/جلباب/Üst Elbise

Cilbâb kelimesini direkt Türkçeye tercüme etmek çelişkiye neden olabilir. Zira biraz sonra değineceğimiz gibi hem İslam âlimleri ve müfessirleri hem de lügat ehli olanlar arasında da cilbâbın ne olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ancak hepsinin ortak olarak kabul ettiği bir ifade olan “dış örtü” veya “üst elbise” ile Türkçeye çevirirsek yanlış yapmış olmayız. Evet, görüldüğü gibi cilbâb esasen normal evde giyilen elbisenin üstüne giyilen üst elbise demektir. Ama bu üst elbisenin bedenine ne kadarını ve bedeni ne biçimde örttüğü ile ilgili ihtilaf mevcuttur. Cilbâb ile ilgili ayet şöyledir:

¹¹⁶ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/404-405

¹¹⁷ Nâsîrüddin el-Elbânî, *Hicâbü'l-mer'eti'l-müslime fi'l-Kitâb ve's-Sünne* (Mısır: Daru's-selâm, 2002), 42.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ جَاءَكَ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِمْ مِنْ جَلَابِيهِمْ ذَلِكَ آدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Ahzâb; 59).

Ayetin sebab-i nüzûlü hakkında birbirine yakın birkaç değişik rivayet zikredilse de genel olarak kabul edilen nüzûl sebebi şudur: Medine’de evler dardı ve içeride tuvalet mevcut değildi. İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıkarlardı, bunu fırsat bilen münafıklar da kadınları el ve söz ile taciz etmek için takip ediyorlardı, yakalandıklarında ise onların cariyeler olduklarını düşündükleri için böyle davranışlar sergilediklerini öne sürüyorlardı. Bunun üzerine ayet nazil oldu. Ayet hür ve cariyeleri birbirinden ayrılmalari için hürlerin dış elbise veya üst elbise anlamına gelen "cilbâb"ı emretti. Böylece hür olan kadınlar dışarı çıktıklarında normal elbiselerinin üzerine cilbâb adı verilen bir elbise giyiyorlar, böylelikle onların hür oldukları anlaşılıyor, dolayısıyla taciz edilmiyorlardı. Sebebi nüzûlden hareketle müfessirler ان يعرفن cümlesini "hür olarak tanınmak" şeklinde tefsir etmişlerdir.¹¹⁸

Cilbâb Arapça sözlüklerde, hımâr (başörtü)’dan büyük, ridâ (fistan/aba)’dan küçük geniş elbise; hımandan büyük, milhaf (çarşaf)’dan küçük elbise ve milhafın ta kendisidir gibi anlamlara gelir. Yani sözlüklerde de bunun tam ne olduğu hususunda net ve ortak bir fikir yoktur. Tefsirlerde ise cilbâbın bedenın tümünü örtüğü görüşü hâkimdir. İhtilafın söz konusu olduğu husus ise yüzün ne kadarını kapsadığı hususudur. Söz gelimi İbn Abbas, görmesi için tek göz dışarıda kalmak suretiyle bedenın tümünü örtülmesi görüşündedir. Hasan Basrî ise yüzün yarısına kadar açıkta kalması hususunda fetva vermektedir. Buna göre kadınlar dışarı çıktıklarında görebilecekleri kadar yüzlerini/gözlerini açabilecek, diğer vücudunu "Cilbâb" adı verilen bir dış/üst elbiseyle örtecek.¹¹⁹

¹¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, V/544

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, XIV/156.

Modern bazı tefsirler ve Musa Carullah gibi bazı çağdaş düşünürler cilbâbın yüzü örtmeyen bir elbise olduğu hususunda görüş belirtirler.¹²⁰ “Kur’ân Mesajı” adlı tefsirin yazarı Muhammed Esed ise şöyle demektedir: O zamanın cilbâbı yüzü örtmeyi emrediyor olsa bile o zamana ait bir örtünme stilidir, bugün için ise böyle bir durum söz konusu olamaz. O zamana ait olduğuna işaret ise ayette geçen Hz. Peygamber’in ilk önce eşlerine emretmesi hususudur. Bu o zamanın örf ve gelenek, tarz ve modasına göre tasarlanmış bir giyim biçimidir. Bu giyim biçimi zamana göre değişecektir.¹²¹

Müfessir İbn Âşûr, meşhur tefsiri *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* eserinde söz konusu bu ayeti tefsir ederken cilbâbın hür kadınları cariyelerden ayırt eden bir üst elbise olduğunu ve söz konusu bu elbisenin *هَيَاتُ لَيْسَ الْجَلَابِيبِ مُخْتَلَفَةٌ بِاخْتِلَافِ أَحْوَالِ النِّسَاءِ تُبَيِّنُهَا الْعَادَاتُ* örf adet ve geleneklere göre kadınlar hakkında değişebileceğini zikreder.¹²² İbn Âşûr “*Mekâsıdu’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*” isimli kitabında ise âyete şu şekilde bir yorum getirir: Ahzâb 59. âyet, Arapların adetlerinin gözetildiği bir hukuki düzenlemeyi ortaya koymaktadır. Cilbâb giymeyen kavimleri, bu düzenleme ilgilendirmez.¹²³

Bazı müfessirler ise “cilbâb”ın o zaman için cariyelerle hürleri birbirinden ayırt eden bir elbiseydi, bugün cariyeler kalmamış dolayısıyla “cilbâb” a da gerek kalmamıştır demiştir. Onlara göre cilbâb sebep-i nüzûle bağlı bir emirdir ve onlar *ان يعرفن* cümlesini hür olarak tanınma olarak anlamaktadır.¹²⁴

Derveze ise şu görüştedir: Cilbâb, elbette dini bir vecibedir. Ayrıca bu emir, Hz. Peygamber devrine ait bir emir değil tüm zamanları kapsamaktadır. Ancak belirlenen avret yerlerini örtmek suretiyle her toplumun, milletin ve çağın cilbâbı farklı olabilir. Cilbâbın yüzü örtmesi hususunda ise Derveze bunun söz konusu olamayacağını çünkü yüzün örtülmesiyle ilgili herhangi bir nassın bulunmadığını zikretmektedir. Hatta Derveze yüzün ve ellerin açılacağı ile ilgili hadisler zikretmektedir.¹²⁵

¹²⁰ Musa Cârullah, *Hatun*, 55.

¹²¹ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı* II/866.

¹²² Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Daru’t-Tunusiyye, 1984), 22/107.

¹²³ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Mekâsıdu’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Habîb b. Hoca (Katar: Vzâretü’l-evkâf ve’ş-şuûni’l-İslâmiyye, 2004), 3/270.

¹²⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/399.

¹²⁵ Derveze, *et-Tefsîrü’l-hadîs*, XII/418-420.

Görünen o ki cilbâb hususu ihtilafli bir meseledir. Ama şunu da söylememiz gerekiyor ki Muhammed Esed gibi Tesettürün/Cilbâbın zamanın tarzına göre değişebileceğini söyleyenlerin görüşlerinin İslam hukukunda karşılığı yoktur. Ayrıca bugün cilbâbın her türlüüne gerek kalmadığını söylemek de isabetli olmayacaktır. Çünkü onların dediği gibi cilbâbın tek gayesi hürleri cariyelerden ayırmak değildir. Kaldı ki bazı müfessirler eğer bugün cariyeler olsa onlara da cilbâb farz olacağını söylerler. Ayrıca tüm müfessirle ان يعرفن cümlesini “hür olarak tanınma” olarak tefsir etmez bazıları iffetli olarak tanınma şeklinde tefsir etmiştir. Binaenaleyh cilbâbın tek gayesi hürleri cariyelerden ayırmak değil, cilbâbı giyen kadınların iffetli olduğunu göstermektir. Dolayısıyla bu her zaman için geçerli olacaktır. Ayrıca hükmü sebab-i nüzûle bağlamak, sebab-i nüzûl olmazsa hüküm de olmayacaktı (ayet nazil olmayacaktı) gibi bir anlam çıkacaktır ki bu da İslam’ın ruhuna uygun düşmemektedir.

3.5.3. Hicâb/الحجاب

Tesettür ile ilgili diğer bir mesele de şüphesiz hicâb meselesidir. Cilbâb meselesi gibi hicâb meselesi de tartışmalı bir konudur. Klasik tefsirlerde üzerinde ittifak edildiği görülse de diğer bazı tefsirler -özellikle günümüz tefsirleri- bu konuyu aralarında tartışmışlardır. Bu konunun ve tartışmaların odak noktası Ahzâp sûresi 53. ayetidir. Onun için öncelikle hicabın ne olduğunu daha sonra konu hakkındaki ayeti kerimeyi, nihayetinde de hicabla ilgili görüşleri açıklamak gerekir.

Örtmek, perdelemek, engellemek gibi anlamlara gelen h-c-b/ح-ج-ب kökünden olan hicâb/حجاب örtü, engel anlamlarına gelmektedir.¹²⁶ Hicâb birçok ayeti kerime de geçer, konumuz olan hicâb ise Ahzâp sûresinin 53. ayetinde geçmektedir. Ayet şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا
طَعَمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا
سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ
تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

¹²⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfhânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnan ed-Dâvudî (Dımaşk: Darü'l-kalem, 1412 H), 141.

"Ey iman edenler! Siz, bir yemeğe çağırılmadıkça, zamanını gözetmeksizin, Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbe dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Resûlünü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah) tır." (Ahzâb; 53)

Ayeti kerimenin nüzûlü ile ilgili genel olarak tefsirlerin verdikleri malumata göre iki olay nakledilir. Bunlardan ilki Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v)'e "Evinize iyiler de kötüler de girip çıkıyor, eşlerine perde arkasında olmalarını söyleseniz!" deyip duruyordu, sonunda hicabı emreden ayet nazil oldu.¹²⁷ İkincisi ise bizzat olayın görgü tanığı olan Enes b. Mâlik tarafından anlatılan olaydır. Şöyle ki Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evlendiği günün akşamında verdiği düğün yemeği ile ilgilidir. Yemek yendikten sonra davetliler kendi aralarında sohbe dalmışlar, vakit ilerlemiş, yeni evlileri bir türlü baş başa bırakmamışlardı. Hz. Peygamber birkaç kere dışarı çıkıp girerek rahatsız olduğunu bildirmek istediye de fayda vermedi, bilhassa sona kalan üç kişi oldukça geç vakitte kalkıp gitti, Resûlullah tam yatak odasına girmek üzere idi ki bu âyet vahyedildi.¹²⁸ Ayetin nüzûlü ile ilgili herhangi bir ihtilaf mevcut değildir. Bu zikredilen iki olaydan mutlaka biri veya her ikisi de kabul edilir ve zikredilir.

Ayeti kerimede ihtilafın odak noktası hicabın ne olduğu ve bu emrin sadece Hz. Peygamber'in hanımlarını mı yoksa tüm mümin kadınlarını mı kapsadığı konusudur. Klasik tefsirler; hicabın gerçek anlamında kullanıldığı ve bu emrin sadece Hz. Peygamber'in eşleri için söz konusu olmadığını, bilakis tüm Müslüman kadınlar için olduğunu ifade eder.¹²⁹ Çağdaş müfessirlerden bazıları ise buradaki hicabın engel, duvar, cam, bariyer, örtü gibi somut anlamlarda kullanılacağı gibi müminlerin annelerine

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/146.

¹²⁸ Buhârî, "Tefsîr", 33/8.

¹²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/146.

gösterilmesi gereken derin saygı ifade eden mecazi bir anlam da taşıyabileceğini söyler.¹³⁰

Derveze'ye göre öncelikle ayeti kerimedeki söz konusu hicap emri mutlak anlamda (her zaman ve her durumda geçerli olan) bir emir değil sadece "bir şey isterken" kaydına bağlı bir emirdir. Dolayısıyla hicap Müslümanlar hakkında kadınlardan bir şey isteyecekleri zaman için geçerli olacaktır. İkinci bir husus, ayet yüz örtme ile ilintili bir emir değildir. Dolayısıyla ayette geçen hicâb kelimesi "yüz örtüsü", "peçe" anlamına gelmez. Ayette geçen hicâb, kapıyı örtmek gibi bir örtüyü kastetmektedir. Kaldı ki el ve yüzün örtülmesi kadın için dini bir gereklilik değildir. Ayetin Müminlerin annelerine özel bir emir olup olmadığı konusunda ise İzzet Derveze şu açıklamayı yapar: Hicap emrinden hemen sonra gelen Hz. Peygamber'in hanımları ile evlenilmemesi emri sadece Müminlerin annelerini bağladığı gibi hicap emri de sadece onları bağlamakta, diğer mümin kadınlar hakkında söz konusu olmamaktadır.¹³¹

Musa carullah ise hicap ayetinin aslında kadına değil erkeğe ait bir emir olduğunu ifade eder. Gerekçe olarak da Carullah şöyle bir izahat verir: Ayeti kerimede geçen *وإذا سألتموهن* emir kalıbı cem'i müzekker/eril formda bir emir yani erkeklere hitap eden bir emir türüdür. Dolayısıyla emrin muhatabı kadınlar değil erkeklerdir. Ayrıca Musa Carullah'a göre ne bu ayeti kerimede ne de tesettürle ilgili diğer ayetlerde kadının yüzünü örtmesini emreden bir emir yoktur.¹³²

Görüldüğü üzere cilbâb gibi hicap konusunda da İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Söz konusu bu görüşlerin elbet sağlam dayanakları ve kendilerince haklılık payı vardır. Ama şu kadarı var ki hicabı asli manasından alıp başka yerlere çekmek, somut/gerçek hicap değil de derin saygı ifade eden mecazi bir anlamda olduğunu ifade etmek tefsir ruhuna paralellik arz etmemektedir.

¹³⁰ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı* II/864

¹³¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VII/410.

¹³² Musa Carullah, *Hatun*, 130.

3.5.4. Yaşlı Kadınların Tesettürü

Konumuz kadın ve tesettür olduğu için konuyla ilgili bir diğer ayet olan, yaşlı kadının tesettürünü şekillendiren Nûr sûresi altmışıncı ayetini de ele almamız icap etmektedir. Dolayısıyla bu konuya da değinmeden, bu konu anlaşılmadan tesettür meselesini tam olarak anlaşılmayacağını düşünüyoruz.

Yaşlı kadının tesettür meselesi de yukarıda ele aldığımız himâr, cilbâb ve hicâb konular gibi İslam âlimleri arasında ihtilafli bir meseledir. Meselenin geçtiği söz konusu ayet şöyledir:

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ
خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Bir nikâh ümidi beslemeyen, çocuktan kesilmiş yaşlı kadınların, zinetleri (yabancı erkeklere) teşhir etmeksizin (bazı) elbiselerini çıkarmalarında kendilerine bir vebal yoktur. İffetli davranmaları kendileri için daha hayırlıdır. Allah işitendir, bilendir." (Nûr; 60)

القواعد kelimesi oturan, bir işten elini eteğini çeken, faal/aktif olmayan, savaştan geri kalan gibi anlamlara gelen قاعد kelimesinin cem'i/çoğuludur. Her ne kadar قواعد kelimesinin tekili olan قاعد kelimesi müzekker/eril formda gibi gözükse de aslında burada قاعدة/müennes formdadır. Çünkü Arapçada hamile anlamına gelen حامل gibi böyle birkaç kelime mevcuttur.¹³³ Ayette geçen القواعد kelimesi ise cumhûr'ül-ulemâ'ya göre nikâhtan, çocuktan elini eteğini çekmiş, hayızdan (kadınların aybaşı hali) kesilen, evlenme durumundan çıkmış, şehvi/cinsel duyguları kesilmiş, çekiciliği kalmayan kadın demektir.

Genel olarak القواعد kelimesinin ifade ettiği anlam bu şekildedir. Ama klasik tefsirlerde bu kelime ile ilgili müfessirler birkaç detay daha vermişler. Söz gelimi müfessir Kurtubî'nin aktardığına göre tâbiînden olan Rebîa'(ö. 753) konu hakkında القواعد kelimesinin "kişinin baktığında yaşlılığından dolayı tiksindiği kadındır" demiştir. Ebû Ubeyde (Ma'mer b. Müsennâ, ö. 824) ise kelimeyi قَعْدَنُ عَنِ الْوَالِدِ/çocuk (yapmak)tan

¹³³ Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf*, (Lübnan: el-Mektebetü'l-'asriyye, 2003), 2/625.

elini eteğini çeken, çocuk yapmayan şeklinde tefsir etmiştir. Ama Kurtubî bu görüşe itiraz ederek ilgi çekici, cazibesi olan kadın da çocuktan kesilmiş olabileceğini ve dolayısıyla bu görüşün yerinde bir görüş olmayacağını söyler.¹³⁴

Derveze de müfessirlerin genel olarak zikrettikleri bu görüşlere iştirak eder ve tefsirinde cumhûrû'l-ulemâ'nın bu görüşlerden bir kaçını zikreder. Bu görüşlere ek farklı olarak Derveze القواعد kelimesinde kadının yaşlı olma kaydını şart koşmaz. Ona göre المشوهات / kötürüm, الدميمات / çirkin ve sakatlık gibi hastalıklarla müptela olan ve bundan ötürü cinsel cazibesini yitiren kadınlar da القواعد grubuna girer. Çünkü ona göre ayetin ifade etmek istediği nokta, kadının cinsel cazibesini yitirmiş olması, hemcinsinin dikkatini, nazarını celp etmemesidir. Bundan dolayı da söz konusu kadın, bazı elbiselerini (aşağıda bu elbiselerin ne olduğuna değineceğiz) çıkarabilme ruhsatı almıştır.¹³⁵

Yaşlı kadınların tesettürü konusu ile ilgili diğer bir mesele de ayette geçen أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ / (bazı) elbiselerini çıkarmaları" tabiridir. Zira bu cümlede yaşlı kadınların bazı elbiselerini çıkarmaları hususunda kolaylık sağlanmış, fakat çıkarılması izin verilen bu elbise(leri)nin ne olduğu hususunda ayette herhangi bir açıklama yapılmamıştır. İslam âlimleri, konu hakkında farklı görüşler ele almışlardır.

İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Cubeyr, Dehhâk gibi İslam âlimleri buradaki elbiseden kastın cilbâb olduğunu ve dolayısıyla yaşlı olan kadınların sadece üst elbise olan cibabı giymeyebileceklerini söylemektedir. Aslında kabul edilen genel görüş budur. Hatta Râzî'nin aktardığına göre İbn Abbâs bu ayeti جلابيهنَّ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ olarak okumuştur.¹³⁶ Yani elbisesini çıkarabilir yerine cilbâblarını çıkarabilirler olarak okumaktadır. Kurtubî de bu görüşte olduğunu dile getirmiştir. Kurtubî şu bilgiyi de veririr: امرأة وضعت ثيابه /kadın elbisesini çıkardı" sözü ile kadınların başörtülerini çıkardıklarını ifade ederler.¹³⁷ Râzî de bu görüşü destekler bir biçimde Süddî'nin bu ayeti kerimeyi خمرهنَّ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ /başörtülerini çıkarmaları" şeklinde okuduğunu ifade etmektedir.¹³⁸ Yani esasen buradaki çıkartılmaya ruhsat verilen elbiseden kastın başörtü olabileceği görüşü bazı

¹³⁴ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII/203.

¹³⁵ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/448.

¹³⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, VIII/31.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XII/203.

¹³⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, VIII/31.

âlimlerce dillendirilmiş ve bazı kıraatlerden de başörtü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çoğu âlimin bu konudaki kanaati cilbâb yönündedir.

Çağdaş bazı müfessirler gibi Derveze de burada ruhsat verilen elbisenin cilbâb olduğunu kabul etmez. Derveze ayeti tefsir ederken ayet hakkında herhangi bir nüzûl sebebine rastlamadığını ve ayetin kendinden önceki iki ayetle irtibatlı olduğunu söyler. Ayette geçen çıkarılması hususunda cevaz verilen elbise ile ilgi ise Derveze şöyle der: Ayet, Nûr sûresi 31. ayette geçen hımâr/başörtünün bir istisnası konumundadır. Hımar ayeti tüm mükellef kadınlar hakkında zorunluluk teşkil etmektedir ama söz konusu bu ayette ise hımar giyme zorunluluğunu kocamış kadınlardan kaldırmaktadır. Yaşlı kadınlar için bu bir ruhsat niteliğindedir. Ama yine de ortama ve duruma göre kadın yaşlı da olsa onun için en sağlıklı fitneden, dedikodudan en uzak olanı seçmesi daha uygun olacaktır.¹³⁹

“Kur’ân Yolu” tefsiri de Derveze’nin benimsediği bu görüşe katılarak şöyle der: “Bize göre burada izin verilen açılma baş ve boyunla ilgilidir; âyet, Ahzâb sûresindeki cilbâbla değil, bu sûrenin 31. âyetindeki başörtüsüyle ilgili bir istisna getirmektedir. Çünkü Arapça’da, “elbiselerini çıkarmaları” diye tercüme ettiğimiz “vad’u’s-siyâb”, dış giysinin değil, başörtüsünün açılması mânasını ifade etmektedir. Baş ve boynu örtmenin gerekçesi cinsel cazibe idi, yaşlılarda bu sebep ortadan kalktığı için örtünme külfeti hafifletilmiştir; nitekim 31. âyetteki istisnalardan biri de “şehvetle ilgisi olmayan veya kalmayan” kimselerdir. Hafifletme dış giysinin değil, başın ve boynun açılmasıyla hâsıl olur.”¹⁴⁰

¹³⁹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/448.

¹⁴⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV/399.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AİLE HAYATINDA KADIN

4.1. Nikâh

Bu başlık altında kadının nikâh ile başlayan ve talâk gibi herhangi bir boşanma çeşidiyle sona eren aile konusunu ele alacağız. Nikâh konusuna “Cahiliyede Kadın” başlığı adı altında bir nebze değinmiştik. Burada ise cahiliye döneminin, İslam’ın, diğer din ve kültürlerin nikâha bakış açılarını ele alacağız.

Nikâh, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte “ evlenme, evlilik, sözleşme ve cinsel ilişki” anlamlarına gelir.¹⁴¹ Fıkıh terminolojisinde, “şer’an aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder.”¹⁴²

Evlilik akdi, ilk insan Âdem (a.s) ile eşi Havvâ (a.s) arasında yapılan kadim bir gelenektir. Bütün ilahî dinlerde, birçok kültür ve medeniyette kadın ve erkeğin meşru bir birliktelik ve insan soyunun devamını sağlıklı bir biçimde sürdürmeleri için başvurduğu bir akittir. Tabii her inanç ve gelenekte bu akdin kurulmasında bir takım farklılıklar vardır. Ama genel olarak nikâh akdinin dayandığı temel şartlar iki tarafın karşılıklı rızası ve bu akdin yakın çevrece duyulması ve bilinmesidir.

İslam gelmeden önce cahiliye döneminde erkek ve kadının birlikteliği çeşitli şekillerde olmaktadır. Bu şekillerin birçoğu toplum tarafından benimsenmeyen, hoş karşılanmayan cinsteydi. Ancak o zamanki toplum tarafından yadırganmayan evlilik ile ilgili birtakım adet ve gelenekler İslam dini tarafından hoş karşılanmamıştır. Söz gelimi cahiliye döneminde kadının fikri ve rızası alınmaz, mal mülk, soy bakımından onun dengi

¹⁴¹ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “*Tâcü’l-luğa ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*” (Beyrût: Daru’l-ma’rife, 2012), “nkh” 1067.

¹⁴² Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112.

olmayan biri ile evlendirilmez, daha çok babasının/velisinin beğendiği, tercih ettiği biriyle evlendirilirdi.¹⁴³

Derveze bu konuya değinirken öncelikle bu konuda meşhur olan Hz. Aişe'nin şu rivayetini zikreder:

أَنَّ النَّكَاحَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ عَلَى أَرْبَعَةِ أَنْحَاءٍ: فَيَنكَّاحُ مِنْهَا نِكَاحَ النَّاسِ الْيَوْمَ: يَخْطُبُ الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ وَلَيْتَهُ أَوْ ابْنَتَهُ، فَيُصَدِّقُهَا ثُمَّ يَنكِّحُهَا، وَنِكَاحُ آخَرَ: كَانَ الرَّجُلُ يَقُولُ لِامْرَأَتِهِ إِذَا طَهَّرَتْ مِنْ طَمَئِئَتِهَا: أَرْسِلِي إِلَى فُلَانٍ فَاسْتَبْضِعِي مِنِّي، وَيَعْتَزُّلُهَا رُؤُوسَهَا وَلَا يَمَسُّهَا أَبَدًا، حَتَّى يَتَّبِعَنَّ حَمْلَهَا مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي تَسْتَبْضِعُ مِنْهُ، فَإِذَا تَبَيَّنَ حَمْلُهَا أَصَابَهَا رُؤُوسُهَا إِذَا أَحَبَّ، وَإِنَّمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ رَغْبَةً فِي نَجَابَةِ الْوَلَدِ، فَكَانَ هَذَا النَّكَاحُ نِكَاحَ الْإِسْتَبْضَاعِ. وَنِكَاحُ آخَرَ: يَجْتَمِعُ الرَّهْطُ مَا دُونَ الْعَشْرَةِ، فَيَدْخُلُونَ عَلَى الْمَرْأَةِ، كُلُّهُمْ يُصِيبُهَا، فَإِذَا حَمَلَتْ وَوَضَعَتْ، وَمَرَّ عَلَيْهَا لَيَالٍ بَعْدَ أَنْ تَضَعَ حَمْلَهَا، أُرْسِلَتْ إِلَيْهِمْ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْ يَمْتَنِعَ، حَتَّى يَجْتَمِعُوا عِنْدَهَا، تَقُولُ لَهُمْ: قَدْ عَرَفْتُمْ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِكُمْ وَقَدْ وُلِدَتْ، فَهُوَ ابْنُكَ يَا فُلَانُ، نُسِمِي مَنْ أَحَبَبْتَ بِاسْمِهِ فَيَلْحَقُ بِهِ وَلَدُهَا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمْتَنِعَ بِهِ الرَّجُلُ، وَنِكَاحُ الرَّابِعِ: يَجْتَمِعُ النَّاسُ الْكَثِيرُ، فَيَدْخُلُونَ عَلَى الْمَرْأَةِ، لَا تَمْتَنِعُ مِمَّنْ جَاءَهَا، وَهِنَّ الْبَغَايَا، كُنَّ يُنْصَبْنَ عَلَى أَبْوَابِهِنَّ رَايَاتٍ تَكُونُ عَلَمًا، فَمَنْ أَرَادَهُنَّ دَخَلَ عَلَيْهِنَّ، فَإِذَا حَمَلَتْ إِحْدَاهُنَّ وَوَضَعَتْ حَمْلَهَا جُمِعُوا لَهَا، وَدَعَا لَهُمْ الْقَافَّةُ، ثُمَّ أَلْحَقُوا وَلَدَهَا بِالَّذِي يَرَوْنَ، فَالْتَاظَ بِهِ، وَدُعِيَ ابْنَتُهُ، لَا يَمْتَنِعُ مِنْ ذَلِكَ «فَلَمَّا بُعِثَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَقِّ، هَدَمَ نِكَاحَ الْجَاهِلِيَّةِ كُلَّهُ إِلَّا نِكَاحَ النَّاسِ الْيَوْمَ»

“Cahiliye’de nikâh dört çeşitti: bunlardan biri günümüzdeki nikâh şekli gibiydi, erkek gider velisinden kızını ister, kızın mehirini verir ve evlenirlerdi; diğer bir nikâh da şöyleydi: kişi karısına ‘aybaşı halinden temizlendiğinde filan kişiye cinsel münasebet için git’ derdi. Bundan sonra kadının o yabancı adamdan gebeliği belli oluncaya kadar koca karısına el sürmezdi. Gebelik belirgin hale geldikten sonra canı istese yanına varırdı. Bu birlikteliğin amacı çocuk edinmek içindi. Bu istibda’ nikâhıdır. Bir diğer nikâh da on erkekten az bir grup bir kadın ile cinsel ilişkiye girerdi, kadın doğum yaptığında söz konusu bu erkekleri çağırır – onlardan hiç biri de bu davete hayır demezdi- onlara “malumunuz üzere doğum yaptım” der ardından erkeklerden dilediğinin ismini zikrederek “bu çocuk sendendir” derdi adam da bunu kabul ederdi. Dördüncü nikâh çeşidi ise fuhuş yapan kadın ile birden çok erkeğin birlikteliği idi. Bu kadınlar, evlerinin çatısına bir flama asardı ve dileyen bu kadınlarla beraber olabiliyordu. Kadın doğurunca “el- kâfe” denilen kişiler gelir bu

¹⁴³ M. K. Abdüssamet Bakkaloğlu, *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 44.

çocuğun kime ait olduğuna karar verirlerdi. Böylece çocuk onun olur kişi de bunu reddetmezdi. Hz. Peygamber (s.a.v) geldiğinde ise bugün yapılan nikâh çeşidi hariç diğerlerin tümünü iptal etti.”¹⁴⁴

Derveze, bu rivayeti verdikten sonra söz konusu bu rivayette geçmeyen ama cahiliyede olan diğer bazı nikâh çeşitlerine değinir. Hz. Aişe'nin rivayetinde geçenlerle beraber toplam dokuz nikâh türünü zikreder. Evlilik akitlerinden bahsettikten sonra Derveze cahiliyedeki evlilik hayatından da bahseder. Derveze'ye göre evlilikler çoğu kez bir aile kurmak, bir yuva inşa etmek, yeni nesiller yetiştirmek için değil; nefsanî duyguları tatmin etmek, kadından yararlanmak, hoş vakit geçirmek için yapılıyordu. Yuvayı oluşturan eşler arasında hak hukuk ilişkileri zayıftı; kadının hakkı çiğneniyor, eş tarafından zulme uğruyordu.¹⁴⁵

Derveze, cahiliyede nikâh ve aile hayatına değindiği gibi İslam'da nikâh ve aile hayatına da değinmiş, bu konuda genişçe bilgi vermiştir. Derveze söz konusu bu açıklamalarını Nûr sûresinin 32. ayetinin tefsirinde yapmaktadır:

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

“Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”

Derveze, ayetin evliliğe önem verdiği ve evliliği ciddi bir şekilde teşvik ettiği hatta ayetin ruhundan evliliği gerekli kıldığı anlaşıldığını ifade eder. Öyle ki ayetin ifade ettiği gibi evlilik sadece hür olan kişilere değil köle ve cariyelere de emredilmiştir.

Derveze şöyle devam eder: İslam âlimlerinin çoğuna göre buradaki emir, emri-ibâhîdir. Dolayısıyla evlenme farz değil sünnettir. Ancak Zahirî gibi bazı İslam mezhepleri evlenmeye gücü yeten herkese evliliğin farz olduğunu, ayetteki emirden de vucûb anlaşıldığını ifade etmektedirler.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Buhârî, “Nikah”, 37.

¹⁴⁵ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 18-19.

¹⁴⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/414.

Derveze, yukarıdaki ayetin herhangi bir nüzûl sebebine rastlamadığını yalnız bu ayetin siyak ve sibakına uygun olarak müfessirlerin çoğunun şu hadisi zikrettiğini belirtir:

يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ، مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصْرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ

"Ey gençler topluluğu: Sizden evlenmeye gücü yeten evlensin. Çünkü evlenmek gerçekten harama bakmayı engelleyici, namus için en koruyucu bir vesiledir. Evlenmeye gücü yetmeyen oruç tutsun. Çünkü oruç, onun için şehvet kırıcıdır." ¹⁴⁷ Ardından Hz. Peygamber (s.a.v)'in evlenmeyi tavsiye ve teşvik ettiği buna benzer birkaç hadis zikreder. Sonuç olarak Derveze, ayet ve hadislerde evliliğe aşırı bir teşvik olduğunu söyler.¹⁴⁸

4.1.1. Nikâhta Velayet

Nikâhta velayet, İslam âlimlerinin aralarında tartıştıkları ve farklı görüşler ileri sürdükleri bir meseledir. Meselenin genelinde tartışma olmakla beraber tartışmanın odak noktası ergenlik çağında evlilik yapmamış bakire olan kızın veli tarafından evlendirilmesi meselesidir. Çünkü hemen hemen bütün İslam âlimleri küçük kızı evlendirmede onun iznine ihtiyaç duyulmadığını; dul kadının ise evlendirilmesinde iznine gerek duyulduğunu kabul ederler.

Biz de şimdi nikâhta velayet konusunun genel olarak tanımını, İslam âlimlerinin bu konudaki görüşlerini ve çalışma konumuz olan İzzet Derveze'nin bu konudaki görüşlerini ele alacağız.

4.1.1.1 Velâyet'in Tanımı ve Veliler

Sözlükte "yakın olmak, yakınlık" anlamındaki v-l-y kökünden türeyen velâyet "sevmek; yönelmek, yardım etmek; bir işin sorumluluğunu kendi üzerine almak" anlamlarına da gelir. Velâyet hakkına sahip olan kişiye velî denir. Velâyet fıkıhta "rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması" demektir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Buhâri, "Nikâh", 3.

¹⁴⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/413.

¹⁴⁹ H. Yunus Apaydın, "Velâyet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/15.

Veli, başta baba olmak üzere genel olarak sıralama şu şekildedir: a- baba, onun babası... b- erkek kardeş ve bunların erkek çocukları... c- amca ve erkek çocukları... Bunların hiçbiri bulunmadığı takdirde “*Velisi olmayanın velisi sultandır (devlet başkanı)*” hadisine dayanarak kadının velisi devlet başkanı/hakim olacaktır. Ancak Ebû Hanife’ye göre ise asabe derecesinde veli bulunmadığında velayet anne, kız, oğlun kızı, kızın kızı..., öz kız kardeş, yakınlık derece ve kuvvetlerine göre üvey kardeşler ve nihayet *zevî'l-erham*'a geçer.¹⁵⁰

4.1.1.2. Nikâh Akdinde Veli'nin Yetkisi

Nikâhta velinin yetkisi küçük kızları evlendirme ve ergenlik çağına gelmiş tam ehliyetli kızları evlendirme şeklinde iki kısma ayrılır. Birinci kısımda velinin yetkisini kullanarak izin almaksızın küçük kızını dengi ile evlendirebileceği tâbiîn fukahasından Osman el-Betti (ö.143/760) ile İbn Şübrüme (ö.144/761) ve Mu'tezile âlimlerinden Ebû Bekir el-Asamm (ö.201/816) dışındaki İslam hukukçuları arasında ihtilaf yoktur.¹⁵¹ İbn Münzir en-Nisâburî'nin aktardığına göre söz konu mesele icmâ ile sabittir.¹⁵²

İslam âlimleri küçüklerin velileri tarafından evlendirilmelerinin caiz olduğuna şu ayeti delil gösterirler:

وَالَّذِي يَأْتِي مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَالَّذِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتِ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا

“Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.” (Talâk, 65/4) Ayette geçen “adet görmeyenler” ifadesinden kasıt küçüklerdir. İddet, evliliğin neticelerindedir. Dolayısıyla bu ayette küçüklerin evliliğine cevaz vardır.

¹⁵⁰ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986), II/240.

¹⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994), I-III/68.

¹⁵² Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâburî, *el-İcmâ'*, nşr. Ahmed Hanîf (Ac mân: Mektebetü'l-Furkân, 1999), 103.

Bu konuda İslam âlimlerinin zikrettikleri başka deliller de mevcuttur. Ancak konunun uzamaması için burada onlara yer vermeyeceğiz.

Ergenlik çağına gelmiş tam ehliyetli kızların evliliğinde velinin yetkisinde üç temel görüş vardır. Bunlardan ilki Ebû Hanîfe, Züfer ve ilk görüşünde Ebû Yusuf'un görüşleridir. Bunlara göre ergenlik çağına gelmiş tam ehliyetli kızlar ile dul kadınların evliliği konusunda veli yetkiye sahip değildir. Dolayısıyla bunlar velilerinden herhangi bir izin almadan evlenebilirler.¹⁵³ Bu görüş sahipleri görüşlerini şu ayet ile delillendirir:

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

“Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz.” (Bakara, 2/230) Ayette nikâh fiili kadına nispet edilmiştir.

İkinci görüş sahibi olan Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre velinin izni alınmadan kıyılan nikâh geçersizdir.¹⁵⁴ Onlar da görüşlerini şu ayete dayandırır:

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ آزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. İşte bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Bu öğüdü tutmanız kendiniz için en iyisi ve en temizidir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara, 2/232). İmam Şâfiî, nikâh akdinde veliyi şart koşan en bariz ayetin bu olduğunu söyler.

Üçüncü görüş sahibi İmam Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise veli ile kız arasında müşterek bir velâyet bulunmaktadır. Şöyle ki baba kızın rızasını almadan, kız da babasının izni olmadan gerçekleşecek olan nikâh geçersizdir.¹⁵⁵

¹⁵³ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II/247.

¹⁵⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, nşr. Kasım Ahmed (Beyrût: Darü'l-fikr, 2005), 206; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîf el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kâhire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), VII/13-14.

¹⁵⁵ el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, II/247.

Muhammed İzzet Derveze ise konuyu şöyle ele almaktadır: Öncelikle hiçbir açıklama yapmadan velinin gerekli/şart olup olmadığı ile ilgili olan şu yedi hadisi zikreder:

لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمَ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ إِذْنُهَا؟ قَالَ: أَنْ تَسْكُتَ

“Dul kadına danışılmadan ve kız olandan da izin alınmadıkça evlendirilmez. Sahabe, izni nasıldır ya Resulallah? Diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v): izni susmasıdır. Buyurdu”¹⁵⁶

تُسْتَأْمَرُ الْيَتِيمَةُ فِي نَفْسِهَا، فَإِنْ سَكَتَتْ فَهِيَ إِذْنُهَا، وَإِنْ أَبَتْ فَلَا جَوَازَ عَلَيْهَا

“Kıza (evlendirileceği zaman) danışılır. Susması izni sayılır. Ama eğer izin vermezse evlendirilmesi caiz değildir.”¹⁵⁷

عَنْ خَنْسَاءَ بِنْتِ خَدَّامِ الْأَنْصَارِيِّ: أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ تَيْبٌ فَكَرِهَتْ ذَلِكَ فَأَنْتِ النَّبِيُّ ﷺ فَرَدَّ نِكَاحَهَا

“Hansâ b. Hizâm, Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelerek babasının onu istemeden evlendirdiğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v) bu evliliği iptal etti.”¹⁵⁸

أَنَّ جَارِيَةً بَكَرًا أَنْتِ النَّبِيُّ ﷺ فَذَكَرْتَ أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ كَارِهَةٌ فَخَبَّرَهَا النَّبِيُّ ﷺ

“Bir kız Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelerek babasının onu istemeden evlendirdiğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v) ona (bu evliliği onaylama ve iptal etme hususunda) tercih hakkı verdi.”¹⁵⁹

أَيُّمَا امْرَأَةً زَوَّجَهَا وَلِيَانِ فَهِيَ لِلأُولَى مِنْهُمَا

“İki velinin evlendirdiği kız birincisin(in evlendirdiğine)’e aittir.”¹⁶⁰

لَا نِكَاحَ إِلَّا بَوَلِيِّ وَشَاهِدِي عَدْلٍ

“Veli ve iki adil şahit olmadan nikâh olmaz.”¹⁶¹

أَيُّمَا امْرَأَةً نُكِّحْتَ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهَا، فَنِكَاحُهَا بَاطِلٌ

¹⁵⁶ Buhâri, “Nikâh”, 42; Müslim, “Nikâh”, 9; Nesâî, “Nikâh”, 34.

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 24.

¹⁵⁸ Buhârî, “Nikâh”, 34; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Kahire: Daru İhyâi'l-kutubu'l-'Arabiyye, ts.) “Nikâh”, 12; Muvatta, “Nikâh”, 11.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25.

¹⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 22.

¹⁶¹ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Üm*, thk. Dr. Rifat Fevzî Abdulmutallib, (Mısır: Daru'l-vefâ, 2001), V/180

“Velisinin izni olmadan evlenen kadının nikâhı geçersizdir.”¹⁶²

İzzet Derveze, yukarıdaki söz konusu hadisleri zikrettikten sonra kendi değerlendirmesini yapar. Ona göre evlenecek kadın kız olsun dul olsun rızası alınmadan, danışılmadan evlendirilmesi uygun olmaz. Bununla beraber şüphesiz kızın kandırılmaktan, yanlış yapmaktan korunması ve kollanması noktasında velinin yeri oldukça önemlidir.¹⁶³

Derveze devam ederek şöyle der: Velinin yeri nikâhta göz ardı edilemez. Ancak olur da kişi velisi olduğu kıza haksızlık eder, kızın menfaatini gözetmezse bu durumda kadın hâkime başvurur. Ayrıca Derveze, hadislerden de anlaşılacağı üzere şahitlerin de bulunması gerektiğini söylemektedir.¹⁶⁴

Dervezenin konu hakkındaki açıklamalarına bakıldığında, velinin nikâh akdinde şart olup olmaması ile ilgili net bir görüşe sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

4.1.2. Çok Eşlilik

Kadın konusu ile ilgili bir diğer önemli başlık çok eşlilik konusudur. Bu mühim meselenin daha iyi anlaşılması için birkaç ayrı başlık altında ele almayı uygun görmekteyiz.

4.1.2.1. Çok Eşliliğin Tarihçesi

Mutlak anlamda çok eşlilik tabiri, erkek olsun kadın olsun bir kişinin birden fazla kişi ile evli olma durumunu ifade eder. Ancak öteden beri insanlık tarihinde, eski kültür ve dinlerde kadının birden çok erkekle evli olduğu uygulaması olmadığından veya çok nadir görüldüğünden bu tabir kadının çok eşliliğini (polygamy) değil erkeğin çok eşli (polyandry) olma durumu için kullanılmaktadır.¹⁶⁵

Konumuz olan çok eşlilik, Arapça ve İslâm hukukunda تعدد زوجات taaddüd-i zevcât olarak ifade edilir. Çok eşlilik; İslâm'ın ihdas ettiği, emrettiği veya tavsiye ettiği bir uygulama, dini bir vecibe değildir. Aksine çok eşlilik İslâm'ın doğuşundan önce hatta milattan önce kökleri eski Babil'e kadar uzanan Hintlilerde, İranlılarda, Türklerde,

¹⁶² Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 20.

¹⁶³ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 139.

¹⁶⁴ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 139.

¹⁶⁵ Kevser Kâmil Ali, Salim Öğüt, “Çok Evlilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/365.

Slavlarda, Cermenlerde ve Anglosaksonlarda bulunan, kadim bir gelenektir/uygulamadır. Babil kralı meşhur Hammurabi kanunlarında dahi ikinci evliliğin belli şartlar çerçevesinde meşru olduğu görülür.¹⁶⁶

Dinlere gelince çok eşlilik, Brahmanizm ve Zerdüştilik gibi doğu dinlerinde; Yahudilik ve Hristiyanlık gibi vahiy kaynaklı semavi dinlerde de meşru kabul edilmiştir. Kitab-ı Mukaddeste, Hz. İbrahim, Hz. Davud ve Hz. Yakup gibi bazı peygamberlerin çok eşi olduğunu anlatır. Çok eşliliği yasaklayan bir ifade mevcut değildir. İncil’de de taaddüd-i zevcât’ın meşru olmadığını açıklayan herhangi bir ifade mevcut değildir.¹⁶⁷

İslâmiyet’ten önce Câhiliye Araplarında da çok evlilik mevcut ve çokça yaygındı. Öyle ki bunun herhangi bir sınırı mevcut değildi. Savaşların yoğun olduğu ve insan gücüne bağlı fazlaca uğraş bulunduğu bu dönemde kişi, daha fazla güç anlamına gelen erkek ve kısmen kız çocuğu elde etmek için birçok evlilik yapardı. Bu türden evliliklerin yanı sıra kişi, aile efradının çokluğu ile övünme ve iftihar için de birden fazla evlilik yapmaktaydı.¹⁶⁸ Cahiliyede tek evlilik ise daha çok zayıflığın ve fakirliğin timsali olarak addediliyordu. Hadisi şeriflerde geçen sonradan Müslüman olan Gaylan b. Seleme, Mes’ud b. Mürteb, Mes’ud b. Amr gibi Müslümanların beş ve daha fazla kadın ile evli olduğu görülür.¹⁶⁹

İslam dini birden fazla kadın ile evlenmeyi teşvik ve emretmemenin yanı sıra yasaklamamıştır. Ama diğer medeniyet ve dinlerin aksine İslam, bu uygulamaya bir sınırlama ve bazı prensip ile belirli şartlar getirmiştir. Söz gelimi eskiden belirli bir sınırlaması bulunmayan çok eşliliği en fazla dört kadın/eş ile sınırlamıştır. Öyle ki dörtten çok kadın ile evli olan ve İslam’a giren kişilerden hanımlarından sadece dördünün nikâhlarında bulunabileceği, bunlardan fazlasını ise boşamaları gerektiğini emretmiştir.¹⁷⁰ İslamiyet, birden fazla kadın ile evliliğe izin vermekle beraber bazı kısıtlamalar da getirmiştir. Örneğin kişinin, iki kız kardeşi, bir kadın ile teyzesini ve yeğen

¹⁶⁶ Carullah, *Hatun*, 93.

¹⁶⁷ Kevser Kâmil Ali, Salim Öğüt, “Çok Evlilik”, 8/365.

¹⁶⁸ Kur’ân ı Kerim Cahiliye Arapların aile efratlarının çokluğu ile ilgili bu hususu Tekasûr sûresinde anlatmaktadır.

¹⁶⁹ Tirmizi, “Nikâh”, 33; İbn Mâce, “Nikâh”, 40.

¹⁷⁰ Tirmizi, “Nikâh”, 33; İbn Mâce, “Nikâh”, 40.

ile halasını tek bir nikâh altına almayı yasaklamıştır.¹⁷¹ Bunların yanı sıra çok eşlilik için de erkeğe adalet şartını getirmiştir. Birden fazla kadın ile evlenecek olan erkeğin adaletli olmasını ve hanımları arasında adaleti tesis edebilecek biri olmasını ister. Adaletten sapanları da ahirette bir ceza ile tehdit eder. Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmaktadır: *“İki kadın ile evli olup birine meyleden, aralarında adaleti tesis etmeyen kişi, kıyamet günü bir tarafı felçli olarak Allah’ın huzuruna gelecektir”*.¹⁷²

Kur’ân’ı Kerim’in herhangi bir ayetinde tek eşliliği açıkça emreden veya teşvik eden bir ifade bulunmamaktadır. Hadislere gelince bazı İslam araştırmacıları, Hz. Peygamber’in tek eşlilikten yana olduğunu ve özellikle damatlarına tek eşli kalmaları hususunda ısrarlı davrandığını söylerler. Gerekçe/delil olarak da Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi temel hadis kaynaklarında geçen şu hadisi şerifi zikrederler:

ان عليا خطب بنت أبي جهل فسمعت بذلك فاطمة فأتت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت: يزعم قومك أنك لا تغضب لبناتك، وهذا علي ناكح بنت أبي جهل، فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسمعتُه حين تشهد، يقول: أما بعد أنكحتم أبا العاص بن الربيع، فحدثنني وصدقني، وإن فاطمة بضعة مني وإني أكره أن يسوءها، والله لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله، عند رجل واحد فترك علي الخطبة

*“Hz. Ali (r.a), Ebû Cehil’in kızını istedi. Bunu haber alan Hz. Fatıma (r.a) Hz. Peygamber(s.a.v)’e gelerek şöyle dedi “Kavmin kızların hakkında kızmayacağını düşünüyorlar. İşte Ali, Ebû Cehil’in kızı ile evleniyor.” Hz. Peygamber (s.a.v) kalkıp gitti. Onu kelime-i şahâdet getirirken işittim. Müslümanlara hitaben dedi ki “ Kızımı Ebû’l-Âs b. Rebî’ ile evlendirdim. Bana (kızım Zeynep’in üzerine kuma getirmeyeceği hususunda) söz verdi ve sözünde de durdu. Şüphesiz Fatıma benim canımdan bir parçadır, ona kötülük edilmesini istemem. Allaha yemin ederim ki Allah’ın Resulünün kızı ile Allah’ın düşmanının kızı bir kişinin nikâhı altında bulunmaz (bulunmaya layık değildir.)”. Bunun üzerine Hz. Ali, Ebû Cehil’in kızı ile evlenmekten vazgeçti.”*¹⁷³

Bu hadisi şeriften Hz. Peygamber’in, tek eşlilikten yana olduğu açıkça anlaşılmamaktadır. Çünkü bu hadise ve bu olayı aktaran başka rivayetlere baktığımızda

¹⁷¹ Buhârî, “Nikâh”, 28; Müslim, “Nikâh”, 4.

¹⁷² Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 39/1; Tirmizi, “Nikâh”, 42.

¹⁷³ Buhârî, “Humus”, 5/5.

öncelikle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur *“وَإِيَّيْ لَسُنْتُ أَحْرَمٌ حَلَالًا”*/Ben helal olan bir şeyi haram kılmıyorum (kılmak niyetinde değilim)”.¹⁷⁴ Hz. Peygamber’in, Hz. Ali’yi kınaması ve tek eşlilikten dem vurması kendisinin de ifade ettiği gibi Hz. Peygamber’in bunu yasakladığı anlamına gelmez. Ayrıca diğer rivayetlerde geçen *“أَنَا أَتَخَوَّفُ أَنْ تُفْتَنَ فِي دِينِهَا”*/Ben Fatıma’nın dininde fitneye düşmesinden endişeleniyorum” sözü aslında bunun özel bir durum olduğuna işaret eder. Zira Hz. Ali’nin müşrik bir kız ile evlenmesi Hz. Fatıma’nın aleyhinde bir dedikoduya sebebiyet verebilirdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber bu durumdan endişelendiği için böyle bir işe kalkışmıştır. Bir diğer özel sebep de hadiste geçen *لَا تَجْتَمِعُ* *إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ* *“Allah’ın Resulünün kızı ile Allah’ın düşmanının kızı bir kişinin nikâhı altında bulunmaz (bulunmaya layık değildir.)”* sözü de Hz. Fatıma gibi değerli bir Müslüman hanımla müşrik bir kadının aynı statüyü paylaşmalarının uygun olmadığına işaret eder. Ayrıca delil olarak gösterilen Hz. Peygamber’in damadına tek eşli olması hususunda ısrarlı davranması olayı da hadisi şeriften doğrudan anlaşılmamaktadır. Çünkü hadiste geçen *فَحَدَّثَنِي وَصَدَّقَنِي* *“bana söz verdi ve sözünde durdu”* ifadesi damadının tek eşli olacağına söz vermesi olayına işaret edebileceği gibi Bedir Savaşı’ndan sonra Zeynep’i Medine’ye göndereceğine söz vermesi olayına da işaret etmiş olabilir.¹⁷⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, bu konu ile ilgili şöyle demektedir: *“Örften maruf olan, açıkça koşulmuş şart gibidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber kızını Hz. Ali ile evlendirdiğinde onun üzerine dengi olmayan müşrik bir kadın ile evlenmesini kabul etmez bu da şart koşulmuş gibi olur”*.¹⁷⁶ Dolayısıyla Hz. Peygamber’in bu hadisi şerifinden yola çıkarak onun mutlak anlamda tek eşlilikten yana olduğunu söylemek doğru olmaz.

Çok eşlilik hususu ile ilgili genel bir bilgi verdikten sonra şimdi Kur’ân-ı Kerim’de çok eşliliği anlatan ayetlere geçmekte fayda vardır. Esasen Kur’ân’da birden fazla kadın ile evlenmeyi meşru kılan ayet, Nisâ sûresinin 3. ayetidir. Çok eşlilikle ilgili olan bir diğer ayet-i kerime de yine Nisâ sûresinin 129. ayetidir. Öncelikle Nisâ sûresinin 3. ayetini ele alalım. Ayet şöyledir:

¹⁷⁴ Ebû Davûd, “Nikâh”, 13/5.

¹⁷⁵ Ebû Tayyib Şemsu’l-Hakki’l-‘Azîm Âbâdî, ‘Avnu’l-ma’bûd şerhu’s-Sünen-i Ebî Dâvûd, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, (Medine: Mektebet’s-selefiyye), 1968, VI/77-78.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*, thk. Mektebetü’t-tahkîk fi müesseseti’r-Reyyan, (Lübnan: Müessesetü’r-Reyyan, 2008), V/96-97.

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنِّي وَتَلْتُمْ وَرُبَاعًا فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır. (Nisâ : 3)”

Ayet esasen yetim kalmış kızların hakkını gözetmek ile ilgilidir. Yetim kızların haklarının riayet edilmesi hususunu zikrettikten sonra konu ile ilgili olduğu için dörde kadar kadın ile evlenmesi hususuna da değinilmiştir. Öyle ki sebep-i nüzûle baktığımızda ayetin yetim bir kız hakkında nazil olduğunu görürüz.

Ayetin nüzûl sebebi ile ilgili birkaç rivayet bulunmakla beraber genel olarak kabul edilen rivayet, Kütüb-i Sitte’de geçen ‘Urve’nin söz konusu ayet hakkında Hz. Aişe’ye sorduğu ve Hz. Aişe’nin açıklık getirdiği şu hadisi şeriftir:

أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، عَنِ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا} [النساء: 3] إِلَى {وَرُبَاعًا} [النساء: 3]، فَقَالَتْ: يَا ابْنَ أُخْتِي هِيَ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجْرٍ وَلِيَّهَا تُشَارِكُهُ فِي مَالِهِ، فَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالَهَا، فَيُرِيدُ وَلِيَّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، بَغِيرَ أَنْ يُفْسِدَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَتُهْوَى أَنْ يُنْكِحُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يُفْسِدُوا لِهِنَّ، وَيَبْلُغُوا بِهِنَّ أَعْلَىٰ سُنَّتِهِنَّ مِنَ الصَّدَاقِ، وَأَمْرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ

“Urve, Hz. Aişe’ye Nisa sûresi 3. ayet (in nüzûl sebebi) hakkında sordu, Hz. Aişe, ‘Urve’ye hitaben şöyle dedi: Yeğenim, ayet velisinin velayetinde/himayesinde bulunan bir yetim hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki adam malı ve güzelliğine tamah ederek kız ile evlenmek istedi ancak ona diğer kızlara verilen mehir gibi bir ödeme yapmak niyetinde değildi. Ayet, ancak onlar hakkında adaletli davranmaları ve mehirlerinde emsallerine göre azami derecede ödeme yapmaları şartıyla evlenebileceğini belirtti.”¹⁷⁷

4.1.2.2. Çok Eşlilikte Sınır Meselesi

Ayetin içerdiği genel hükümler ve sebep-i nüzûl ile ilgili olarak İslam âlimleri ittifak halindedir. Ancak ayette geçen bazı kavramlar ve hükümlerin ayrıntıları noktasında fikir birliği bulunmamaktadır. Söz gelimi ayette geçen birden fazla kadınla evlenme ruhsatı

¹⁷⁷ Buhârî, “Şerike”, 7; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II/495-496.

tanıyan مَثْنَى وَثُلُثٌ وَرُبَاعٌ tabiri genel olarak İslam âlimleri bunun en fazla dört olabileceğini ifade etmiştir. Bazı Râfızî ve Zâhirî âlimler ise bunun dokuz hatta on sekiz bile olabileceğini ifade etmişlerdir. Şöyle ki onlara göre atıf harflerinden olan vâv harfi matuf (atıf edilen) ve matufun aleyhi (kendisine atıf edilen)'nin ikisini de aynı hükümde toplar dolayısıyla iki, üç ve dokuz sayıları toplandığında dokuz sayısı elde edilir. Ayrıca delil olarak peygamber efendimizin söz konusu ayet nazil olurken nikâhı altında bulunan dokuz hanımlarını delil gösterirler.

İslam âlimlerinin geneli bu görüşü reddeder. Gerekçe olarak da bu hususta oluşan icmâyı öne sürerler. Zira İslam ümmetinin üzerinde icmâ ettiği husus bir kişinin aynı anda en fazla dört evlilik yapabileceğidir. Ayrıca ayet nazil olduktan sonra Müslüman olan ve nikâhları altında dörtten fazla hanım bulunan kişilere Hz. Peygamber onlardan dörtten fazla olan hanımlarını boşamalarını isteyen hadisi şerifler mevcuttur. Örneğin bazı tefsir¹⁷⁸ ve sahih hadis kaynaklarında geçen şu iki hadis buna delil olarak gösterilir:

أَسْلَمْتُ وَعِنْدِي ثَمَانٍ نِسْوَةٍ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اخْتَرِ مِنْهُنَّ أَرْبَعًا

“(Kays b. Haris anlatıyor) Müslüman olduğumda nikâhımda sekiz kadın bulunuyordu. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v)’e anlattım. Hz. Peygamber (s.a.v): ‘Onlardan dört tane seç’ buyurdu.”¹⁷⁹

أَنَّ غَيْلَانَ بْنَ سَلْمَةَ التَّقْفِيَّ أَسْلَمَ، وَهُوَ عَشْرُ نِسْوَةٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَسْلَمَ مَعَهُ. فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَتَخَيَّرَ مِنْهُنَّ أَرْبَعًا

“Gaylân b. Seleme Müslüman olduğunda nikâhında cahiliyeden kalma on hanımı bulunuyordu. Hz. Peygamber ona on hanımından dördünü seçmesini (diğerlerini boşamasını) emretti.”¹⁸⁰

Hadislerden de açıkça anlaşılacağı üzere aynı anda en fazla dört kadınla evlenebileceğidir. Zira Râfızî ve Zâhirîlerin iddia ettiği gibi ruhsat dokuza kadar olmuş olsa o zaman Hz. Peygamber’in Kays b. Haris’e sekiz hanımından dördünü ve Gaylan b. Seleme’den de altısını boşamalarını istemesi anlamsız olurdu. Konu ile ilgili müfessir İbn

¹⁷⁸ Râzî, Mefâtihu'l-ğayb, III/152.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Talâk” 25; İbn Mâce, “Nikâh”, 40.

¹⁸⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 33.

'Aşûr, bu iddianın tüm Zâhirîlerin özellikle Davud-i zâhirî ve arkadaşlarının görüşü olmadığını açıklar.¹⁸¹

Bir erkeğin dokuz kadına kadar aynı anda evli olabileceğini savunanların bir diğer dayanağı olan Hz. Peygamber'in durumudur. Aslında evet birkaç husus dışında Hz. Peygambere caiz olan her şey Müslümanlara da caizdir. Ancak visâl orucu, teheccüd namazının kendisine farz olması gibi bazı hususlar Hz. Peygamber'e özeldir. İşte bu baptan Hz. Peygamber'in aynı anda nikâhı altında dokuz hanım bulunması durumu da kendisine özel bir durumdur. Bu husus üzerinde de İslam âlimleri fikir birliğine/ icmâ varmışlardır.¹⁸²

Tabii bu özel durumun sebepleri de mevcuttur. Genel olarak zikredilen sebeplerden bir kaçışunlardır: 1. Öncelikle şunu belirtelim ki Hz. Peygamber'in evlilikleri ve birden fazla eş edinmesi kesinlikle şehve ve cinsel arzuları tatmin için değildir. Öyle ki bu ilk evliliğinde ve hakeza diğer evliliklerinde açıkça görülmektedir. Zira ilk evliliği kendisi yirmi beş yaşında, iyi bir aileden gelme ve yakışıklı bir genç iken kendisinden on beş yaş büyük olan, iki evlilik geçirmiş, çocuk sahibi Hz. Hatice ile evlenmiştir. Bu evlilikten o kadar memnun kalmış ki Hz. Hatice vefat edene kadar başka evlilik yapmamıştır. Oysa onun yaşlıları ve dengileri ne dul bir kadın ile evlenir ne de bir kadın ile yetinirdi.¹⁸³ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in evliliklerini cinsel arzuları açısından yorumlayanların doğru ve objektif oldukları söylenemez.

2. Çok evliliği dört kadınla sınırlandıran âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber dokuz hanımla evli bulunuyordu. Âyetin gereği, dörtten fazla hanımla evli olanlar, dört tanesini seçmek zorundaydı. Bu durumda kocalarından ayrılan kadınların başka erkeklerle evlenmeleri mümkün olduğu halde Hz. Peygamber'in eşleri müminlerin anneleri sayıldığından boşanmaları halinde başkalarıyla evlenmeleri söz konusu değildi (bkz. el-Ahzâb 33/53). Bu sebeple Resûl-i Ekrem'e has bir ruhsat olmak üzere hanımlarını nikâhı altında tutmasına izin verilmiştir. 3. Son Peygamber'in getirdiği yeni vahiy şüphesiz erkekler kadar kadınları da ilgilendiriyordu. Kadınlara yönelik tebliğlerde Hz.

¹⁸¹ İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/225.

¹⁸² Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/15.

¹⁸³ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 123.

Peygamber'in hanımları eğitici ve öğretici görevini ifa ediyorlardı. Özellikle kadınlara has olup erkeğe sormaktan kaçınacakları şeyler hususunda Resûl-i Ekrem'in hanımları birer ilim ve fetva mercii olarak hizmet görüyorlardı. Bu alanda Hz. Âişe'nin özel bir yerinin olduğu bilinmektedir. Hz. Âişe, Resûlullah'ın ölümünden sonra her yaştan insanların, bilhassa kadınların rahatlıkla başvurdukları bir merci olmuştur. Kendisine uzak bölgelerden bazı kişiler de mektupla başvurarak sorular yöneltirlerdi. Hz. Âişe bunlara yazılı olarak cevap verirdi. 4. Bu genel amaç ve sebeplerin dışında Hz. Peygamber'in, eşlerinin hemen hemen her biriyle ilgili özel evlenme sebepleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında, kocasının ölümü üzerine dul ve desteksiz kalan ve İslâm'a bağlılıkta sebat eden sahâbî kadınları himayesine alma, onları ödüllendirme (meselâ Sevde bint Zem'a, Zeyneb bint Huzeyme, Hind bint Ebî Ümeyye), Araplar'ın içinde yerleşmiş yanlış anlayışları değiştirmede fiilen öncülük etme (meselâ Zeyneb bint Cahş), ashabın ileri gelenleriyle, köklü Arap kabileleri ve komşu topluluklarla akrabalık kurarak İslâm toplumunun bütünleşmesini sağlama (meselâ Hafsa bint Ömer b. Hattâb, Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân, Safiyye bint Huyey) gibi amaç ve sebepler sayılabilir. Nitekim İbn Hacer, Hz. Peygamber'in çok evlilik yapmasının temelinde Arap kabileleriyle akrabalık kurmak, bu yoldan onların kalbini kazanmak ve nübüvvetin konumunu güçlendirmek, erkeklerin bilemeyeceği birçok dinî hükmün eşleri vasıtasıyla Müslüman kadınlara ulaşmasını sağlamak gibi amaçlar bulunduğunu söylemektedir.¹⁸⁴

Derveze, ayette geçen dörde kadar kadın ile evlenme konusunu genişçe ele almıştır. Derveze ilk başta ayetin yetim kızların haklarını korumak olduğunu buradaki sayıların üst sınırı belirlemek için olmadığını belirtir. Daha sonra ise bu hususta bir tarafta İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun görüşü olan en fazla dört kadın ile evlenme görüşünün olduğu, öbür tarafta ise Şîî ve Zahirî gibi herhangi bir sayıya indirgemeyen diğer bir görüşün olduğunu açıklar. İki tarafın görüşünü gerekçeleri ile beraber verir. Öncelikle İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun görüşü olan en fazla dört kadın ile evlenme görüşünü nakleder ve gerekçe olarak da yukarıda aktardığımız Gaylan b.

¹⁸⁴ Kevser Kâmil Ali, Salim Öğüt, "Çok Evlilik", 8/368.

Seleme ve Kays b. Hâris durumunu anlatan hadisleri ve ek olarak İmam Şâfiî'nin aktardığı şu hadisi verir:

(عن نوفل بن معاوية الديلمي) أَسَلَمْتُ وَعِنْدِي خَمْسُ نِسْوَةٍ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمْسِكْ أَرْبَعًا أَيْتَهُنَّ شِئْتَ وَفَارِقِ الْآخَرَى فَعَمِدْتُ إِلَى أَقْدَمِهِنَّ صُحْبَةً عَجُوزٍ عَاقِرٍ مَعِيَ مِنْذُ سِتِّينَ سَنَةً فَطَلَّقْتُهَا

*“Nevfel b. Mu’âviye ed-Deylemî anlatıyor: Müslüman olduğumda nikâhımda beş hanımım bulunuyordu. Hz. Peygamber bana dördünü seçip birini boşamamı istedi ben de yanımda altmış yıl bulunan yaşlı kısır olan hanımımı boşadım”.*¹⁸⁵

Derveze, bu hadisi de naklettikten sonra söz konusu bu mesele hakkında eleştiri konusu olan Hz. Peygamber'in ayet nazil olurken dörtten fazla hanımla evli olma meselesini ele alır. Şöyle der: İslam âlimleri Hz. Peygamber'in dörtten fazla hanımla evli olmasını ona özel durumlardan biri olduğunu söyler, bu gerekçelerini de Ahzâb sûresinin şu ayetlerine dayandırır:

تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤَيِّ إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَعَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَخْرُجَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ﴿٥٢﴾

“Onlardan dilediğini geriye bırakır, dilediğini de yanına alırsın. Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerine bir günah yoktur. Böyle yapman onların mutlu olmalarına, üzülmemelerine ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah hakkıyla bilendir, halîmdir. Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helâl değildir. Allah her şeyi gözetler.” (Ahzâb, 33/51-52).¹⁸⁶

Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in dörtten fazla hanımla evli olması ile ilgili farklı bir görüş ileri sürer. Ona göre Hz. Peygamber hiçbir konuda ümmetinden kendisini ayrı ve serbest görmemiş, ilahi emirleri aynı şekilde kendisine de tatbik etmiştir. Çok eşliliği dört kadın ile sınırlayan ayetin nüzulü hakkında Muhammed

¹⁸⁵ Şâfiî, *el-Üm*, V/652.

¹⁸⁶ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/14-15.

Hamidullah şöyle der: “Tarihçilerden İbn Sa’d ve İbn Habib, diğer bazı yazarlarda da görüldüğü gibi, bu noktayı aydınlatılabilmemiz için gayet açık bilgiler taşımaktadırlar. Hatta hadis yazarı İmam Buhârî, üstü az çok kapalı ve fakat hayli de göze batar bir biçimde bu konuyu bize bildirmektedir (bk. Tefsir adlı eseri, 33/28 ve 5 1. ayetlerin açıklandığı kısımlar) Bütün bu eser sahibi yetkili yazarlar, Resulullah’ın, hanımlarından her birine, kendi kendilerini evlilikten düşürücü yani nikâh akdini bozucu kararı bizzat almalarını ve bu gibilerin geçimlerini temin edip sağlayacağını ifade ettiği gerçeğini nakletmektedirler. Ancak bu teklifi alan zevcelerinden hiç biri buna razı olmadı; bu davranış, esasen kim olursa olsun Müslüman bütün hanımlar için pek tabii ve olağan bir davranış şeklinde karşılanmalıdır. Bu durum karşısında, Kur’ân’ı Kerim içine girilen düğümü çözüp atmıştır: Resulallah bundan böyle bu dokuz zevceden ancak dört hanım ile zevci ilişkiler içinde bir aile hayatı sürdürecekti. Bu fiili ayrılık durumunda bile, Resulallah’ın hanımlarının hepsi onunla sadece hukuki bakımdan zevce durumunda kalmayı tercih etmişlerdir”.¹⁸⁷

Doğrusu Muhammed Hamidullah’ın aktardığı bu görüş cumhûrî’l-ulemâ’nın görüşü değildir. Kaldı ki onun iddia ettiği gibi bu görüş İbn Habib’in “*el-Muhabbar*” adlı eserinden anlaşılmaz. Evet İbn Habib bu konuya değinir fakat el-Muhabbar adlı eserinde böyle bir düşüncenin anlaşılacağı bir ifade mevcut değildir.¹⁸⁸

Derveze, İslam âlimlerinin çoğunun görüşünü delilleriyle beraber aktardıktan sonra bu görüşe muhalefet eden bazı ehli-sünnet âlimleri ve Zahirî ile Şîîlerin görüşlerine geçer. Derveze bu hususta müfessir Cemâleddin el-Kasimî’den aktararak onların görüşünü nakletmiştir. Bu görüşe göre:¹⁸⁹ Dörtten fazla kadın ile evliliği caiz görenler öncelikle bunun bizzat ayetten anlaşıldığını söylerler. Zira ayette en fazla dört hanımla evlenin/evlenebilirsiniz gibi belli bir sayıya indirgeyen bir ifade mevcut değildir. Çok eşliliği dört kadınla sınırlayan âlimlerin dayanağı olan Gaylân b. Seleme ve benzeri hadislere gelince bu hadislerin sıhhati tartışmalıdır. Bu hususta Hz. Peygambere baktığımızda ise onun da ayet inerken dörtten fazla hanımı mevcuttu, vefat ettiğinde de dokuz hanımı bulunmaktaydı. Bu durumun Hz. Peygamber’e özel olduğunu söyleyenlerin ise bu konuda ikna edici delilleri yoktur. Bu konu ile ilgili diğer bir husus olan bu konuda icmânın olduğu meselesi ise doğru değildir. Zira bu görüşe katılmayan

¹⁸⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan yayınlar, 2017), 571.

¹⁸⁸ İbn Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabbar*, thk. Enîse İlze (Beyrut: Daru’l-afâkî’l-cedide), 92.

¹⁸⁹ Derveze, *et-Tefsîrû’l-hadîs*, VIII/15.

İslam âlimleri bulunmaktadır, dolayısıyla bu iddia ettikleri icmâ kabul edilen bir icmâ değildir.¹⁹⁰

Derveze yukarıda geçen bu görüşleri naklettikten sonra kendisinin de en fazla dört hanımla evlenilebileceği görüşünü benimsediğini açıklamıştır. Gerekçe olarak da sahabe ve onlardan sonradan gelenlerin bu hususta hemfikir olduğu dolayısıyla bunun icmâyî teşkil ettiğini söyler. Ayrıca Hz. Peygamber'in, dörtten fazla hanımla evlenme ruhsatının kendisine has olmadığını düşünen ve savunuların görüşlerini de "garip" diye ifade eder.¹⁹¹

Derveze'nin de aktardığı gibi bu hususta icma varken buna karşı bir fikir öne sürmek pek de yerinde gözükmemektedir. Bu görüşe muhalefet eden bazı âlimlerin olduğu dolayısıyla bunun icmâ olamayacağını düşünenler ise Râzî'nin de dediği gibi birkaç muhalif düşünce bunun icmâ olmasına engel teşkil etmez. Onların görüşleri bidat görüş olarak addedilir.¹⁹² Aslında bu muhalif görüşü de tamamen reddetmemek daha doğru olacaktır. Zira gün olur ki zaruret ve ihtiyaçlara binaen bir erkeğin dörtten fazla kadınla evlenmesi gerekebileceği durumlar olabilir. O zaman bu muhalif görüşün fetvasını esas alarak Müslümanların sıkıntıları giderilebilir. Nitekim 1997 senesinde kadın nüfusunun erkek nüfusundan çok fazla olduğu Malezya'da erkeğin aynı anda yedi, on kadınla evlenmesine fetva verilmiştir.¹⁹³

4.1.2.3. Çok Eşlilikteki Adalet Şartı

Nisâ sûresinin 3. Ayetinde geçen ve ihtilaf konusu olan bir diğer tabir ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَا تَعُوْلُوْا ifadesidir. Genel kabüle göre yukarıda da mealinde belirttiğimiz gibi iafadenin mealî şöyledir: "Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.". Bazı müfessirler ise bu kelimenin "عَالَ الرَّجُلِ أَهْلُهُ /meyletti, adam ailesine meyletti" kökünden olduğunu, dolayısıyla ayetin anlamının şöyle olacağını belirtirler: "أَنْ لَا تَكْتُمُوا عِيَالَكُمْ" aile efradınızın

¹⁹⁰ El-Kasimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dımaşkî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Basil, 2. Baskı (Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2003), III/15-17.

¹⁹¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/15.

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III/152.

¹⁹³ Musa, Yıldırım, "Nisa Suresi 3. ayet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), (Nisan 2012), 532-546.

artmaması için en uygun olanıdır”. Tabii bu anlam ayetten sarahaten anlaşılmaz öyle ki bu görüşü aktaran müfessirler dahi bu görüşe katılmadıklarını belirtirler.¹⁹⁴

Derveze bu ayette geçen *الآ تعولوا* kelimesinin lügat bakımından iki anlama gediğini belirtir: a- “*أَنْ لَا تَكْتُرَ عِيَالَكُمْ*” aile efradınızın artmaması için...”; b- “*هَذَا أَحْرِي أَنْ يَمْنَعَكُمْ مِنَ الْجُورِ*” Bu zulüm ve haksızlık yapmamanız için daha uygun olanıdır.” Derveze, bu iki anlamın sözlük bakımından uygun olduğunu ancak ikinci mananın ayetin bağlamına daha uygun olduğunu belirtir. Ayrıca Derveze, Taberî’den naklen bunun *عال* kökünden “fakir oldu” anlamında da olabileceğini yani ayetin anlamı “ bu fakir olmamanız için daha uygundur” şeklinde anlaşılabilirliğini söyler. Zira bu kelime *Dûha sûresinde* geçen “*وَوَجَدَكَ عَائِلًا*” ayetindeki *عائلا* kelimesi ile aynı köktendir. Ama Derveze bu anlamı da tercih etmemekte, gerekçe olarak da şöyle demektedir: Eğer tek eşlilikten kasıt çoluk çocuğa karışmayıp fakirliği önlemek ise o zaman ayetin devamında gelen kayıtsız şartsız cariyeye ile evlenmenin teşvik edilmesinin hiçbir anlamı olmayacaktır.¹⁹⁵

4.1.2.4. Çok Eşliliğin Şartları

Asıl konumuz olan ve İslam literatüründe “taaddüd-i zevcât” diye bilinen çok eşlilik konusuna gelecek olursak, bu hususta yani çok eşliliğin İslam’da meşru olduğu ile ilgili herhangi bir aykırı görüş bulunmamaktadır. İhtilafa konu olan mesele çok eşliliğin her zaman ve her şartta meşru olup olmadığı hususudur. Bu ihtilafın çıkış noktası ayette geçen “*فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً*” *Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın*” ifadesidir. İfadeden de anlaşılacağı üzere birden fazla kadın ile evlenmek kişinin hanımları arasında haksızlık yapmayıp adaletli davranmasına bağlanmıştır. Dolayısıyla çok eşlilik her durumda ve her kişi için caiz değildir. İşte bu noktadan hareketle müfessirler ve İslam hukukçuları bu konu hakkında tartışmışlardır.

Genel kabul edilen görüşe göre birden fazla kadın ile yapılan evlilik her kişi için her durumda nikâh sahihtir/geçerlidir. Ancak kişi evlendikten sonra adaleti gözetmez veya gözetemez ise günahkâr olur. Ayrıca tek eşlilikte de olduğu gibi koca, karısının veya

¹⁹⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 4/228.

¹⁹⁵ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/12.

karılarının nafaka gibi temel ihtiyaçlarını temin etmede sıkıntı çekiyorsa kadın(lar) mahkemeye başvurarak boşanma davası açabilir(ler). Bu meyanda müfessir Kurtubî, ayetteki *“فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً”* / *Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın* ifadesindeki haksızlık yapmaktan kastının “mehir” ve “nafaka” hususunda yapılacak olan haksızlık olduğunu, dolayısıyla bu iki hususta eksiklik, haksızlık yapanların adaletli davranmayanlardan olacağını belirtir.¹⁹⁶ Diğer bazı müfessirler bunun kalbinin birine meyli hariç nafaka, giyim-kuşam, ilgi, muamele gibi diğer tüm konularda adaletli davranması gerektiğini açıklarlar. Kalbin eşlerden birine daha çok meyletmesini ise mazur görürler. Zira bu hususun insanın gücü dâhilinde olmadığı ve Yüce Allah’ın da insanın güç yetiremeyeceği konularda sorumlu tutmayacağını ifade ederler. Bununla ilgili Hz. Peygamberden referans alırlar. Şöyle ki hadiste ifade edildiği üzere Hz. Peygamber, eşleri hususunda adil davranıp, elinden geleni yaptıktan sonra şu duayı edermiş:

*“اللَّهُمَّ/Allah’ım, bu (gücümün dâhilinde olup) yapabildiğim taksim/eşitliktir. Senin güç yetirdiğin benim ise yapmaya güç yetiremediğim şeylerden ise beni kınama/sorumlu tutma”*¹⁹⁷ Hz. Peygamber’in duasından da anlaşılacağı üzere kocanın hanımları hususunda sorumlu olduğu alanlar kalp dışında nafaka, giyim kuşam gibi durumlar içindir. Yoksa kocanın elinde olmadan iki veya daha fazla olan hanımlarından birine kalbi meyledip onu daha çok sevmesi ise onu haksızlık yapan, adil olmayan biri olarak nitelendirmeye sebep olmaz.¹⁹⁸

Bu duruma işaret eden bir diğer husus yine Nisâ sûresinde bulunan 129. ayettir. Ayeti kerime şöyledir:

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَذَرُوهُنَّ كَالْمَعْلَقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

“Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı

¹⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, V/9.

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Nikâ”, 39.

¹⁹⁸ Âbâdî, *‘Avnu’l-ma’bûd şerhu’s-Sünen-i Ebî Dâvûd*, VI/172-173.

düzeltilir, günahattan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. (Nisâ : 12)”. Ayette geçen وَلَوْ حَرَصْتُمْ / وَكُنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ / Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz” cümlesindeki adil/eşit davranma konusunda müfessirlerin geneli yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunu “kalbin meyli” olduğu görüşündedirler. İbn Abbâs ise söz konusu bu adaleti kocanın hanımları arasında ifa etmesi gereken şehvi eşitlik/cinsel arzu yönündeki eşitlik olarak tefsir eder.¹⁹⁹ Ezcümle ayetten de anlaşılacağı üzere koca bir hanımına diğerlerinden daha fazla gönlünü -elinde olmadan- kaptırabilir. Ancak şu kadarı var ki koca bunun dışında diğer yönlerden de bu hanıma ilgi duyar ve onu öncelirse o zaman adaletli davranmış olmaz.

Yakın dönem âlimlerinden müfessir Reşit Rıza bu ayet ile ilgili şöyle der: Vera/takva’ya uygun olan kişinin hanımlarına karşı kalbin meyli dâhil her anlamda adaletli davranmasıdır. Ne var ki bu da pek mümkün olmayabilir. Ayette geçen وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ / "Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz” cümlesini delil gösterip kişi ne kadar uğraşsa da güç yetiremeyeceği, hanımları arasında adaletli olma şartını ihlal edeceği dolayısıyla kişinin birden fazla hanımla evlenemeyeceğini iddia edenlere karşı Reşit Rıza şöyle der: Bu ayeti söz konusu görüşlerine delil göstermek doğru olmaz. Zira ayetin başı her ne kadar kişinin adil olamayacağını ifade etse de ayetin devamında gelen فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ / *bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın” ifadesi aslında burada sözü geçen mümkün olmayan adalet kalbin meyli ile ilgili olan adalettir. Dolayısıyla insan, kalbin meylinde sorumlu değildir. Onun için bu ifade çok eşliliğe cevazın olduğuna işaret eder.²⁰⁰ Reşit Rıza bu hususta Hz. Peygamberden örnek verir: İnsanın elinde olmayan kalbin herhangi bir eşine daha fazla meyil etme durumundan sorumlu değildir. Öyleki Hazreti Peygamber (s.a.v) eşleri arasında Hz. Âişe validemize daha meyilliydi.²⁰¹*

¹⁹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/47.

²⁰⁰ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, IV/449.

²⁰¹ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-menâr*, IV/348.

4.1.2.5. Çok Eşliliğin Meşruiyeti ile İlgili Modern Yaklaşımlar

İslam hukukundaki klasik ve genel olan çok eşlilik ile ilgili görüşe değindikten sonra şimdi de bu konudaki modern yaklaşımlara geçelim. Yakın dönem İslam âlimleri de kendi içerisinde bu hususta hemfikir değillerdir. Söz gelimi Musa Carullah Bigiyef ayete farklı bir bakış açısıyla bakar ve konuyu farklı değerlendirir. Ona göre ayette geçen “اليتامي/yetimler” kelimesi “dul kadınlar” anlamındadır.²⁰² Bu anlama binaen Musa Carullah şöyle devam eder: “Ayette ‘اليتامي/ yetimler’ ile kastedilen kocasız/kimsesiz dul kadınlardır. Eğer hatun dul olarak âciz kalır, hukuku, ihtiyaçları ve saygınlığının temin edilememe tehlikesi bulunursa, bunları temin etmek farz-ı kifâye olur. Hitap ümmetin umumuna yöneliktir. Ümmetten birisi bunu yerine getirirse yeterli olur. Ayette belâğat ve mübâlağa yoluyla bunları temin etmek için alınacak nihai tedbirlere misal olarak çok eşliliğe değinilmiştir. Ayetin asıl anlamı: “Dul kalan kadınlardan iki, üç ve dört hatun almak suretiyle de olsa, çaresiz kalmış dul kadınların hak ve ihtiyaçlarını temin ediniz” demektir.” Bu görüşte olan Musa Carullah, Nisa sûresinin 3. ayetinde çok eşliliğin mubah olduğuna doğrudan delil olabilecek/delalet eden bir ibarenin olmadığını söylemektedir.²⁰³

Yine son dönem ilim adamlarından olan Ahmed Hamdi Akseki, bu konuda kaleme almış olduğu “İslamiyet ve Teaddüd-i Zevcât” adlı eserinde konuyla ilgili Muhammed Abduh’tan aktardığı ve bağlamından anlaşıldığına göre kendisinin de katıldığı görüşe göre; çok evliliğin şartı kocanın eşler arasında adaletli davranma potansiyeline sahip olmasıdır. Dolayısıyla birden fazla kadın ile evlenmeğe başvuran kişinin bu potansiyele sahip olup olmadığı araştırılmalıdır. Buna binaen ayette geçen “Haksızlık yapmaktan korkarsanız” ifadesini Akseki, yine Muhammed Abduh’tan aktardığı şu yorumla açıklar: “Korkma” ifadesi, bu husustaki zannı ve şekki (şüpheyi) hatta vehimlenmeyi bile kapsamaktadır. Bir kimse hanımları arasında âdil olamayacağını zanneder, bu hususta şüpheyi veya vehme düşerse “korkuyor” anlamına gelir. Ne var ki İslam, çoğu zaman bilinemeyeceği için vehmi affetmiştir. Dolayısıyla birden çok evlenmek isteyenlerin adaleti yerine getireceğine dair, hiçbir tereddütte mahal bırakmayan bir kesinlikte nefesine güveni olmalıdır.”²⁰⁴

²⁰² Carullah, *Hatun*, 95.

²⁰³ İbrahim, Yılmaz, “İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar Ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar”, *Bilimname Dergisi*, 37/1 (Nisan 2019), 559-591.

²⁰⁴ Abdullah, Durmuş, “Ahmed Hamdi Akseki’nin Birden Fazla Evlilik (Teaddüd-İ Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (2015), 251-276.

Söz konusu bu modern düşüncelere benzer bir görüş de on dördüncü yüzyıl âlimi İbn Kayyim el-Cevziyye'den gelmektedir. İbn Kayyim şöyle demektedir: “Eğer kişi, evlendirdikleri kızlarının üzerine kuma getirmeye izin vermeyen ve örf-adetleri bu yönde olan bir aileden kız alıp evlenirse bu durumda örf binaen buradaki şart sözlü olarak koşulmuş gibi işler. Kişi ikinci ve daha fazla kadın ile evlenemez. Aynı şekilde soyu, mevkii, sosyal durumu bakımından üzerine evlenilmeyeceği bilinen bir kadın için de aynı durum söz konusudur.”²⁰⁵ İbn Kayyim bu durumu “örfen yaygın olan şart, açıkça koşulmuş şart gibidir” hükmüne bağlar. Devamında: “...Öyle ki adet olan, fırına ücret mukabilinde pişirmesi için hamur vermek veya gassâla/çamaşır yıkayıcısına yıkaması için çamaşır vermek de böyledir. Her ne kadar ücret konuşulmasa veya şart koşulmasa da ücret hâsıl olur.” Demiştir.²⁰⁶

Derveze, bu konuda modern görüşlere benzer görüşler ileri sürer. Öncelikle Derveze'ye göre bazılarının iddia ettiği gibi Nisâ sûresinin söz konusu her iki ayetinde herhangi bir şekilde çok eşliliği mutlak anlamda yasaklayan bir ifade mevcut değildir. Ama ona göre birden fazla hanımla evlenecek olan kişi ayette de ifade edildiği gibi hanımları arasında adaleti tesis etmelidir. Eğer kişinin adaleti tesis edecek gücü mümkün veya muhtemel değilse işte bu durumda çok eşlilik onun hakkında caiz olmaz.²⁰⁷

Derveze, aslında söz konusu ayetlerden ve Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi şeriflerinden tek eşliliğe teşvik olduğunun görüldüğü ve anlaşıldığını söyler.²⁰⁸ Derveze bu meyanda delil teşkil etmek için Hz. Peygamber'in eşleri arasında adaleti tesis etmeyenler için söylediği şu hadisi zikreder:

من كانت له امرأتان فمال إلى إحداهما جاء يوم القيامة وشِقُّه مائلٌ

“İki kadın ile evli olup birine meyleden (aralarında adaleti tesis etmeyen kişi) kıyamet günü bir tarafı felçli olarak Allah'ın huzuruna gelecektir”²⁰⁹

Ardından Derveze konu hakkında şöyle der: “Biz Müslümanlar eğer evlenme, boşanma, geçimsizlik gibi aile hayatındaki konuları kitap ve sünnet çerçevesinde çözüm bulması için durumlarını Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen Hulefâ-yi Râşidîn'e arz ettiklerini söylüyorsak o zaman şunu da diyebiliriz

²⁰⁵ El-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, V/97

²⁰⁶ El-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, V/97.

²⁰⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/254.

²⁰⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/255.

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 39/1; Tirmizi, “Nikâh”, 42.

ki eğer Müslümanların önde gelenleri, kişinin birden fazla evlilik yapmasını onun yararına uygun bulmaz ve yasaklarsa bu hüküm Kur'ân ve sünnete aykırı düşmeyecektir. Nitekim bugün bunu uygulayan (Tunus ve Türkiye gibi) İslam devletleri de mevcuttur".²¹⁰

Yeri gelmişken diğer İslam ülkelerindeki çok evlilik uygulamalarına da göz atalım: Günümüz İslâm ülkelerinde çok evlilik konusunda farklı kanunî düzenlemeler ve uygulamalar vardır. En serbest şekliyle tatbik edildiği ülkelerin başında Suudi Arabistan gelirken Ürdün ve Mısır'da da diğer ülkelere nispetle daha geniş bir çerçevede uygulanmaktadır. Suriye, Irak, Fas, Yemen, Endonezya dâhil İslâm ülkelerinin çoğunda çok evlilik hâkimin izni, birinci eşin rızası, iyi halin ve eşlerini geçindirebilecek ekonomik gücün ispatı, birinci eşte hastalık, kısırlık vb. bir durumun bulunması gibi birtakım şartlara bağlanmıştır. Pakistan'da çok evlilik tamamen ilga edilmemişse de getirilen şartlarla oldukça ağırlaştırılmıştır. Tunus ve Türkiye'de ise tamamen yasaklanmıştır.²¹¹

Derveze, söz konusu bu iki ayetten ve diğer evlilik hayatı ile ilgili ayetlerden yola çıkarak şöyle bir sonuç çıkarır: *"Kişi, ikinci bir evlilik yapacağı zaman araları açılmaması, dargınlık ve geçimsizlik olmaması için yeni eşin haberdar, eski eşin ise razı olması gerekir. Aksi takdirde haberdar olmayan yeni eş ya da razı olmayan eski eş mahkemeye başvurabilir".²¹²*

Görünen o ki çok eşlilik meselesinde İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüştür. Aslında bakıldığında bu farklı görüşlerin temel noktası Kur'ân ve sünnet çerçevesinden çıkmadan çok eşliliğin sebebiyet vereceği sorunlara çare bulma arayışıdır. Tabii bunun yanı sıra âlimlerin nasları yorumlama ve naslardan hüküm çıkarma yöntemleri ve becerileri de farklılık arz ettiğinden aralarında görüş ayrılığı olması kaçınılmazdır.

Modern düşüncenin ürünü olan "Çok eşlilik İslam'da kural değil, istisnai durumlara mahsus bir ruhsattır. Aslolan tek eşliliktir" şeklindeki görüşün şimdilerde revaçta olması, özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı karşısında edilgen bir konuma düşmenin travmatik tezahürü olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla söz konusu bu görüş apolojik (savunmacı) olarak nitelendirilebilir.²¹³

²¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/18.

²¹¹ Kevser Kâmil Ali, Salim Öğüt, "Çok Evlilik", 8: 367.

²¹² Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VIII/18.

²¹³ Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, (İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 40.

Çok eşliliğin meşru olma sebeplerini zikrederek konuyu bitirmekte fayda vardır. Bu sebepler birçok İslami kaynakta geçer. Tez konumuz olduğu için İzzet Derveze 'den nakletmemiz gerekirse İzzet Derveze diğer İslam kaynaklarına benze sebepler zikreder. Bunları birkaç maddede sıralayalım:

1- Kişi, bazı zaman ve durumlarda ekonomik ve sosyal ihtiyaçlardan ötürü soyunun, neslinin ve aile efradının sayıca fazla olmasını isteyebilir. Kişi bu ihtiyacını tek bir kadın ile görmeyebilir. Dolayısıyla birden fazla evlilik bu kişi için gerekli olacaktır.

2- Çoğu erkek çocuk sahibi olmak ister. Öyle ki bu evlenmesinin temel sebeplerinden biridir. Kişi evlendiği kadının kısır olduğunu öğrendiğinde onu boşamak yerine ikinci bir evlilik yapması ikisi için de daha iyi olacaktır. Dolayısıyla eğer birden fazla hanımla evlilik meşru olmasaydı bu durumda ya koca çocuk sahibi olamayacak ya da kadın dul kalacaktır.

3- Erkeklerin özellikle savaş gibi nedenlerden ötürü sayıca kadınlardan çok az kaldığı dönemler olmuştur ve gelecek zamanda da olması muhtemeldir. Dolayısıyla bir erkek tek bir kadınla evlenmesi durumunda evlenemeyen kadın oranı yüksek olacak ve kadınlar mağdur olacaktır. İşte bu ve buna benzer sebeplerden ötürü çok eşlilik lüks olmaktan daha çok bir ihtiyaç ve zarurettir.²¹⁴

4.1.3. Gayr-ı Müslim ile Evlenme

Çalışmamızın konusu her ne kadar kadın olsa da bu konuyu ele alırken erkeği de ele alacağız. Çünkü erkeğin evleneceği kişi de kadındır. Dolayısıyla konumuzla ilişkili olacaktır. "Gayr-ı Müslim ile Evlenme" olarak ele alacağımız başlık geneldir. Ancak burada üzerinde duracağımız konu daha çok ehl-i kitap ile olan evlilik meselesi olacaktır.

Gayr-ı Müslim, Müslüman olmayan anlamında bir tabirdir. Terim olarak ise İslâm dinine inanmayan bütün gruplar demektir.²¹⁵ Bu gruplar ister semâvî bir kitaba tabi olan Yahudi ve Hristiyan gibi Ehl-i kitap olsun ister Mecûsî, Sâbiî gibi semâvî dinlere mensup

²¹⁴ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 123.

²¹⁵ Abdulvahhâb Hallâf, *Ahkâmu'l-ahvâli's-şahsiyye fi şeri'ati'l-İslâmiyye* (Kâhîre: Daru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1938), 127.

olmayan dinler olsun veya hiçbir dine, kutsal kitaba ve tanrıya inanmayan ateistler olsun tüm bunlar için bu terkip kullanılır.

Bilindiği gibi İslamiyet geldiğinde, bu dine girenlerin evli olanları doğal olarak müşrikler ile evliydi. Müslüman olmayanlar ile evlenmeme yasağı gelene kadar bu evlilikler sürdü ve bu arada yeni evlilikler de oldu. Ancak hicretten sonra Medine’de nazil olan Bakara sûresinin şu ayeti yeni bir hüküm getirmiştir:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَا مَؤْمِنَةً خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَا أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكَحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَا أَعْجَبَكُمْ أَوْلَٰئِكَ يُدْعَوْنَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“İman etmedikçe putperest kadınlarla evlenmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kadından, imanlı bir câriye kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe putperest erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin. Beğenseniz bile, putperest bir kişiden inanmış bir köle kesinlikle daha iyidir. Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır. Allah, düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.” (Bakara, 2/221). Ayetten de açıkça anlaşıldığı üzere Şâri’, Müslümanlara müşrik kadınlarla evlenmemeleri ve kızlarını da müşrik erkelerle evlendirmemelerini istemektedir.

Ayetin nüzüül sebebiyle ilgi olarak iki rivayet zikredilir. Bunlardan ilki, müşrik bir kızı beğenen ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelip söz konusu bu kız ile evlenmek isteyen birinin olayıdır. Diğerisi ise sahâbeden Abdullah b. Revâha hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki: Bir gün Abdullah b. Revâha, cariyesine dayak atar ancak pişman olmuş bir şekilde Hz. Peygamber (s.a.v)’in yanına varır, ona durumu arz eder. Hz. Peygamber (s.a.v) ise ona nasıl bir cariye olduğunu sorunca Abdullah b. Revâha, onun namaz kılan, oruç tutan bir cariye olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) onun mümin bir cariye olduğunu belirtir. Bunu duyan Abdullah b. Revâha ise Hz. Peygamber (s.a.v)’e onu azat edeceğini ve ardından onunla evleneceğini söyler. Bunu duyanlar ise Abdullah b. Revâha’yı eleştirir. Bunun üzerine ayet nazil olur.²¹⁶

²¹⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/47

Derveze, zikredilen bu iki sebab-i nüzûlün tefsirlerde geçmekle birlikte bunların sahih hadis kaynaklarında geçmediğini ifade eder. Dolayısıyla bu sebeplerin ayetin nüzûlünde herhangi bir tesirlerinin olmadığı düşüncesindedir. Derveze, ayetin herhangi bir özel durum için nazil olmadığını, genel bir hükmü teşri' etmek için olduğunu belirtir. Derveze şöyle devam eder: Ayetin indiği o zaman zaten Müslümanlar ile müşrikler akrabaydı hatta bizzat Hz. Peygamber (s.a.v)'in kızı Zeynep de müşrik olan Ebû'l-'As ile evliydi. Ayetin nazil olması için herhangi bir özel sebep gerekmiyordu. Ayet yaygın olan bu evliliklere son vermek üzere yeni bir hüküm getirmek için nazil olmuştur.²¹⁷

Müfessirler, ayette geçen müşrikler hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Söz gelimi bazı müfessirler buradaki müşrik ifadesinin genel bir ifade olup Arap putperestleri, Üzeyir'i Allah'ın oğlu olarak gören Yahudileri, Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu addeden Hristiyanları ve diğer Müslüman olmayanları da kapsadığını söylerler. Onlara göre Ehl-i kitap ile evlenme Mümtehine sûresi ile istisna edilmiştir. Diğerleri ise buradaki müşriklerden sadece Arap olan müşrikler kastedildiğini ve Ehl-i kitap olanları kapsamadığı görüşündedirler.²¹⁸

Derveze bu iki görüşü zikrettikten sonra ayetten iki görüşün de anlaşıldığını söyler. Derveze müşriklerle evlenme yasağının hikmetine de değinir. Ona göre bunun hikmeti bizzat ayetten anlaşılmaktadır. Zira ayetin sonunda *أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ* / *“Onlar (müşrikler) cehenneme çağırır. Allah ise, izni (ve yardımı) ile cennete ve mağfirete çağırır”* cümlesi bu hikmeti ifade eder. Yani Allah hakkında itikadı bozuk olan biriyle evlenmek Müslümana ve ileride aile efradına inanç bakımından zarar verebilir. Dolayısıyla bu inanç da dinden çıkarır, kişiyi cehenneme sevk eder.²¹⁹

Derveze ayetle ilgi ayrıca şu bilgiyi de verir. Ona göre bu ayet müşriklerle evli olanların evliliklerinin iptal etmelerini, eşlerini boşamalarını değil yeni evlilik yapacak olanların müşriklerle evlenmekten sakınmalarını emretmektedir. Zira ayette *“Evlenmeyin”* denmektedir. Müşrik eşlerinizi boşayın gibi bir tabir, bir emir

²¹⁷ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VI/392-393.

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I/677-678

²¹⁹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, VI/393-394.

bulunmamaktadır. Ancak daha sonra nazil olan Mümtehine sûresinin 10. ayeti müşrik olan eşlerini boşamalarını emretmektedir.²²⁰

Ayeti kerime şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مِهَاجِرَاتٍ فَاذْكُرْنَ هُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَأَتَوْهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفِرِ وَسَلُّوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسَلُّوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
(۱۰)

“Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.”
(Mümtehine: 60/10)

Ayet; artık müşrik eşlerin, Müslümanlara helal olmadığını dolayısıyla evliliklerine son vermelerini istemektedir.

Ayetin sebab-i nüzûlü ile ilgili müfessirler, Hudeybiye Antlaşmasından sonra gelen Müslüman kadınların tekrar gönderilmemesi olayı olduğunu zikrederler.²²¹ Derveze bu geri göndermeme olayının hudeybiye antlaşmasının müşrikler tarafından bozulmasının ardından olmasının muhtemel olduğunu zikreder. Zira Hudeybiye Antlaşması'nın maddelerine göre Müslüman da olsa Medine'ye gelen Mekkelilerin geri gönderilmesi söz konusuydu. Hz. Peygamber (s.a.v)'in böyle bir maddeyi ihlal ederek antlaşmayı bozması düşünülemez.²²²

²²⁰ Derveze, et-Tefsîrû'l-hadîs, VI/394.

²²¹ Taberî, Câmi'u'l-beyân, XII/293.

²²² Derveze, et-Tefsîrû'l-hadîs, IX/281.

4.1.3.1. Ehl-i kitap ile Evlilik

Gayri Müslim kapsamı içerisine giren ancak onlar arasında özel bir yeri olan ehl-i kitap konusu da önemlidir. Yukarıda Ehl-i kitap olmayan müşriklerle evlenme konusuna değindik. Şimdi ise Ehl-i kitap ile evlenmeye ve ehli kitabın kimler olduğu meselesine geçeceğiz.

“Ehl” kelimesi; nesep, din gibi bir olguda bir araya gelenler için kullanılır.²²³ Ehl-i kitap ise kitap verilenler demektir. Buna göre Müslümanlar da bu tabirin içerisine girer. Ancak terim olarak Müslümanlar dışında semavi bir kitaba uyanları ifade etmek için kullanılmaktadır.²²⁴

Ehli kitabın kapsamı ile ilgili İslam âlimleri arasında görüş ayrılığı vardır. İmam Ebû Hanife’ye göre Tevrat, İncil, Zebur ve suhulardan herhangi bir semavi kitap veya suhuf’a inananlar Ehl-i kitap olarak addedilir. İmam Şâfiî’ye göre ise İsrailoğullarından olup Tevrat ve İncil’e tabi olanlar Ehl-i kitap tır. Dolayısıyla Hicaz’da olan Yahudiler, Hristiyanlar ve diğer milletlerden olanlar Ehl-i kitap kapsamına girmez. Genel olarak kabul edilen görüş, İsrailoğullarından olsun olmasın Tevrat ve İncil’e tabi olan herkes Ehl-i kitap sayılır.²²⁵

Mecûsî, Sâbiî ve diğer uzak doğu dinleri olan Budizm ve Hinduizm gibi dinlere gelince bu dinler hakkında açıkça Kur’ân’da sadece Mecûsî ve Sâbiî’lerden söz edilir. Ancak onların Ehl-i kitap olup olmadığı ile ilgili bir bilgiye değinilmez. Ebû Hanife Sâbiî’lerin de Ehl-i kitap oldukları görüşündedir ancak talebeleri olan Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre Ehl-i kitap değillerdir.²²⁶

Mecûsîler hakkında Kurtubî, onların ittifakla Ehl-i kitap olmadıklarını ifade eder.²²⁷ Şehristânî ise farklı bir görüş ortaya atar. Zira ona göre Hz. İbrahim zamanında Mecûsîlere suhulflar inmiştir. Daha sonra söz konusu suhulflarla hakıyla amel

²²³ el-İsfhânî, *el-Müfredât*, 96.

²²⁴ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/516-519.

²²⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, III/142.

²²⁶ Remzi Kaya, “Ehl-i Kitap”, 10/516-519

²²⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, III/52.

edemeyince suhuflar tekrar Allah katına çekilmiş.²²⁸ Dolayısıyla bunlar Ehl-i kitap olmaktan çıkmıştır. Muhammed Hamidullah, bunların Ehl-i kitap oldukları ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu konudaki nehyinden dolayı onlar ile evliliğin caiz olmadığını söyler.²²⁹

Çağdaş düşünürlerden M. Reşid Rıza da bu görüşü benimser. Hatta o bir adım daha ileri giderek şunları söylemektedir: Mecûsîler, Sâbiîller, Hind ve Çin Putperestleri ve Japonlar gibi milletler de semavi birer kitaba sahiptiler ve tevhid içinde yaşıyorlardı. Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarına gelen tahrif felaketi gibi bunların kitapları da tahrifata uğradı. Dolayısıyla, bu milletler de Ehl-i kitap kapsamına dâhildirler. Bu görüşe meyleden İzzet Derveze ise görüşünü şöyle açıklamaktadır: "*Objektif olarak ayete bakıldığında; "sizden önce kendilerine kitap verilenler" cümlesi mutlak bir cümledir. Bu ayetin hükmü, ellerinde kitapları olup, bu kitapların Allah'tan olduğunu iddia eden ve bu kitaplarda, herhangi bir şekilde buna işaret eden delilleri bulunan her dinin mensuplarını kapsamaktadır. İşte tüm bunlar, M. Reşid Rıza'nın görüşünü doğrulamaktadır*". Öbür taraftan Derveze, ehli kitabın Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu destekleyen kuvvetli delilelerin bulunduğunu da itiraf etmektedir.²³⁰ Yani Derveze, her iki görüşü sahih kabul etmekle beraber M. Reşid Rıza'nın görüşüne meyletmektedir.

Ehl-i kitap kavramını ve kapsamını inceledikten sonra şimdi Ehl-i kitapla evlilik meselesine gelelim. Kur'ân'da bu konuya Mâide sûresinin 5. ayeti değinir:

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلْلٌ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلْلٌ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

"Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hıristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da,

²²⁸ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Kistrâ Salih Ali (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2015), 252.

²²⁹ Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*, (Beyrût: Darü'n-nefâis, 1987), 440

²³⁰ Nihat Dalgın, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 133.

mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.”

Derveze ayetin nüzûl sebebinin bulunmadığını sadece bu konuda ayetin son kısmında bulunan وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ kısmının sebab-i nüzûlü hakkında Taberî'nin bir rivayet zikrettiğini ifade eder. Ancak Derveze bu ayetin bir fetva üzerine veya konuyla ilgili bir olay olduğu için inmiş olabileceğini ifade eder. Derveze, ayetin başında geçen اليوم kelimesinin bu ihtimali güçlendirdiğini söyler.²³¹

Bazı İslam âlimleri, Ehl-i kitap olan bir kadın ile evlenilebilmesi için onun Müslüman olması gerektiğini söylerler. Yahudi veya Hristiyan kaldığı müddetçe nikâhı sahih değildir. Ancak İslam âlimlerinin çoğuna göre Müslüman olmasa da onunla evlenmek caizdir.²³²

Derveze, Müslüman olmayanlardan sadece Ehl-i kitapla evlenme müsaadesinin olmasını şöyle açıklar: Meşru görülen ve yapılan bu evlilik, Ehl-i kitap ve İslam dini arasındaki bağı ve birliği temsil eder. Ayrıca bu İslam dininin diğer semavi dinlere karşı hoşgörüsünü ortaya koyar.²³³

Buraya kadar Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitap olan kadınlarla evliliği meselesini ele aldık. Müslüman kadının Ehl-i kitap olan erkekle evlenme meselesine gelince hemen hemen bütün İslam âlimleri, bunun caiz olmadığı görüşündedir. Derveze de buna katılır ve bu görüşü şöyle savunur: Müslüman kadının Ehl-i kitap olan erkekle evlenmeyeceği ile ilgili hadisler vardır.²³⁴ Kur'ân'da açıkça geçmese de buna delalet eden ayetler vardır. Hikmetleri de buna delalet ediyor. Zira bunun başlıca hikmetleri; kadın yapısı gereği duygusal ve naiftir, evleneceği gayri müslim erkek onu kendi dini düşüncesine çekebilir. Dolayısıyla kadın da onun dinine meyleder bu da kendisinin ve ileride çocuklarının inançlarına zarar verebilir. Ayrıca kocası olacak olan Ehl-i kitap erkek, kendisinin inandığı

²³¹ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, IX/44.

²³² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III/142.

²³³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, IX/44.

²³⁴ “ Biz ehli kitabı nikâhlayabiliriz, fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler”; Bu konuda Hz. Ömer'in “Müslüman erkek hristiyan bir kadınla evlenebilir, ancak hristiyan erkek müslüman bir kadınla evlenemez “dediği rivayet edilmiştir. (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I/295.)

peygamberi ve kitabı benimsemez, dolayısıyla bu anlaşmazlığa, kırgınlığa sebep olabilir.²³⁵

Diğer taraftan Yaşar Nuri Öztürk, Hüseyin Atay gibi bazı çağdaş İslam düşünürleri Müslüman kadının, Ehl-i kitap olan erkekle evlenmesini meşru görürler. Öztürk görüşünü şu şekilde delillendirmektedir: " Kur'ân'da, Ehl-i kitap erkekleri ile evlenme yasağı konusunda açık bir hüküm yoktur. Klasik dönem âlimleri, müşriklerle ve kafirlerle evlenmeyi yasaklayan ayetleri, Ehl-i Kitabın erkekleri ile de evlenmenin Müslümanlara yasak olduğunun ilanı olarak değerlendirmişlerdir. Bu, Kur'ân 'da yer almayan bir hükmü Kur'ân 'a yamamaktır. Dolayısı ile örneğin, Müslüman bayanın Hıristiyan bir erkekle evlenmesi halinde, bu nikâh geçersiz sayılamaz".²³⁶

Hüseyin Atay'ın delilleri ise şöyledir: "Gayri Müslim ülkelerdeki Müslüman erkeklerin Müslüman kızlarla evlenmek yerine, Ehl-i kitap bayanla da evleniyor olmaları, Müslüman bayanın ömür boyu Müslüman bir erkekle evlenme şansını kaybetmesine neden olmaktadır. Bekârlık çok işkenceli bir durum olup, İslam dini, insanlara işkence çektirmek için gelmemiştir. Bu gerekçe ile Müslüman bayanın. Müslüman bir erkekle evlenme şansının olmadığı/az olduğu yerlerde, Ehl-i kitap erkekle evlenebilecektir. Gayri Müslim erkekle evlenecek Müslüman bayan, eğer dinini biliyor ve onun şuurunda ise, onu çocuklarına, etrafına, hatta kocasına aşılabilir. Ama dininden hiçbir haberi yoksa ona aldırış etmiyorsa. Zaten kaybedilmiş bir insan gücüdür. Belki daha az zararı olabilir. Ama şunu da unutmamalı ki, böyle bir kimse, belki de, psiko- sosyal sebeplerle eski aidiyetini daha çok arar ve ona bağlanabilir. Ben İslam'ın, insanlara maddi ve manevi sıkıntı çektirmek için gelmediğini, onların huzurunu kaçırmak, Allah'ın yarattığı tabii haklardan mahrum etmek için hükümler koymadığını biliyor ve ona inanıyorum. İslam'ın getirdiği hükümlerde insan tabiatını zorlama ve insani haklarını kullanmasını yasaklama diye bir tutumu yoktur. Bu nedenle, Müslüman bayanın Ehl-i kitap erkekle evlenebileceği fetvasını verdim."²³⁷

²³⁵ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, IX/53-54.

²³⁶ Dalgın, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği", 144.

²³⁷ Dalgın, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği", 145.

Yaşar Nuri Öztürk'ün ifade ettiği gibi Müslüman bir kadının Ehl-i kitap olan bir erkekle evlenmesini doğrudan açıkça yasaklayan bir ayet bulunmamaktadır. Ancak bu konuda ayetler değerlendirildiğinde bu tür bir evliliğe cevaz verilmediği görülür. Şöyle ki Mâide sûresinden önce inen Bakara ve Mümtehine sûrelerinde Müslüman kadınların müşriklerle evlendirilmemesi gerektiği ve onların kâfir erkeklere helal olmadığı ifade edilir. Söz konusu Mâide sûresinde ise bu yasağın devam ettiği anlaşılır. Zira Müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınlarla evlenmesine müsaade edildiği ifade edilmiş ancak Müslüman kadının Ehl-i kitap erkekle evlenmesi ile ilgili bir ifade mevcut değildir.

Mustafa Öztürk ise İslam âlimlerin bu hususta icmâ ettiklerini ancak bazı İslam düşünürlerin ise buna karşı çıktığını söyler. Öztürk bu icmâyı değerlendirirken meseleyi şöyle noktalar: “Ehl-i kitap erkekleri ile evlenmesinin icmâ yoluyla yasak kabul edilmesinde ataerkil kalıp yargıların da etkili olduğu söylenebilir.”²³⁸

4.1.4. Kocası Kaybolan Kadının Durumu

Fıkıhta kadının evlilik hayatı ile ilgili önemli diğer bir mesele de kocası kaybolan kadının durumudur. Söz konusu bu mesele önemli olduğu kadar fıkıh mezhepleri arasında bir o kadar da tartışmalıdır.

Kocası kaybolan kadının durumu bizatihi Kur'ân'da geçmez. Bu konuyla ilgili olarak kocası vefat eden kadının durumu ayetlerde geçmektedir.

Kocası kaybolan kadının durumu fıkıhta “kocası mefkûd olan” olarak geçer. Mefkûd sözlükte “mevcut olmayan, kaybedilmiş, yitirilmiş” anlamına gelir. Terim olarak ise kaybolmuş ve hayatta olup olmadığı hakkında bilgi bulunmayan kişiyi ifade eder.²³⁹

Mefkûd kişi, ölümü kesin olmadığı için karısı vefat iddeti olan dört ay on gün bekledikten sonra evlenemez. Hayatta olduğu kesin olarak bilinmediği için kadın ömrü boyunca kocası varmış gibi de bekleyemez. Kadının ne kadar süre bekleyeceği hususunda fıkıh mezhepleri arasında tartışmalıdır. Malikî mezhebi, söz konusu bu süreyi tayin ederken kocanın ne şekilde kaybolduğu hususunu göz önüne alır. Onlara göre eğer Müslümanlar arasında cereyan eden bir çatışmadan kaynaklanmışsa kadın beklemez,

²³⁸ Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, 144-145.

²³⁹ Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/353.

eğer kişi çatışma olmaksızın İslam ülkesinde kaybolursa dört yıl bekler. Küfür ülkesinde veya Müslümanlarla müşrikler arasında olan çatışma sonucu kaybolmuş ise ölümünün tespiti veya emsal ömrünün geçmesi kadar beklenir.²⁴⁰

Hanefî mezhebinin hâkim görüşü, gâib kişinin ölümünün tespiti veya emsal ömrünün geçmesi kadar beklenilmesi yönündedir. Bazı Hanefilere göre ise bu süre hâkimin takdirine bırakılır.²⁴¹ Şâfiîlerde kadîm ve cedîd/yeni olmak üzere iki görüş bulunmaktadır. Kadîm/eski görüşe göre kadın dört yıl bekler. Cedîd/yeni görüşe göre ise mefkûdun ölümünün tespiti veya emsal ömrünün geçmesi kadar bekler.²⁴²

Hanbelî mezhebi de iki görüş ileri sürer. Hâkim görüşe göre kaybolan kişi doksan yaşına geldiği varsayıldığında kadın artık beklemez. Zira insan ömrü genelde doksandır. Diğer görüşe göre mefkûdun ölümü kesinlik kazanınca veya emsalinin yaşayamayacağı bir süre geçinceye kadar evlilik akdi devam eder.²⁴³ İbn Teymiyye ise bu hususta şöyle der: *"Kendisinden haber alınamayan gaibin eşinin, gaipten haber alınincaya kadar beklemesini söylediğimiz takdirde, kadını yaşlanıp kocakarı haline gelinceye veya ölünceye kadar ne kocalı ne kocasız (ne evli ne de dul) bir halde bırakmaya mahkûm etmiş oluruz ki hukuk böyle bir şeye cevaz vermez. Dolayısıyla kocanın dört yıl zarfında ortaya çıkmaması halinde, zahiren ölümüne hükmedilmesi uygundur."*²⁴⁴

Ayrıca Hanefî dışındaki üç mezhebe göre eğer kocanın kaybolduğu bu esnada kadının kocasında kalan geçimini sağlayacağı bir nafaka yoksa kadın hiç beklemeden evliliği sonlandırır.

Dört yıl beklenmesinin hikmeti şu şekilde açıklanabilir: Kadın bu süre zarfında hamile olup olmadığı belli olur. Çünkü fıkihta azami hamilelik süresi dört yıldır.²⁴⁵

²⁴⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Müdevven* (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994), 30-31; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr* (Beyrût: Daru'l-fikr, ts.), 316-328.

²⁴¹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Daru'l-ma'rife, ts.), XI/34-35.

²⁴² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (Beyrût: Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1994), V/97-98.

²⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII/130.

²⁴⁴ Abdulkerim Ünal, "İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik Ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2001), 122.

²⁴⁵ Ünal, "İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik Ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)", 114.

Muhaddis ve Şâfiî fakihî Beyhakî ise Şâfiî mezhebindeki kadîm görüşe göre olan dört sene beklemenin gerekçesini şöyle açıklar: Kadın, erkeğinin cinsel iktidarsızlık sorunu olması durumunda kadın cinsel ilişkiden mahrum kaldığı için nikâhı fesh etme hakkına sahiptir. Bu durumda da cinsel ilişkiden mahrum kalma söz konusudur. Dolayısıyla nikâhını fesh edip başkasıyla evlenebilir.²⁴⁶

Derveze'ye gelecek olursak o bu konuya değinirken öncelikle bu konuda olan şu rivayetleri zikreder:

أَيُّمَا امْرَأَةٍ فَقَدَتْ زَوْجَهَا فَإِنَّهَا تَنْتَظِرُهُ أَرْبَعَ سِنِينَ، ثُمَّ تَعْنُدُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، ثُمَّ تَحُلُّ

“Kocasını kaybolan kadın dört yıl bekledikten sonra dört ay on gün iddet bekler daha sonra başkasıyla evlenebilir.”²⁴⁷

إذا فقد في الصف في القتال تتربص امرأته سنة

“Savaş meydanında kocasını kaybolan kadın bir yıl bekler.”²⁴⁸

İzzet Derveze bu hadisleri aktardıktan sonra Malikî gibi birkaç görüşe daha değinir. Ardından bu konuyu şöyle noktalar: “Görünen o ki söz konusu bu görüşler içtihat sonucu ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin hepsi de değerli görüşlerdir. Ancak bizim görüşümüz, kaybolan şahsın karısının bekleyeceği müddetin süresi belli bir zaman dilimi olarak tayin etmek yerine bu sürenin belirlenmesini şartlara, zamana ve hâkimlerin takdirine bırakmanın daha iyi olacağı yönündedir.²⁴⁹

Anlaşılan İzzet Derveze, Hanefî mezhebi fakihlerinden bazılarının tercih ettiği “sürenin, hakîmin takdirine bırakılması” görüşünü benimsemektedir. Görünen o ki bu görüş daha isabetlidir. Zira eğer kadın ömrü hayatı boyunca erkeğini bekler, evlenmezse ilk başta nafaka temini ve çocuklarını sağlıklı yetiştirme gibi temel ihtiyaçlarını gidermede sıkıntı yaşayabilir. Dört yıl bekleme süresi görüşüne gelince şöyle diyebiliriz ki söz konusu süre o zamanın şartlarına göre takdir edilmiş bir süredir. Yani kişi kaybolduğunda dört yıl süre zarfında dönmediği takdirde onun ya artık gelmek istemediğini ya da ölüm veya

²⁴⁶ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 89.

²⁴⁷ Muvatta, “Talâk”, 20.

²⁴⁸ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 216.

²⁴⁹ Derveze, *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, 217.

başka bir engelden dolayı gelemediğinin göstergesidir. Kaldı ki dört yıl bekleme süresini her dönem ve her durumda şart koşturmak adilane gözükmemektedir.

Bazı kaynaklarda geçtiğine göre Hz. Ömer'in bekleme süresini dört sene olarak belirleyip bundan sonra kadının evlenmesine izin vermesi, ulaşım ve haberleşme imkânlarının zor olduğu o günün şartları içinde en isabetli karar olarak görülebilir. Ancak iletişim imkânlarının son derece geliştiği; dünyanın bilgisayar, internet ve uydu teknolojisine kavuştuğu günümüzde dört yılın bile fazla bir süre olduğu söylenebilir.²⁵⁰

4.2. Kadına Yönelik Şiddet

İsminden de anlaşılacağı üzere barış, selamet ve emniyet dini olan; din, can, akıl, nesil ve malın korunmasını esas alan İslam dini kadın olsun erkek olsun asla haksız yere şiddeti emretmez, tasvip etmez.

Esasen kadına yönelik şiddet kavramı ve olgusu İslam dini ile başlamamış ve İslam'ın, Müslüman toplumunun ve bugünün problemi değildir. Bu olgu hemen her toplumda var olmuş ve var olmaya devam etmektedir. Modern batı dünyasında da aile içi geçimsizlik, kadına yönelik şiddet oldukça yüksek oranda görülen bir hadisedir. Kaldı ki bu olguyu, bu problemi İslam'ın ve Müslüman toplumun sorunu olarak görmek, ona indirgemek gerçekçi değildir.²⁵¹

Kadına yönelik şiddet kavramı ve olgusunu İslam'ın sorunu ve ondan kaynaklandığını düşünenler ayet ve hadisleri gereği kadar mütalaa etmemekte ve anlamamaktadır.

Genelde İslam'da kadına yönelik şiddet kavramının kaynağı Nisâ sûresinin şu ayet ile bağdaştırılır:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

²⁵⁰ Ünalan, "İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik Ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)", 124.

²⁵¹ Osman Güner, "İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (2007), 52.

“Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.” (Nisâ, 4 /34).

Ayet, öncelikle erkeğin kadın üzerinde yönetici ve koruyucu anlamına gelen “kavvâm” olduğunu bildirir. Daha sonra kadının “nüşûz” olması yani kocasının meşru olan sözünün dışına çıkması ona serkeşlik/başkaldırması durumunda kocanın nasıl bir tavır takınmasını anlatır. Söz konusu bu durumda sırasıyla önce öğüt verilmesi, yatakta yalnız bırakılması en son çare de dövülmesi zikredilmiştir.

Ayetin odak noktası olan “nüşûz” kavramına bakıldığında nüşûz; sözlükte yukarıda/yüksekte olmak, yerden yükselmek, ayağa kalkmak anlamına gelir.²⁵² Fıkıhta ise “kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, kocasına serkeşlik etmesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi” demektir.²⁵³ Bu durumdaki kadına nâşize denir. Genellikle kadın için kullanılan nüşûz kelimesi erkeğe izâfe edilerek kullanıldığında kocanın karısına karşı görevlerini ihmal etmesini, ona karşı kötü muamelede bulunmasını ifade eder. Bu durumdaki erkeğe de nâşiz denilmiştir.²⁵⁴ Derveze ise söz konusu bu nüşûz kavramını “Kocasının kendisine yönelik cinsel isteğini geri çevirmesi veya kocasına karşı Allah'ın meşru kıldığı itaatten çıkması, kadının günaha meyletmesi, kocasının ailesine kötü davranma durumu” olarak açıklar. Ancak Derveze özellikle söz konusu bu itaatsizlik meselesi üzerinde durmuştur. Derveze, itaatsizlik durumunun olması için meşru bir emre karşı çıkmamanın ortada olması gerektiğini söyler. Aksi halde buna itaatsizlik denilemeyeceğini belirtir.²⁵⁵

²⁵² el-Cevherî, “nşz”, 899.

²⁵³ el-İsfhânî, *el-Müfredât*, 637.

²⁵⁴ Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 303.

²⁵⁵ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, VIII/107.

Meselenin fikhî boyutu ise şöyledir: Mâlikî ve Hanbelîler'e göre kocası kendisine kötü muamelede bulunan kadın hâkime başvurup boşanma talebinde bulunabilir. Bu iddiasını ispat ederse hâkim boşanmaya karar verir. Hanefî ve Şâfiîler ise bu durumu bir boşanma sebebi olarak görmemektedir. Kadın kocasının kötü muamelede bulunduğunu ispat edemediği halde boşanma talebinde ısrar ederse ya da taraflar karşılıklı olarak nüşûz veya geçimsizlik iddiasında bulunursa bir başka âyetin hükmü gereğince (en-Nisâ 4/35) hâkim tercihen her iki tarafın ailesinden uygun birer kişiyi hakem tayin eder. Hakemler tarafların arasını düzeltmeye çaba gösterir.²⁵⁶

İzzet Derveze kadına yönelik şiddet meselesini Nisâ sûresi 34. ayet çerçevesinde ele alır. Derveze öncelikle ayetin başında geçen الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى الْآخَرِينَ وَمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ كَمَا أَنْفَقُوا فِي الْبَيْتِ وَمَا يَنْفِقُونَ إِلَّا لِأَنْفُسِهِمْ وَأَلْوَالِيهِمْ عَلَى الْحَقِّ وَالْإِحْسَانِ وَمَا يَنْفِقُونَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَبِيرٌ cümlesini açıklar. Ona göre burada geçen قَوَّامٌ/yönetici ve koruyucu vasfı her ne kadar erkeğe devredilmiş olsa da bu husus hayatın her alanında değil sadece aile içi meselelerde geçerlidir. Daha sonra Derveze, kadını dövme meselesine gelir. Burada önemli bir kavram olan nüşûz kelimesini açıklar. Ardından kadının dövülmesi ile ilgili rivayetleri zikreder.

Derveze'nin konu hakkında zikrettiği birkaç hadis şöyledir:

اتَّقُوا اللَّهَ فِي النِّسَاءِ؛ فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللَّهِ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللَّهِ، وَإِنَّ لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَلَّا يُوطِئُنَّ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكَرَّهْتُمْ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبْرِحٍ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

“Kadınlar hakkında Allah'tan korkun. Zira siz onları Allah'tan bir emanet olarak aldınız. Onları Allah'ın kelimesi ile kendinize helal kıldınız. Sizin onların üzerindeki hakkı hoşlanmadığınız kişileri evinize almamalarıdır. Böyle yaptıkları zaman onları çok incitmeden dövün. Onların sizin üzerindeki hakkı ise örfe uygun bir şekilde onları yedirmeniz ve giydirmenizdir.”

لَا يَجْلِدُ أَحَدُكُمْ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ، ثُمَّ يُجَامِعُهَا فِي آخِرِ الْيَوْمِ

“Sizden hiç biri kölesine sopa atar gibi karısına sopa atıp sonra günün sonunda onunla ilişkiye girmesin”²⁵⁷

²⁵⁶ Günay, “Nüşûz”, 33/304.

²⁵⁷ Buhârî, “Nikâh”, 83.

لا تضربوا إماء الله فجاء عمر إلى رسول الله ﷺ فقال ذنرن النساء على أزواجهن فرخص في ضربهن فأطاف بأل رسول الله ﷺ نساء كثير يشكون أزواجهن فقال النبي ﷺ لقد طاف بأل محمد نساء كثير يشكون أزواجهن ليس أولئك بخياركم

“Allah’ın kadın kullarını dövmeysin. Hz. Ömer, Hz. Peygamber (s.a.v)’e gelerek ‘kadınlar kocalarına karşı cesaretlendiler’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) kadınları dövme hususunda kocalarına ruhsat/izin verdi. Ardından birçok kadın Hz. Peygamber (s.a.v)’in evini kuşattılar, kocalarını şikâyet etiler. Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: Kocalarını şikâyet eden birçok kadın Muhammed ailesinin evini kuşattılar. Kadınlarını döven o erkekler sizin iyi olanlarınız değildir.”²⁵⁸

İzzet Derveze kadına yönelik şiddeti ele alırken Nisâ sûresinin 34. ayetini ve kitabında zikrettiği yukarıda verdiğimiz hadisleri göz önüne alarak değerlendirmiştir. Öncelikle Derveze’ye göre ayetin başında geçen ve erkeğe verilen قوام/yoöneten, koruyup kollayan vasfı sadece aile içi meselelerde geçerlidir. Daha sonra Derveze kadının dövülebildiği tek yerin nüşûz meselesi olduğunu zikrettikten sonra kadının dövülme meselesini dört maddede özetler:

1- Dövme olayı en son başvurulanan yöntem olmalıdır. Zira ayetten de açıkça anlaşıldığı üzere önce nasihat edilecek fayda vermezse koca karısını yatakta yalnız bırakacak bundan da netice çıkmazsa dövme yöntemi devreye girecektir.

2- Yüze ve göze vurulmayacak.

3- Dövme olsa da vurmanın da bir adabı olması gerekir. Buradaki dövme غير مبرح yani şiddetli bir biçimde gerçekleşen bir dayak atma şekli olmayacaktır.

4- Buradaki dövme emri vucûbî yani farz/gerekli bir emir değil tavsiye niteliğinde bir emirdir. Dolayısıyla serkeşlik yapan karısını dövmek gibi bir zorunluluk yoktur.²⁵⁹

Derveze bu dört hususu zikrettikten sonra ayrıca şu hususu da zikreder: Şuna dikkat etmek gerekir ki serkeşlik yapan kadını dövme ruhsatı olsa da asla küfür etme

²⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 43.

²⁵⁹ Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 226.

sövme gibi kadına hakaret etme, onu küçük düşürme gibi hususlardan kaçınılması gerekir.²⁶⁰

Derveze kadını koruyup kollamak, terbiye etmek sadece kocanın karısına karşı bir görevi değil aynı zamanda abla, kız kardeş, anne, kızı gibi erkeğin himayesinde bulunan diğer kadınlara karşı da bir sorumluluğudur. Derveze bu görüşünü şu hadise dayandırır:

كُلُّكُمْ رَاعٍ ، وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالْإِمَامُ رَاعٍ ، وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا ، وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

“Hepiniz çobansınız, hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır, sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının çobanıdır, onları muhafazadan sorumludur. O halde hepiniz çobansınız, eliniz ve idareniz altındakilerden sorumlusunuz.”²⁶¹

Derveze, kadına yönelik şiddeti değerlendirdikten sonra son derece önemli bir noktaya değinerek konuyu noktalar: Serkeşlik durumunda karısını dövme ruhsatının kocaya verilmesi ilk başta bazı zamanlarda garip gelebilir, bazı insanlar tarafından yadırganabilir. Hatta bu, kadına yönelik bir zulüm olarak da addedilebilir. Ancak durum görüldüğünden farklıdır. Şöyle ki İslam dini evrensel bir dindir. Dolayısıyla kanunları da evrensel olmalı, her çağa ve her duruma hitap etmeli, sıkıntılara, anlaşmazlıklara çare olmalıdır. Kocanın karısını dövmesi bazı durumlarda, bazılarınca çare olmamış olmayabilir ama çoğu insana ve çoğu durumda çare olabilecektir.²⁶²

²⁶⁰ Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 227.

²⁶¹ Buhari, “Cuma” 11; Müslim, “İmara” 20

²⁶² Derveze, *el-Mer’etü fi’l-Kur’ân ve’s-Sünne*, 223-224.

SONUÇ

Kadın konusu; İslam'ın üzerinde durduğu, iki ana kaynağı olan Kur'an ve sünnetin özel olarak ele aldığı önemli bir konudur. Önemli olduğu gibi tartışmalı ve açık uçlu bir konu olduğu için de İslam âlimleri kadın konusuna ayrı bir önem vermiş, bu konuda değerli çalışmalar ve müstakil eserlere imza atmışlardır.

Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs* adlı tefsirini kendisinden önceki müfessirler gibi mushaf sırasına göre değil nüzûl sırasına göre kaleme almıştır. Dolayısıyla aslında tefsirinin üslubu ile de diğer müfessirler gibi düşünmediği onlardan farklı görüş ve fikirlere sahip olduğu anlaşılabilir. Derveze, yaşam koşullarından ötürü diğer müfessir ve âlimlere nispeten ilimle iştiğal etmeye geç başlamıştır. Ayrıca ilimdeki akranlarına göre sakin bir hayatın aksine o, aksiyon, macera, heyecan ve hareketli bir hayat içinde doğmuş ve yetişmiştir. Doğal olarak da bu saydığımız faktörler Derveze'nin hayatına paralel olarak fikirlerinin de farklı olmasına kaynaklık etmiştir. Öyle ki bunu kitaplarında, çalışmalarında ve nihayet tefsirinde de görmekteyiz.

Derveze çerçevesinde kadın konusunu çalışmamızın bir nedeni hatta temel nedeni de budur. Zira çalışmaya başlamadan önce böyle bir müfessirin böyle önemli bir konuda aydınlatıcı, değerli fikirler takdim edeceğinin kanaatini taşıyorduk. Nitekim Derveze bu konuda klasik anlayıştan fazla çıkmadan kendi yöntem ve görüşleriyle katkı sağlamış değerli, faydalı bilgiler aktarmıştır.

Derveze'nin çalışmalarından ve tefsirinden de anlaşılacağı üzere Derveze'nin bu konuda bilgi ve birikim sahibi, bu konuya duyarlı bir müfessir ve düşünür olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira öncelikle diğer müfessirlerden ayrı olarak bu konu ile ilgili *el-Mer'etü fi'l-Kur'ân ve's-sünne* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Ayrıca kadın konusunun geçtiği ayetlerde tefsirinde bu ayetler üzerinde durmuş, ayetleri uzun uzun açıklamış, diğer bir kısım ayetlerle, hadislerle ve diğer eserlerden edindiği bilgilerle konuyu açıklamıştır.

Derveze, kadın konusunun geçtiği ayetleri ele alırken öncelikle ayet hakkında herhangi bir sebab-i nüzûlün olup olmadığını araştırmıştır. Eğer ayet hakkında sebab-i nüzûl bulunmuyorsa bunu okuyucuya bildirmiş, eğer var ise söz konusu bu sebab-i

nüzûlü zikretmiştir. Buna ilave olarak bu sebab-i nüzûl kuvvetli, sağlam kaynaklara dayanmıyor ise bunu da açıklamıştır. Eğer rivayeti sahih ise bu rivayeti aktararak sebab-i nüzûl ile ilgili bu rivayetleri değerlendirmiş ve bir sonuca varmıştır. Aslında Derzeze'nin bu yöntemi de onun konuya ne derece önem verdiğini ve bu konuyu ne derece titizlikle ele aldığını gözler önüne sermektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi her ne kadar Derzeze, tefsirini klasik tefsir ve müfessirlerin aksine nüzûl sebebine göre tertip etmiş ise de aslında Derzeze klasik tefsir geleneğinden fazla, aşırı uzaklaşmamış, kopmamıştır. Zira kadın ile ilgili ayetleri tefsir ederken olabildiğince klasik müfessirler gibi tefsir etmiştir. Hatta çoğu konuda klasik ve çağdaş düşüncenin çeliştiği yerlerde klasik yorumu savunmuştur.

Şunu da diyebiliriz ki Derzeze, yoruma açık olan, klasik ve modern düşüncenin çeliştiği konuları ele alırken onun, klasik ve modern düşüncenin arasını bulmak gayretinde olduğunu görmekteyiz. Örneğin kocası kaybolan kadının iddet süresi konusunu ele alırken klasik görüş olan “dört sene bekleme” veya “yaşlılarının vefat etmesi” görüşü ile modern düşünce görüşü olan “hâkimin takdirine bırakılması” görüşünü şöyle açıklamaktadır: Bu iki görüş de kendi zaman ve şartlarına göre yerindedir. Zira o zaman kaybolan bir kişinin dönme ihtimali dört sene ile tecrübe edilmiş bir zamandı. Günümüzde ise durum değişmiş vaziyette. Dolayısıyla hâkimin belirleyeceği bir süre veya vereceği herhangi bir karar yerinde olacaktır.

Derzeze 20. yüzyıl müfessiri olduğu için kendisinden önceki müfessirlerin, âlimlerin ve düşünürlerin eserlerini mütalaa etmiş, fikir ve düşüncelerinden istifade etmiştir. Muhammed Abduh (Mısır), Mustafa er-Rifaî (Mısır), Ahmed Şevki (Mısır), Veliyyüddin Yeken (Lübnan) gibi dönemin çağdaş düşünürlerinin eserlerini de okuma imkânı bulmuş. Çağdaşı olan Muhammed Reşid Rıza, Satı' el-Husarî, Hayreddin ez-Zeriklî gibi zatlarla da görüşüp fikir teatisinde bulunmuştur. Bu da onun ilmi birikimine, fikir dünyasına katkı sağlamıştır. Tabii olarak bu, tefsirine ve çalışma konumuz olan kadın konusuna da yansımıştır.

Derzeze'nin kadın ile ilgili birkaç görüşüne kısaca değicek olursak, Derzeze kadının yaratılışı konusunda şu görüştedir: Ona göre insanlar tek bir nefisten yani tek bir özden

yaratılmıştır. Dolayısıyla Havvâ, Âdemin herhangi bir uzvundan değil bizzat Âdem'in yaratıldığı "öz"den yaratılmıştır. Derveze bu yorumları yaparken نَفْسٍ وَاحِدَةٍ terkiinden kast edilenin Âdem (a.s) olmadığını söylememektedir. Ancak görüşü yaptığı yorumlardan anlaşılmaktadır.

Kadının şahitlik meselesi ile ilgili şu görüştedir: Kadın ev işleri ile ilgilendiğinden mali konularda akli yeteneği erkeğe göre azdır. Dolayısıyla unutmama sebebi bundan kaynaklanmaktadır. Ama konuyu bu çerçeveden çıkarıp erkeği üste çıkarma meselesine getirmek, kadının şahadetini diğer konularda da erkeğin şahadetinin yarısı sayma veya sadece şahitliğini borç meselesine indirgemek doğru değildir. Çünkü bunu diyenlerin bu konuda ne ayete ne de sahih hadise dayandıracak delilleri vardır

Sonuç olarak Derveze kadın konusunda ilmi birikime ve isabetli fikirlere sahip bir müfessirdir. Dolayısıyla Derveze perspektifinde kadın konusunun bu konu ile ilgili diğer çalışmalardan farklı olarak okurun istifade edeceği bir çalışma olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Âbâdî, Ebû Tayyib Şemsu'l-Hakki'l-'Azîm, 'Avnu'l-ma'bûd şerhu's-Sünen-i Ebî Dâvûd, thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 14 Cilt. Medine: Mektebet's-Selefiyye, 2. Baskı, 1968.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah es-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'ân-ı Kerim'de Kadın", *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/4, Ankara 1991, 260-270.
http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/1991_4/1991_4_AKDEMIRS.pdf
- Ali, Kevser Kâmil, Öğüt, Salim, "Çok Evlilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/365-369. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibuddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrût: Daru'l-ma'rife, 1959.
- Atar, Fahrettin, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Bakkaloğlu, M. K. Abdüssamet, *Cahiliye Dönemi Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. el-Câmi' u's-sahîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Carullah, Musa, *Hatun*, çev. Mehmet Görmez. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, nşr. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. 3 Cilt. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, 1994.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-, "Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye" Beyrût: Daru'l-ma'rife, 2012.
- Cevziye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî el-, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, thk. Mektebetü't-Tahkîk fi müessesetü'r-Reyyan. 5 Cilt. Lübnan: Müessesetü'r-Reyyan, 4. Baskı, 2008.
- Dalgın, Nihat, "İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-İ Kitap Erkeklerle Evliliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003).
http://ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D02533%5C2003_2/2003_1_DALGINN.pdf

- Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=cO1W12d1DYtDpBdaDCaLUA&no=ReSGj10laL87V1cF2mAXQ>
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *el-Kur'an ve'l-mübeşşirün*. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Baskı, 1979.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *el-Mer'etü fi'l-Kur'an ve's-Sünne*. Saydâ-Lübnan: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2. Baskı, ts.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *Et-Tefsîrül-hadîs Tertîbü'süver hasebe'n-nüzul*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *Kur'an'ı Anlamada Usûl (el-Kur'an ü'l-Mecid)*, çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin Yayınları, 5. Baskı, 2017.
- Durmuş, Abdullah, "Ahmed Hamdi Akseki'nin Birden Fazla Evlilik (Teaddüd-İ Zevcât) Konusundaki Yaklaşımı", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32 (2015). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/17208/179715>.
- Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevven*. 4 Cilt. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, 1994.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb Aravut. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1. Baskı, 1408.
- Elbânî, Nâsırüddin el-, *Hicâbü'l-mer'eti'l-müslime fi'l-Kitâb ve's-Sünne* (Mısır: Daru's-selâm, 2002.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Zehreveyn Yayınları, 2011.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf*. 2 Cilt. Lübnan: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1. Baskı, 2003.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit koytak- Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 5. Baskı, 1999.
- Gözeler, Esra, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu Ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gözübenli, Beşir, "Mefkûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/353-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

- Güler, Musa, "Nüzul Tertibine Göre Tefsir Yazımı ve Nüzul Tertibini Esas Alan Tefsirler", *Academic Knowledge* 2 (2019).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ak/issue/51598/648943>.
- Günay, Hacı Mehmet, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Güner, Osman, "İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2007).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20296/215433>
- Hallâf, Abdulvahhâb, *Ahkâmu'l-ahvâlî's-şahsiyye fi şeri'ati'l-İslâmiyye*. Kâhire: Daru'l-kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1938.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrût: Darü'n-nefâis, 6. Baskı, 1987.
- Hamidullah. Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan yayınlar, 2017.
- Harman, Ömer Faruk, "Kadın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/82-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, nşr. Hüsamüddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-kudsî, 1994.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30. Cilt. Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Mekâsıdu's-şeri'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Habîb b. Hoca. Katar: Vzâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 2004.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabbar*, thk. Enîse İlze. Beyrut: Daru'l-afâki'l-cedide.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*. 12 Cilt. Beyrût: Darü'l-fikr, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. 4 Cilt. Beyrût: Reyyân Yayıncılık, 7. Baskı, 2014.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî. 10 Cilt. el-Makdisî, *el-Muğnî* Kâhire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. 2 Cilt. Kahire: Daru'ihyâi'l-kutubu'l-'Arabiyye, ts.

- İbn Manzûr Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru sâdır, 2. Basım, 1414 H.
- İsfhânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnan ed-Dâvudî. Dımaşk: Darü'l-kalem, 1. Baskı, 1412.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, 2017.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-, *Bedâ'î'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, 1986.
- Kasımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kasım ed-Dımaşkî el-, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Basil. 9 Cilt. Lübnan: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2. Baskı, 2003.
- Kaya, Remzi, "Ehl-i Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 516-519 İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kurşun, Zekeriya, "Deruze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/187-188 İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-, *el-Câmi' liahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Berde'i. 21 Cilt. Lübnan: Daru'l-kutubu'l-'ilmiyye, 4. Baskı, 2014.
- Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrül-menâr*. 12 Cilt. Mısır: Daru'l-Menâr, 3. Baskı. 1947.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Daru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1954.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, nşr. Abdulfettah Ebû Gudde. 9 Cilt Haleb: Mektebetü'l-metbû'âtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcü't-tâlibîn*, nşr. Kasım Ahmed Beyrût: Darü'l-fikr, 1. Baskı, 2005.
- Nîsâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-, *el-İcmâ'*, nşr. Ahmed Hanîf Acmân: Mektebetü'l-Furkân, 2. Basım, 1999.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. İstanbul: Ankara Okulu Yayınları, 7. Baskı, 2019.
- Polat, Salahattin, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Poonawala, İsmail K., çev. Süleyman Gezer, "Muhammed İzzet Derveze'nin Çağdaş Tefsir Yöntemi: Kur'an Hermenötiğine Bir Katkı", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (2002) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititilahiyat/issue/7702/100909>
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-, *et-Tefsîru'l-kebîr*. 11 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru'l-fikr, 1. Baskı, 2005.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî es-, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Lübnan: Dâru ihyâ türâsî'l-'arabî, 1. Baskı, 2002.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî es-, *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Daru'l-ma'rife, 1993.
- Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Kur'ân'ın Gölgesinde Kadın*, çev. Mustafa Nuhoğlu. İstanbul: Ravza yayınları, 3. Baskı, 2007.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Üm*, thk. Dr. Rifat Fevzî Abdulmutallib. 11 Cilt. Mısır: Daru'l-vefâ, 1. Baskı, 2001.
- Şahin, Lelya, "Râzî ve Tefsirinde Kadın Tasavvuru", *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler*, ed. Mürsel Ethem vd. 1/128-132. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Kistrâ Salih Ali. Beyrût: Müessesetî'r-risâle, 1. Baskı, 2015
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî eş-, *Muğni'l-Muhtâc*. 6 Cilt. Beyrût: Daru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Dr. Sallah Abdulfettâh el-Hâlidî. 5 Cilt. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2. Baskı, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir. 5 cilt Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî, 1975.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli, *Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*. İstanbul: Otto Yayınları, 7. Baskı, 2018
- Ünalın, Abdülkerim, "İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik Ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1* (2001), 110-148. http://isamveri.org/pdfdrgr/D02042/2001_1/2001_1_UNALANA.pdf
- Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, "eş-Şehâde", *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*. 6/214-252. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1983.
- Yıldırım, Musa, "Nisa Suresi 3. ayet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslami İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)*, (Nisan 2012). <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>.

Yılmaz, İbrahim, “İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar Ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar”, Bilimname Dergisi, 37/1 (Nisan 2019).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/43606/513350>

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselam Şahin. 4 Cilt. Lübnan: Daru'l-kutubu'l-'ilmiyye, 6. Baskı, 2015.

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Abdulhakim OCAK

Doğum Yeri : İdil/Şırnak

Doğum Tarihi : 20.01.1998

E-posta : ahakim.7373@gmail.com

ORCID : 0000-0003-2312-894

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Şırnak İHL

Lisans : Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi İslamî İlimler Enstitüsü Öğrenci

Yabancı Dil ve Düzeyi : Arapça bilmektedir.